

ZALAI MILLENNIUM

A borítón a „Szala vármegyei koronaőrző nemes seregbeli vitéz” c., színezett metszet látható. Decsy Sámuel: „A magyar szent koronának s az ahoz tartozó tárgyaknak históriája” címmel Bécsben, 1792-ben kiadott könyvének melléklete. (Balatoni Múzeum, Keszthely)

Reprodukció:
ZÓKA GYULA

ZALAI MILLENNIUM
Szemelvények Zala megye
múltjából

ZALA MEGYEI LEVÉLTÁR
ZALAEGERSZEG, 2000

Szerkesztette:
MOLNÁR ANDRÁS

Írta:
BILKEI IRÉN (B. I.)
CSOMOR ERZSÉBET (Cs. E.)
FERENCZY GÁBOR (F. G.)
FOKI IBOLYA (F. I.)
HORVÁTH ZSOLT (H. Zs.)
KÁLI CSABA (K. Cs.)
KAPILLER IMRE (K. I.)
MOLNÁR ANDRÁS (M. A.)
NÉMETH LÁSZLÓ (N. L.)

Számítógépes szerdés és tördelés:
KRISKER ÉVA és PINTYŐKE GÁBOR

Reprodukciók:
MAZUR ILDIKÓ

ISBN 963 7226 38 9

A könyv kiadását
a Zala Megyei Közgyűlés Oktatási és Kulturális Bizottsága, valamint
a Zalai Nyomda Rt. támogatta

Kiadja a Zala Megyei Levéltár
8900 Zalaegerszeg, Széchenyi tér 3.
Tel.: 92/312-794, 314-528. Fax: 92/316-554
E-mail: zalalev@dfmk.hu
Felelős kiadó: Molnár András

ELŐSZÓ

1999 szeptemberében – államalapításunk ezredik évfordulójára emlékezve – történelmi cikksorozat indult a Zalai Hírlap hasábjain „Zalai Millennium” címmel. A hetente egy alkalommal megjelenő 52 részes sorozat szerzői a Zala Megyei Levéltár tudományos munkatársai voltak. Ki-ki a maga szűkebb kutatási területéről egy-egy időszak vagy témakör legújabb – eddig kevésbé ismert – tudományos eredményeiről igyekezett röviden, közérthető stílusban beszámolni. Nem összefüggő megyetörténetet írtunk, inkább csak olyan eseményeket, jelenségeket, vagy folyamatokat villantottunk fel, illetve próbáltunk meg érzékeltetni, melyek – megítélésünk szerint – a szűkebb szakmai közvéleményen túl is érdeklődésre tarthatnak számot. Cikksorozatunkat a Zalai Hírlap számos olvasója kísérte figyelemmel, és a kedvező visszhang nyomán határoztuk el, hogy írásainkat összegyűjtve, önálló kötetben is kiadjuk. Cikkeink elkészítését a Zalai Hírlap szerkesztősége finanszírozta, könyvünk megjelenését pedig a Zalai Nyomda Rt., valamint a Zala Megyei Közgyűlés Oktatási és Kulturális Bizottságának anyagi támogatása tette lehetővé. Támogatóinknak ezúton is köszönetet mondunk, és reméljük, hogy Zala megye millenniumi emléknapjára – 2000. augusztus 19-ére – megjelenő kis kötetünk sok zalai olvasónak szerez majd örömet!

A szerkesztő

PIACOK, VÁSÁROK, SOKADALMAK A KÖZÉPKORI ZALÁBAN

Ha mai gazdasági fogalmakat használunk, akkor a vásárt olyan helyként és alkalomként határozhatjuk meg, ahol az eladók és a vevők meghatározott időközönként adásvétel céljából összegyűlnek. A régi korokban a vásár azonban ennél jóval több volt, az árucseré mellett a szórakozás, mulatozás, valamint a hírek cseréjének és továbbításának színtere, ezenkívül fontosabb intézkedéseket és rendeleteket is ezen alkalmakkor hirdettek ki.

A vásár intézményét Európa új népei az antikvitástól örökölték. A görög-római mitológiában a kereskedőknek külön védőistene is volt, Hermész, illetve Mercurius. A honfoglaló magyarság is ismerte már a termelő és a fogyasztó közé ékelődött közvetítőt, a kalmárt. Az új hazában megtelepülve a nagyobb helységek kialakulásával, a vásár is helyhez kötődött. Szent István rendelte el a vásároknak vasárnapon való megtartását (vásár-nap) és helyüket pedig a templomok körül jelölte ki. Időpontjukat Szent László törvényei helyezték át vasárnapokról más napokra, így alakultak ki a heti vásárok. Ott, ahol évente sokan találkoztak egy bizonyos napon, éves vásárokat rendeztek, amelyeket sokadalmaknak neveztek. Ezeket általában plébániatemplomok védőszentjének napján tartották és nagyobb terület lakosságát vonzották. Az egynapos heti vásárokon a napi cikkek cseréje bonyolódott, a több napig tartó országos vásárokon pedig a nagyobb tételű és a távolabbi területről érkező áruk cseréltek gazdát.

A vásártartás jogát eleinte a hagyomány, később királyi kiváltság biztosította a XIII. századtól. A városi fejlődésnek fontos eleme volt a vásárjog, jóllehet vásárokat nemcsak városokban tartottak. A vásárjog kiváltságát mindenki igyekezett megszerezni magának, mert a vám, a helypénz, a legelődíj valamint az árumegállító ill. elővásárlási jog miatt jelentős hasznot nyújtott. A vásártartást engedélyező királyi oklevél az illető hely számára szabad piacot és a vásárok feletti joghatóságot biztosított, ezenkívül deklarálta a vásárokra igyekvők és az onnan távozók királyi védelmét és vámmentességét.

A vásárok helyét a földrajzi környezet határozta meg. A kedvező természeti adottságok pl. hegyvidék és síkság találkozása, kereskedelmi útvo-

nalak metszéspontjai, átkelők a folyókon mind-mind kínálták a lehetséges színhelyet a vándorló kalmárok áruinak cseréjére. Később ezek a természet által kialakult helyszínek kiegészültek az ispáni székhelyekkel, várakkal, egyházi központokkal, további sokadalmak színhelyeivel.

Üzletek, kereskedők és vásárlók egy középkori városban

A középkori Zalából az első vásárokkal kapcsolatos adatok perekről szólnak. 1275-ben IV. László király megparancsolta Olivér ispánnak, hogy a korábban a Csütörtökhely nevű helyen csütörtöki napon tartott vásárt, amit erőszakosan áthelyezett a saját falujába, helyezze vissza szokásos helyére. 1327-ben ismét a csütörtöki hetivásár miatt perlekedtek, a rezneki nemesek panaszolták el, hogy Salamon ispán és fiai a szóban forgó vásárt elfoglalták és áttették saját birtokukra. Salamon ispánék ezt tagadták és arra hivatkoztak, hogy a szombatonkénti hetivásárt Károly Róbert engedélyezte nekik érdemeik fejében. A következő évben már szombati napon tartott hetivásárról értesülünk Salomváron. Nagy Lajos király 1346. január 12-én kiadott oklevele pedig megújítja a Végeden – a mai Zalavégen – hetente csütörtöki napon tartott vásár jogát, mert ezt a kiváltságot a Sitkei család, a falu földesurai már Károly Róbert királytól megkapták, de a vásár az utóbbi években elvesztette a jelentőségét.

Nézzünk bele közelebbről egy zalai vásártartási jogot engedélyező oklevélbe!

„Lajos, Isten kegyelméből Magyarország stb. királya, tudatjuk mindenkivel akét illet jelen oklevelünk soráival, hogy mi figyelembe véve hűséges bűveink a néhai Lendvai Miklós bán fiainak, Istvánnak és Jánosnak az irántunk való hűségét és hűséges szolgálatait [...], kérésükre az ő Lendva nevű birtokukon évenként Simon és Júdas apostolok ünnepén [okt. 28.] országos vásár tartását engedélyezzük. Így minden kereskedőt arra biztatunk, hogy áruikkal a mondott vásárra szabadon menjenek [...], és ott mind személyük, mind áruik a mi védelmünk alatt állnak. Ezt pedig a vásárokon és más nyilvános helyeken tegyék közhírré! Kelt Pécsen, Pünkösöd előestéjén [máj. 23.] az Úr 1366. esztendejében.”

Az oklevélben említett Lendvai Miklós Károly Róbert uralkodása alatt állt a király hűségére, ami a család fényes karrierjének a kezdetét jelentette. Miklós az 1350-es években lett szlavón bán, utódai az ő tisztségét őrizték meg nevükben (bán-fi) és a néhány év múlva már Alsólendvai Bánffy néven ismert család még közel 400 évig volt egyik meghatározója Zala történetének. Váruk, Lendva felemelkedésének egyik biztosítéka az ott tartott országos vásár volt.

Arra is van példánk, hogy a vásártartási jogot nem város, vár vagy falu, hanem egy egyházi testület kapta, esetünkben Zsigmond király 1427-ben a zalavári bencésrendi konventnek engedélyezte, hogy évente kétszer, Úrnapján és Péter-Pálför vásárt tartsanak.

A vásároknak az így kialakult és szabályozott rendje a feudális Magyarországon egészen a XVIII. század végéig volt a kereskedelem legfontosabb színtere.

(B. I.)

ZALAI NEMESASSZONYOK A KÖZÉPKORBAN

A történelemkönyvek lapjain mindig kevés szó esett a nőkről. Nem azért, mert nem volt kiemelkedő szerepük az emberiség történetében, hanem mert a történészek vizsgálódásai figyelmen kívül hagyták őket. A történetírás pl. mindig szívesen foglalkozott a háborúkkal, amelyek során férfiak ölték egymást, ugyanakkor teljesen figyelmen kívül hagyták azokat az alkotó tevékenységeket, amelyek a nőkhöz kötődtek. Csak a legutóbbi évtizedek kutatásai során fordult természetesen a kutatók figyelme a nők helyzetének elemzése során a család felé.

A továbbiakban a középkori zalai nemesi családok életébe kísérelünk meg bepillantani néhány sajátos női sorson keresztül. (Zárójelben megemlítendő, hogy a polgár- és jobbágyasszonyok életéről nagyon keveset tudunk, mert rájuk vonatkozó forrásaink rendkívül szűkszavúak.)

A korabeli magyar törvények, köztük Werbőczy István híres-hírhedt Hármaskönyve, nagyon szigorúak voltak a nőkkel szemben. A középkori felfogás szerint a nemesi vért csak a férfi örökíthette át, és a nő soha nem válhatott teljes jogú személlyé, mert először apja, majd a férje hatalma alatt állt. A törvény a nők vagyoni helyzetét is szabályozta. Örökölni pl. csak a nemesi birtok negyedét örökölhette, ezt leánynegyednek hívták és ingóságokban kellett kiadni. Egy érdekes kivételt ismert a jog, ha minden férfi-örökös kihalt, a király lehetőséget adott arra, hogy lányutód is örökölhesse a birtokvagyonot, kijelentvén, hogy a nevezett lány jogilag tulajdonképpen fiú. Ez az eljárás volt a fiúsítás. Zala megye történetéből ismert példa, Kanizsay László halálával férfiágon kihalt a nagymúltú család, de Orsolyát 1534-ben fiúsította Szapolyai Ferdinánd király és ezután feleségül vette Nádasdy Tamás, a leendő nádor.

Házasságkötéskor a lány szüleitől hozományt kapott, ami ugyan jogilag az övé volt, de a házasság fennállása alatt a férj kezelte. Szintén a házasság megkötésekor ő a rokonaitól jegyajándékot kapott, ami ingóságokból állt és mindig a tulajdona maradt. Ugyanekkor kapta a hitbért férjétől a házassági kötelezettség teljesítéséért, de ennek kifizetését csak a házasság megszűnésekor kérhette a nő a férj családjától.

Mindezzel némileg ellentétben – jóllehet szigorú törvények szabályozták a középkori nemesasszonyok életét – a korabeli oklevelekből és levelekből egészen más kép bontakozik ki.

A nemesasszonyok fő feladata a család összetartása és irányítása volt. A mohácsi csata halottait eltemettető Kanizsay Dorottyát, a férjéhez őszinte érzelmekkel teli magyar nyelvű leveleket író Kanizsay Orsolyát, a gazda-

Középkori női viselet

asszonyként és kertészként is híres Alsólendvai Bánffy Katalint vagy Gutti Ország Magdolnát az oklevelek és levelek nagyságos és nemzeti asszonynak nevezik, amely megszólítás valódi tiszteletet fejezett ki. Az akkori szokásnak megfelelően a nemesi családok lányai más, lehetőleg főúri udvarokban nevelkedtek és tanulták a ház asszonyának nehéz feladatait. A nőknek tavasztól őszi kertészkedéssel, télen pedig varrással kellett foglalkozni. Többnyire a birtok igazgatása is rájuk maradt, mert a férfiak országos tisztségeiknek tettek eleget, vagy háborúban harcoltak. Erre a XVI. századból bőven van példánk: Nádasdy Tamás, Batthyány Ferenc, Zrínyi Miklós, Bánffy István és László csak ritkán látott

vendégek voltak otthonaikban. Távollétükben feleségeiknek az udvartartást egy tapasztalt, idősebb nemesasszony segített vezetni, akit az akkori szóhasználatnak megfelelően, egyáltalán nem pejoratív értelemben vénasszonynak neveztek. A vénasszony megbecsült személy volt, van adatunk arról, hogy a Bánffy Jánost a mohácsi csatában megmentő Szentgyörgyvölgyi Bakács Sándor felesége, Katalin asszony később a Bánffyiak alsólendvai várában volt vénasszony.

Befejezésül nézzünk bele egy férjét féltve szerető XVI. századi zalai nemesasszony levelébe! A levelet 1560. december 16-án vetette papírra Sitkey Anna férjének, Csányi Ákosnak.

„Ez levél adassék az én szerelmes uramnak, Csányi Ákos uramnak tulajdon kezébe.

Szolgálatomat mint szerelmes uramnak ajánlom. Az Úristennek hálákat adtam, vajha az Kegyelmes úristen vigasztalja meg, az elviszi sok esztendeig az kegyelmed lába daganását. Lássa Isten, szívem szerint bánom, ha lehetséges volna, azt az Isten látja, kész volnék magamra venni.

Az Úristennek akaratából meg mind az gyermekekkel, az hozzám tartozóival békével vagyunk, mely egészséget az Úristen adjon kegyelmednek is nagy sok esztendeig. Még Orsikának semmi ruháját nem csináltathattam meg, mert semmiképpen az szűcsöt ide nem hozattam merészen, izentem és írtam neki. Én az kegyelmed parancsolatja szerint felküldtem az két szép subát, az bársony dolmányt és az kamuka dolmányt innét Sárvárig Bejtzy György viszi, az ott Sárvárt Moré Tamásnak adja, azt hagytam neki. Továbbá bizony hogy az reménységben valék, hogy kegyelmeddel együtt mulassuk el az jeles napot, Isten születése napját, de bizony immár ugyan kétségben estem, hogy az ruhát is felvitette kegyelmed. Az kegyelmes Úristen adja kegyelmedeknek nagy békével elmúlatni az jeles napot.

Az Úristen tartsa meg kegyelmedeket sok jó egészséggel.

Kelt Csányban, hétfőn, Szent Tamás nap előtt 1560. [1560. december 16-án.]

Sitkey Anna kegyelmed szolgáló lánya

Továbbá kérem kegyelmedet, mint szerelmes uramat, hogy kegyelmed vegye el Sitkey Györgyről haragját, hogy legyen szabad ide jönni, kegyelmed vegye szolgálatját. Kegyelmednek megszolgálom mint szerelmes uramnak.”

(B. I.)

KISKERTEK, GYÜMÖLCSÖSÖK A KÖZÉPKORI ZALÁBAN

A kertészkedés tudományát, mint annyi más, Európa a rómaiaktól örökölte. A magyarság letelepülése után a kertkultúrát hazai földön az első szerzetesek terjesztették el. A korai középkorban a bencés rend kolostorai körül élénk mezőgazdasági tevékenység folyt. Szent Benedek a rend tagjai számára kötelezővé tette a kertészeti tevékenységet.

Ha tudatosan telepített kertről beszélünk, három fajtáját különböztetjük meg: veteményeskert, gyümölcsös és virágkert. A konyhakertekben a napi szükségletnek megfelelően termeltek babot, borsót, lencsét, hagymát, káposztát stb. A gyümölcsösök kedvelt fái – a legrégebben ismert gesztenye és dió mellett – az alma, körte, meggy, cseresznye, szilva, szeder, barack. A kertkultúra történetének kutatói kiderítették, hogy pl. az alma és a körte több fajtája a középkori Magyarországról terjedt el Európa-szerte.

A díszkertek iránti érdeklődés a reneszánsz idején éledt fel, Mátyás király budai, visegrádi, tatai kertjeiről a XV. századi utazók csodálattal írtak.

A zalai kertkultúra egyik első emléke egy okleveles adat: 1393-ban a zalavári konvent hitelesít egy adásvételi szerződést, amellyel Szegfalui Kont Jakab és Balázs szegfalui birtokuk egy részét a hozzátartozó szőlőhegyekkel és gyümölcskertekkel eladták. Gyümölcsfákat és gyümölcsöskertet a későbbi oklevelek is sűrűn említenek. 1528-ban Telekesi Andrásné, Dorottya asszony panaszt tett a királynál, hogy Topos Ferenc és Trombitás Péter rátámadtak az ő – Jánosháza birtokon lévő – házára és a gyümölcsösét feldúlták. A szöveg érdekessége, hogy az oklevélben magyarul szerepelnek a *gyümölcsöskert* vagy *méheskert* szavak.

A régi zalai kertészek és kertek emlékei lépten-nyomon felbukkannak a XVI. századi levelezésekben. Nemesasszonyaink a kertészkedést olyan szintre fejlesztették, hogy Bécsben a Habsburgok udvarában mindig a magyar asszonyok vitték el a pálmát korai és szép virággal, zöldséggel, gyümölcscsel.

Miksa király 1573-ban Verancsics Antalhoz intézett levelében az alábbiakat írta:

„Mint hogy kertjeinket különböző kiváló gyümölcsfákkal ékesíteni és gazdagítani határoztuk [...], felhívunk tehát, hogy szedess és gyorskocsin küldj Nekünk oltó-

ágakat [...] a kétféle cseresznyéből, amelyek közül az egyik piros, a másik fekete [...], amelyet fekete ölyvedi cseresznyének is neveznek. Ezeken kívül küldj szilvákából is oltóágakat, de csak a legjobb fajtákból, név szerint a nagy duráncból, a zöld és hosszúkásból, amelyet katalánszilvának neveznek, valamint azokból a tyúktojás nagyságúakból, amelyek kétfélék, ti. fekete és fehérszínűek, és talán közönségesen, lószemű szilvának nevezik ...”

Gyógynövények termesztése és feldolgozása

A bécsi udvar jól ismerte a magyar gyümölcsöket. Kanizsay Orsolya, Alsólendvai Bánffy Katalin és férje, Batthyány Ferenc, valamint Alsólendvai Bánffy László felesége Gúti Országh Magdolna mind neves kertészek hírében álltak. A zalai nemesasszonyok között is élt az a szokás, hogy a királyi asztalra küldött gyümölcsök után egymást is megajándékozták kertjük termésével. 1559-ben Országh Magdolna asszony muskotályos almát és körtét küldött Nádasdyéknak. „Nem azért küldöm – írja – mintha Nagyságod ezekre rászorulna, hanem mert meg akarom mutatni, hogy milyen gyümölcsöt terem az én kertem”.

Eleink a kertek terméseit sokféleképpen hasznosították. A virágültetésre nagy gondot fordítottak. A friss virágra mindig szükség volt, mert abban az időben a lányok virágkoszorút, a férfiak pedig – még csatában is – virág-bokrétát hordtak. Ezen kívül a virágokból illatszerül szolgáló *virágvíz* és gyógyszernek használatos *gyógyníz* készült. Virágvízzel illatosították a süteményeket és lekvárokat.

A gyümölcsöket aszalással tartósították. A várkastélyok összeírásaiban többször találkoztunk aszalt gyümölcsökről készült listával. Pl. 1558-ban az egervári vár tárházában aszu-berkenyét, szilvát, muskotálykörtvélyt, barackot, meggyet és cseresznyét írtak össze. 1566-ban a kanizsai vár raktáraiban 84 köből aszúgyümölcs volt.

A befőtteket és lekvárokat liktárium néven ismerték. Ezek készítésére lássunk egy példát 1569-ből, Gersei Pethő Péterné Devecseri Csoron Zsófia kéméni várúkból küldött levélben egy liktárium receptet a nádornénak:

„Az börcököt [barackot] meghámozom szépen és késbeggyel meghaszatom szépen és az börcök magva helyett egy fél mandolamagot teszék és borsos mézet teszék rá és tiszta deszkára szépen rendelem, az kemencében úgy szárítom meg. Az szilvaliktáriumot így is csinálom, hogy az szilvát meghámozom és meghasogatom és szépen deszkára rendelem. Az magvát megtöretem és az magvabelit az magva helyébe teszém és borsos mézet öntetek reá és úgy száraztatom kemencében tiszta deszkán. Héjastól az szilvát ha csinálom, tehát csak félfelől meghasítom az szilvát és az magvát kiveszem és megtöretem, az magvabelit esmég magva helyében teszém és borsos mézet öntetek belé és az deszkára rendelem és úgy száraztatom kemencében.”

(B. I.)

MALMOK A KÖZÉPKORBAN

A gabonamagvak őrlésének nehéz feladatát kezdetben az ember látta el. Kezdetben az ember egy, a markába fogott kővel egy másik homorú kővön zúzta szét a lisztes magvakat, a malomkövet először Kr. e. 1500 körül említik írásos források, ill. ekkor bukkan fel az ókori keleti civilizációk régészeti hagyatékában.

A görög-római antikvitás már a malmoknak több fajtáját ismerte. A Vezúv kitörése által eltemetett Pompeiben épségben megmaradt malmot rejtett a megkövesedett vulkáni hamu. Ezt a szárazmalomnak nevezett szerkezetet emberi vagy állati erővel egyaránt hajthatták. A vízimalmok és a szélmalomok csak évszázadokkal később, a középkorban terjedtek el.

A magyarság letelepülésekor még a szárazmalomot használta, ennek emlékét koraközépkori irodalmunkban a Gellért-legendá tartotta fenn. Eszerint Gellért püspököt egyszer utaztában éjjel kőcsikorgás és énekszó zavarta meg, kérdésére a következő választ kapta. *„Az az asszony, aki énekel [...] ez időben őrli urának búzáját, mert e vidéken másféle malmot nem lehet találni.”* A malom neve valószínűleg szláv eredetű, először a XI. században bukkant fel, a molnár mesterségnév első előfordulása pedig a XIV. századból ismert. A középkori magyar történelem leghíresebb molnára Kinizsi Pál volt, aki a legenda szerint pályafutását molnárlegényként kezdte apja malmában.

A malmoknak különleges gazdasági és jogi helyzetük volt végig a középkor folyamán, velük kapcsolatban különleges jogszokások alakultak ki. Épületeiket hagyományosan mindig kiváltságosnak, sőt szentnek tartotta a magyar ember. Bennük menedéket találtak nemcsak a vándorok, hanem még a bujdosó bűnösök is.

Malma lehetett a földesuraknak, falvaknak, mezővárosoknak, egyházi testületeknek. Mivel a malmok jövedelme biztos anyagi forrást jelentett, törekedtek is a megszerzésükre, sőt arra is, hogy a rivális vagy szomszéd ne juthasson hozzá a malom építésének jogához. Okleveleink erre bőségesen szolgáltatják az adatokat. 1530. július 1-jén kelt az alábbi oklevél.

„Szent Adorján mártír egyházának konventje tanúsítja, hogy személyesen megjelentek előtte a tisztelendő Piskóti Tamás testvér, a pálosok örvényesi kolostorának vicariusza és Imre testvér, a pálosok szalónaki kolostorának priorja, és pálos testvéreik nevében tiltakoztak az ellen, hogy Hásbágyi Dénes Kehida birtok keleti részén, a

Zala folyón, nem messze az ott lévő 4 kerekű malomtól, amely az örvényesi pálos kolostoré, egy új malmot akar építtetni.”

A XVI. században már malmok egész sora működött országszerte, köztük a leggyakoribb a vízimalom volt. Ezeket nemcsak gabonaörlésre használták, fűrész-, papír-, puszkapor és még sok fajta malom működött. Az igazi magyar malom a gátasmalom volt, aminek a helyét nagy gondossággal választották ki. A szokásjog 1568-ban így fogalmaztatott egy alispánnal: „Minden embernek úgy kell malmot tartani, hogy másnak kárával ne legyen”. A gátasmalmok ugyanis kiszámíthatatlan károk okozói lehettek, nemcsak a hajózást és a halászatot akadályozták, de a vizek szabad folyását is. Néhány folyó medrét a malmok annyira elzárnyosították, hogy körülötte hatalmas mocsarak keletkeztek. Az olyan vidékeken, ahol a víz természetes ereje nem volt elég, őseink a hó olvadását, az áradást és a nagyobb záporosítást használták fel malmaik hajtására. Ezek természetesen csak ideiglenesen működhettek. Az esős időben forgó malmot „felbőt kiáltó malom”-nak, a felhősza-
kadás és áradás idején járó „pokoludó malmá”-nak nevezték.

Középkori malom

A molnármesterséghez nemcsak az őrlés, hanem a malomépítés tudománya is hozzátartozott, és a mesterség közmegebecsülésnek örvendett. A XVI. század közepén a molnárak a városokban már céhekbe tömörültek. Munkába állásukkor esküt kellett tenni. Egy ilyen eskü az alábbiakat tartalmazta: „Esküszöm, hogy ezen molnárhivatalomban bűven és igazán szolgálni fogok [...], az a malom jövedelmiből semmit el nem titkolok és el nem lopok. [...] A búzaörlésre [...] úgy az malomra [...] szorgalmasan vigyázok [...]. Sem italért, sem pénzért, sem barátságért búzát vagy lisztet és akármely jövedelmet el nem idegenítek [...], az korcsmát nem gyakorolom [...], az előjárómmak mindenben engedelmeskedem”.

Zala megye vizein feltűnően nagy számú malmot említenek írásos forrásaink. A középkorból a Zalán Lövőtől Bécsig 40, a Kerkán 90, az Egregyen 20, a Lendván 20, a Kanizsa vizén is 20, összesen tehát kb. 200 malom működött.

A veszprémi püspökség zalai birtokairól készült urbáriumban az olvasható, hogy Nova körül 4 malom, Egerszeg mezővárosban a Zala vizén 3 egykereű malom volt. Ugyanott Nován 3, Egerszegen pedig 4 Molnár nevű lakossal találkozunk, akiknek neve bizonyára a foglalkozásukra utal.

A Bánffyak lendvai uradalmában is sok malom járt a Murán és a Kerkán.

A malomtulajdonos földesúr ritkán tartotta saját kezelésben a malmait, hanem vagy saját jobbágyainak, vagy idegeneknek adta bérbe. A malmok jövedelmeinek egy része a tulajdonost illette, más része a molnároké maradt. A jövedelem után szolgáltatásként búzát, lisztet, kenyeret vagy állatokat kellett adni. Egy pakodi malom éves jövedelme pl. 44 köből búza volt (1 köből kb. 84 liter).

(B. I.)

RABLÓK, GYÚJTOGATÓK, HATALMASKODÓK A KÖZÉPKORBAN

1526-ban a tragikus mohácsi csatavesztés után a magyar nemesség két királyt választott: Szapolyai Jánost és Habsburg Ferdinándot. Mindkét király igyekezett a másikat kiszorítani a hatalomból, ennek érdekében kiépítette saját kormányzati rendszerét, aminek az lett a súlyos következménye, hogy ellehetetlenült a központi közigazgatás. A fenyegető török veszedelem árnyékában a két király hívei nem az ország érdekét nézték, a közös védekezés helyett egymás birtokait pusztították. Mindkét király előljárt példával: gátlástalanul osztogatták híveiknek a másiktól elfoglalt birtokokat. Miközben a két király egymás ellen harcolt, félelmetes méreteket öltött az anarchia.

Megisméltódott a magyar történelemben sajnos már jól ismert jelenség, amikor a központi hatalom gyengesége miatt az ököljog érvényesült. Szinte minden országgyűlésen születtek új törvények az erőszakos birtokfoglalások és egyéb hatalmaskodások ügyében – nem sok eredménnyel.

A hatalmaskodás a feudális jogban a másik nemes ember személyének és vagyonának a megsértését jelentette. A nemesember házának erőszakos megtámadása, felgyújtása, javainak elrablása, nemesember ok nélküli megverése, fogva tartása vagy meggyilkolása mind idetartozott. A XVI. századra bővült a lajstrom, a hatalmaskodások közé számították pl. az adószedők bántalmazását, mai fogalommal élve a hivatalos személy elleni erőszakot.

A kor jogszokása szerint a nemesemberek által elkövetett bűntettek az ún. királyi személyes jelenlét bírósága elé tartoztak. Az a nemesember, akit valamilyen jogsérelem ért, a királytól perbehívó parancsot eszközölt ki, amelyet a területileg illetékes hiteleshely – a mai közjegyzői hivatal előde – közreműködésével idézte meg az alperest. A hatalmaskodások nagy száma miatt a törvény egyre szigorodott: az esetet a 15. napra ki kellett vizsgálni és az idéző oklevelek záradékában kilátásba helyezték, hogy a bíróság akkor is érdemi határozatot fog hozni, ha a törvénybe idézett nem jelenik meg.

A zalavári és a kapornaki hiteleshelyek levéltárainak oklevelei az 1526 utáni évtizedekben bővelkednek a különböző hatalmaskodási esetekben. Ezekből válogattunk néhány példát.

1528. április 30-án Báthory István nádor előtt Szalaházy Tamás veszprémi püspök panaszt tett, hogy Keszthely környékének urai, a Gersei Pethő család szolgálatában álló emberek rátámadtak András zalaszántói plébános házára és elraboltak tőle 300 forint értékű ezüstholmit, 3 hordó bort, 30 ökröt és tehenet, 4 lovat, 50 disznót, ezenkívül ruhákat, bútorokat és 200 forintnyi készpénzt, ami a keszthelyi adózó kerületben összeszedett adó volt.

1529. február 20-án Báthory István nádor előtt Redneki János, a veszprémi püspök jövedelmeinek kezelője panaszt tett, hogy a Szentgrót környékén birtokos Hagymási János felfegyverzett emberei rátámadtak Tekenyei Jánosra, a szentgróti vár tisztartójára és elrabolták tőle a szentgróti és a novai adózó kerületből származó termény-, bor- és pénzádót, amelyet éppen akkor szedett össze a veszprémi püspökség számára.

1529. április 5-én ismét Szalaházy Tamás veszprémi püspök tett panaszt a nádornál, hogy Alsólendvai Bánffy Antal felfegyverzett emberei a püspök adószedőit a novai piactéren halálosan megsebesítették, az adó behajtásánál segédkező novai polgárokat félholtra verték és a begyűjtött 300 forint adót elvitték.

Mindhárom fentebbi eset bizonyára tanulságokkal szolgálna a mai jogtörténész számára is, a történésznek is nyilvánvaló, hogy a rablótámadások egyházi birtokok ellen irányultak és bizonyára tudatosan akkorra időzítették, amikor éppen együtt volt a begyűjtött adó.

1541-ben, miután a török sereg csellel, jóformán egy kardcsapás nélkül elfoglalta Buda várát, az ország három részre szakadt, a zavaros időkben újra fellángolt az anarchia, az erőszakos cselekedetek száma ugrás-szerűen megnőtt.

1542-ben Kecseti Márton veszprémi püspök tett panaszt Ferdinánd királynál, hogy Gersei Pethő Péter fiaival és más nemes emberekkel együtt betörték a püspök fennhatósága alatt álló egerszegi várba, a várat és a templomot feldúlták, a templom temetőjének kerítését lerombolták, az onnan kikerült köveket beépítették Kemend nevű várukba, Eggerszezen gyűjtögtattak, a püspök embereit pedig megölték.

1543. február 21-én Háshágyi Ferenc panaszolta be Révai Ferenc helytartónál rokonait és szomszédait, hogy betörték sőjtöri nemesi kúriájába, ott összetörték a szekrényeket, minden mozdíthatót elvittek, a szolgáját és gyermekeinek dajkáját megverték, ordítózásuktól a panaszos két kislánya úgy megijedt, hogy betegségbe esett.

1543. március 14-én Háshágyi Dénes özvegye, Katalin asszony és fiaik tesznek panaszt Ferdinánd királynál Alsólendvai Bánffy István és László Zala megyei főispánok ellen, hogy 1541-ben és 1542-ben, amikor Kehidán volt a megyegyűlés, a panaszos ottani nemesi kúriáját megtámadták, elraboltak tőle 100 szekér szénát és 50 szekér szalmát, jobbágyaitól bort és élelmiszereket raboltak, a kertjében pedig kivágtak és elégettek 40 gyümölcsfát – összesen 2000 forintnyi kárt okozva a panaszos asszonynak. Ez utóbbi három esetnek is megvannak a maga tanulságai. Látható, hogy majdnem minden nemesi család élt erőszakos eszközökkel, rokonok, családhoz tartozók sem voltak kivételek. Ezenkívül pedig a legnagyobb tekintélyű és vagyonú arisztokratákat is ott látjuk a hatalmaskodók között.

Werbőczy István

Arra a kérdésre, hogy mi volt a büntetése a rablóknak, gyűjtogatóknak, hatalmaskodóknak, okleveleink nem adnak választ. Werbőczy István 1514-ben kiadott, a nemesi jogokat összefoglaló Hármaskönyve és a korabeli törvények alapján ismert, hogy a hatalmaskodó földesúrra tettéért pénzbüntetést szabtak ki.

(B. I.)

NAGYSÁGOS ÉS VITÉZLŐ URAK

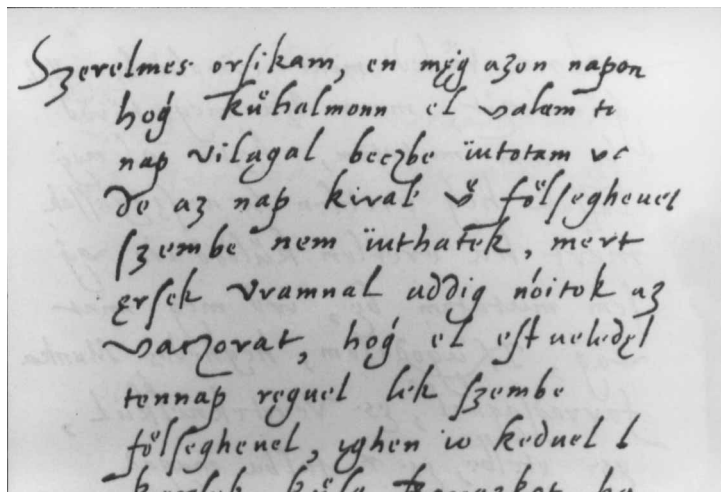
A címzések és megszólítások minden korszakban az emberek közti kapcsolatrendszereket tükrözték és kifejezték a megszólító és a megszólított társadalomban elfoglalt helyét. A címek és megszólítások bonyolult rendje Magyarországon a középkorban alakult ki, és évszázadokon át változatlan maradt. A középkor társadalmában mindenkinek pontosan kijelölt helye volt, amelyet tükrözött a neki járó cím és megszólítás. A rangjelző titulusok a korszak legfontosabb írásos forrásaiból, a hivatalos oklevelekből és a magánjellegű levelekből ismerhetők meg.

A társadalom csúcán a legelőkelőbb földbirtokosok, a *bárák* álltak. Az igazi bárók kezdetben a király és királyné főtisztviselői voltak, később a XV. század végétől az lehetett báró, akit megilletett a saját zászló alatt kiállított önálló nemesi hadsereg állításának joga. Címzése a *nagyságos* volt, így titulálták őket az oklevelek és *nagyságos urammak* szólították őket szóban és írásban szolgálattévőik. A kifejezés megillette feleségeiket és lányukat is. Megjegyzendő, hogy a *grófi* rang nálunk csak a XVI. század második felétől terjedt el német hatásra. Zalában ezekben az évszázadokban kevés volt a bárói család. Az Egerváriak és Kanizsaiak mellett az Alsólendvai Bánffyak játszották a legfontosabb szerepet a megye életében. Az udvari méltóságot is viselő Bánffy László *nagyságos úr* volt, felesége Gúti Országh Borbála pedig *nagyságos és nemzeti asszony* a XVI. század ötvenes éveiben. Természetesen okleveleinkben több olyan nagyságos úr és asszony előfordul, akinek ezidőtájt birtoka volt Zalában: Batthyány Ferenc bán, Nádasdy Tamás nádor, Devecseri Csoron András zalai főispán, valamint Ormódsdi Székely Magdolna, akit mind a mohácsi csatában elesett férje Széchy Tamás, mind második férje, a nádor Thurzó Elek után megilletett a *nagyságos asszony* megszólítás. A hölgy egyébként az 1530-as és 1540-es évek leggazdagabb birtokosa a Dunántúlon.

A nemesség jómódú rétegei rang és vagyon alapján is elkülönültek az arisztokratáktól. A gazdagabb családok nemeshez méltóan éltek birtokaik jövedelmeiből, a kevésbé tehetős vagy hatalomvágyó köznemesi családok férfiai egy nagyúr *szolgálattévői* lettek, akik ezért fizetséget kaptak. A *köz-nemes* szót a korszakban nem használták, az ide tartozókat a *vitézlő* cím illette meg, feleségeiknek, lányaiknak pedig a *nemzeti asszony* járt. Vitézlő volt Zalában a Csányi, a Gersei Pethő, a Pölöskei Ördög, a Hás-

hágyi, a Terjék és még sok család. Közülük kerültek ki a vármegye tisztségviselői, a várak várnagyai, az uradalmak tiszttartói, a főurak titkárai.

A nemesség legalsó rétege csak egyszerűen *nemes* címet kapott. A városi polgárokat a *körültekintő* címmel illették. Mint tudjuk, Zalában nem volt szabad királyi város, jelentős mezőváros sem sok, lakóiknak sem sok nyoma van. Révész István bárándi polgárt 1529-ben nevezi egy oklevél *körültekintő férjű*-nek.

Részlet Nádasdy Tamás feleségéhez írt leveléből

A társadalom alsó, de nagyszámú rétegét alkotó jobbágnak az *előrelátó* cím járt. Mind a *körültekintő*, mind az *előrelátó* jelző, jóllehet pozitív értelmű, a korabeli szóhasználatban egyértelműen alacsony rangot jeleztek, mégis az oklevelekben következetesen használták őket, hiszen utaltak viselőiknek a társadalomban elfoglalt helyére. Az *előrelátó*-nak nevezett társadalmi réteget egyébként a neve is elárulja, míg a nemesek családi neve előtt helynévből képzett *nemesi előnév* van, a nem nemes neve egyszerűbb, többnyire mesterségnévből képzett, Kovács, Szabó stb.

Mіндеzen rangjelző szó és cím természetesen a latin nyelvű oklevelekben fordul elő, amelyek hivatalos szövegei a jogszokásnak feleltek meg. Ahogyan a hivatalos és a beszélt nyelv között minden korban különbség

van, még nagyobb különbség volt a középkorban, amikor latinul írtak, de magyarul beszéltek.

Kezdetben a levelezés nyelve is a latin volt, a XVI. század közepétől azonban egyre több a magyar nyelvű levél. Ezekben is viszontlátjuk a fentiekben megismert, időnként körülményes címzéseket. A kor szokásának megfelelően a házastársak is hasonlóan írtak egymásnak. A már többször emlegetett legendás főúri házaspár, Kanizsai Orsolya és Nádasdy Tamás levelezésében előfordul protokolláris forma mellett a személyes hang is. Orsolya levelei többnyire a „*Szerelmes uram*” megszólítással kezdődnek (a *szerelmes* szó az akkori szóhasználatban egyébként *szeretett* jelentésű), de látunk példát a „*Tekintetes és nagyságos Uram és Férjem, szolgálataimat ajánlom!*” kezdetre is. A nádor többnyire „*Szerelmes Orsikám*”-nak szólítja asszonyát, de azt a levelet, amiben tudatja feleségével a nádorrá való megválasztását, „*Tekintetes, nagyságos, tisztelendő és szerelmes asszony házastársam!*” megszólítással kezdi.

(B. I.)

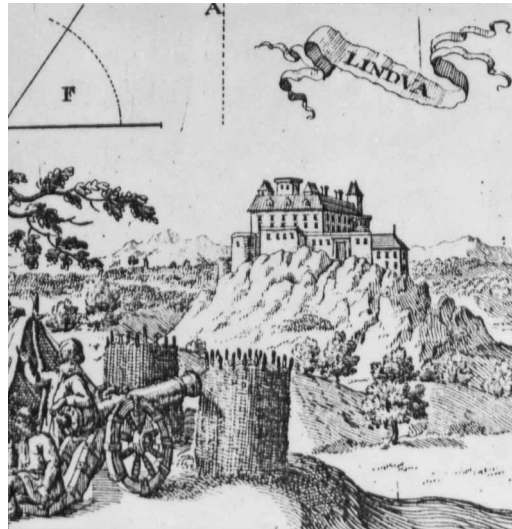
EGY FŐÚRI CSALÁD A XVI. SZÁZADBAN

A történelmi Zala megye egyik legjelentősebb főúri családja az Alsólendva várát és környékét, valamint hatalmas birtokokat kézben tartó Bánffy família volt.

A család a Hahót nemzetségből származott. II. Hahót utódai között még nem voltak jelentős tisztségeket betöltő emberek. Károly Róbert uralkodása alatt az egyik oligarcha család elfoglalta tőlük Alsólendva várát, ekkor a család akkori feje, Miklós a király hűségére állt. 1319-ben udvari apródként kezdte és visszaszerezte Lendva várát és az uradalmat, az 1350-es évek közepén már szlavón bán lett. Utódai az ő tisztségét őrizték meg családnévükben (Bán-fi). Ez, az Anjouk alatt elkezdődött felemelkedése a családnak, folytatódott a XV. században is. Ekkor már a király környezetében fontos szerepet játszó főurak között találjuk a családot.

Érdekes módon a XV. század két legnevezetesebb Bánffyja közül az

egyik, Pál esküdt ellensége volt a Hunyadiaknak, a másik, Miklós pedig lelkes híve Mátyás királynak. Ez a Miklós, aki a családfán már a VI. volt, udvari tisztségeket viselt, Mátyást elkísérte moldvai hadjáratára és megmentette a királyt. 1477-ben emelte a családot Mátyás az örökös bárók sorába. Pályafutásának csúcsát akkor érte el, amikor a király őt küldte Nápolyba Beatrixért 1474-ben leánykérőbe. Mátyás ellentmondásos szemé-

Alsólendva vára

lyi politikájának köszönhetően, pontosan nem lehet tudni, hogy milyen okból 1487-ben ugyanezt a Bánffy Miklóst börtönbe csukatta. Ezen után a magyar arisztokrácia mélységesen felháborodott, mondván, hogy egy alsórendű Bánffyt nem lehet csak úgy börtönbe vetni... Az ő egyik fia volt Jakab, akinek szintén jutott nevezetes szerep a magyar történelemben: 1514-ben rábízták a Dózsa elleni háború egyik alvezéri tisztségét. Testvérének, a mohácsi csatát is megjárt Jánosnak volt a fia a családfán az V. számú István. Róla hiteles adatokkal rendelkezünk, mert sajátkezű feljegyzéseit ismerjük, amelyeket egy 1551-ben Wittenbergben kiadott kalendárium különböző lapjaira írt a családban történt eseményekről. Ezeket a bejegyzéseket aztán utódai folytatták.

Más források adatai alapján is ismert, hogy Bánffy István 1522-ben született. Közéleti pályafutása sokrétű és sikeres volt. Katonaként harcolt Babócsa ostrománál 1556-ban, Zala megye főispánja volt 1547-től 1568-ig és fontos udvari méltóságokat is viselt: asztalnokmester és országbíró volt. Fiai közül Miklós érdemel említést, aki 1570 és 1577 között szintén Zala megye főispáni tisztségét viselte. Az ő fia volt az a Kristóf, aki vel – a régebbi kutatások szerint – 1644-ben kihalt a család.

A XVI. század másik fontos Bánffyja László, aki a már említett Pálnak, a Hunyadiak esküdt ellenségének volt az unokája. Pontos születési dátumát nem ismerjük. Ő is részt vett fiatalon a Babócsa körüli török harcokban, ő is viselte Zala megye főispáni tisztségét 1541-től valószínűleg 1574-ig. Rokonához, Istvánhoz hasonlóan udvari tisztsége is volt: 1556-tól királyi ajtónállómester. Halálának dátuma 1583. A két kortárs rokon nagyúr meghatározó személyisége volt a XVI. század második felében Zala megyének, és jelentős szerepet játszottak az ország irányítását végzők környezetében is. Ez a szerep egyrészt vagyonuk, birtokaik, másrészt az arisztokráciában betöltött helyük alapján várt rájuk.

A XVI. század közepén, 1549 és 1562 között a Habsburgok egy egységes, csaknem az egész Magyarország területére kiterjedő rovásadó-összeírást készítettek. A Zala megyét összeíró rész 1549-ben készült igen alapos munkával. Az itt szereplő birtokos családok közül 7-nek volt 100-nál több portája, köztük vannak a Bánffyak is, Bánffy István 493,5 portával 135 helységben, Bánffy László 578,5 portával 130 helységben. Birtokaik a megye nyugati-délnyugati részén helyezkedtek el, és egységes tömbben vették körül Lendva várát.

Ami a család ingó vagyonát illeti, a készpénzállományukról nincs pontos ismeretünk, ez természetesen mindig változott. Egy hiteleshelyi oklevél arról tanúskodik, hogy István és László sokadik vizzálya 1553-ban 2000 forint miatt tört ki. Egy másik adat szerint Bánffy Anna, László lánya 1563-ban mindössze 1000 rénusi forint hozományt kapott házasságkötésekor. Igaz, mellette 22 tételben sorolták fel a pénz mellett kapott drága ruhákat.

Az értékes tárgyak, ékszerek, nemesfém használati eszközök, fegyverek, textíliák betöltötték az ingó vagyon egyik funkcióját, az értékmegőrzést. Emellett nem utolsósorban státusszimbólumok is voltak, amiknek a megléte a XVI. század arisztokrata családjainál egyenesen kötelező volt. Bánffy László 1567-ben kért kölcsön leánya lakodalmára Nádasdy-né Kanizsai Orsolyától ezüstneműt, konyhaeszközöket és díszes kárpitokat. A korra jellemző módon nemcsak a birtokok, hanem pl. az ezüstneműek is állandó összeütközést szítottak még a jómódú nagyurak között is, a tényleges értéküknél lényegesen nagyobb jelentőséget tulajdonítottak nekik.

Mind a vagyon, mind a rang megkövetelte, hogy a bárók családjai szoros vérrokonsági vagy sógorsági kapcsolatokat tartsanak fenn egymással.

A házasság a vagyonszerzés biztos eszköze is volt. Az akkori demográfiai viszonyoknak megfelelően, az alacsony átlagéletkor és magas halálozási arányszám miatt majd minden főrangú nő és férfi több házasságot is kötött. Így alkalmuk volt több más arisztokrata családdal kapcsolatba kerülni. A Bánffy-fiúk házasságairól is elmondhatjuk, hogy általuk még jobb kapcsolatokat szereztek.

Miklósnak a XV. század végén Margit sárgani hercegnő volt a felesége, akiről azt állították, hogy leszármazottja az Árpádházi királyoknak. Fiuk, János Székely Margitot vette el, tőle született István fia 1522-ben. Az ő felesége Gúti Országh Magdolna volt, Mátyás király nádorának leszármazottja. Miklós fiuk Zrínyi Orsolyát, a szigetvári hős leányát vette feleségül. Másik főszereplőnek, Bánffy Lászlónak az édesanyja a Gutkeled nemzetségbeli Rátkay Ilona volt, feleségül először Keglevich Annát, másodszor Somi Borbálát, harmadszor pedig Mindszenti Katalint vette el.

Hasonló szerencsés és hasznos házasságokat kötöttek a Bánffy-lányok is. István unokájának Katalinnak, Batthyány Ferenc volt a férje. Há-

zasság révén kerültek rokoni kapcsolatba a nádorral is, László lányát, Annát Majláth Gábor, Nádasdy Tamás unokaöccse vette feleségül.

A család tulajdonában volt egy 1551-ben, Wittenbergben kiadott kalendárium, amit nemzedékről nemzedékre vezetve családi naplónak használtak. A bejegyzések természetesen sajátkezűek – nem íródeák írta –, a mindenkori családtól származnak és magántermészetű feljegyzéseket ugyanúgy tartalmaznak, mint országos eseményekre való utalásokat.

1556. február 22.

A nagyságos Alsólendvai Bánffy István úr fia, Miklós elutazott Belatincból, hogy görög és német nyelvet tanuljon. Elkísérte Orbonai Rácz György mester, tanító és szolgálatára adták Szentgyörgyvölgyi Bakács Farkast és Zubodoly Andrást.

1556. július 19.

Babocsa várát megostromolta Ferdinánd király serege. [Az ostromban résztvettek] Nádasdy Tamás nádor, Zrínyi Miklós bán, Taly Ferenc, Bánffy István és László, Székely Jakab, Ungnád Kristóf és német kapitányok.

1557. február 24.

Ezen a napon 12 óra körül született meg Bánffy Magdolna, a nagyságos Ország Magdolna úrnő és a nagyságos Bánffy István úr lánya.

1558. január 10.

A nagyságos Bánffy Miklós urat Arco grófnő Bécsbe vitte tanulni.

1561. szeptember 14.

A nagyságos Révai János gróf úr alsólendvai Bánffy István úr és Gutti Ország Magdolna lányát, Annát feleségül vette, az ünnepséget a cserneci kastélyban tartották.

(B. I.)

„A TEKÉNTETES VÁRMEGYE”

A nemesi vármegye kezdeteit 1232-től számolhatjuk, amikor a Zala megyei szerviensek engedélyt kaptak a királytól, hogy saját ügyeik intézéséhez maguk közül választthassanak bírákat. Ennek a folyamatnak az első emléke a kehidai oklevél.

A vármegyei közigazgatás legfontosabb szerve a közgyűlés volt, amely a szűkebb értelemben vett közigazgatási mellett igazságszolgáltatási feladatokat is ellátott. (A megyei közigazgatást és igazságszolgáltatást csak a XIX. század végén választotta szét a törvény.)

A közgyűlésen minden nemes megjelenhetett, akinek az adott megye területén birtoka volt, vagy ott lakott, és a tanácskozásban, valamint a határozathozatalban részt vehetett. A részvétel nemcsak jog, hanem kötelesség is volt. Abból, hogy a jegyzőkönyvek többször bírsággal fenyegették az elmaradókat, arra következtethetünk, hogy a nemesek ezen kötelezettségüknek nem mindig tettek eleget.

A közgyűléseket a XVI. században váltakozó időpontban tartották, a gyakorlati szükségletnek megfelelően. Zalában kezdetben Kehidán, később Kapornakon, Egerszegen, Szentgróton egyaránt tartottak közgyűléseket.

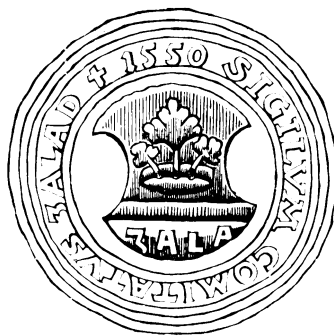
A közgyűlési határozatok előkészítésére és az írásbeli ügyintézésre a közgyűlési jegyzőkönyvekből kaphatunk választ. A mai Magyarország területén Zala megyéből maradt fenn a legrégebb megyegyűlési jegyzőkönyv, első bejegyzésének dátuma 1555. A jegyzőkönyveket a jegyző vezette és a vármegye levéltárának legértékesebb darabjai voltak.

A vármegyei közgyűlés hatásköre azokra az ügyekre terjedt ki, amelyek a megye joghatósága alá tartoztak. Itt olvasták fel a kormányhatóságoktól érkező rendeleteket és gondoskodtak végrehajtásukról. Kiegészítésükre saját jogszabályokat, ún. statutumokat alkotott. A közgyűlés választotta a megye tisztviselőit – a főispán kivételével – és irányította a megye gazdálkodását. Ezeken kívül itt hirdették ki a megyébe költöző vagy új adományban részesült nemesek címeres levelét.

A megye tisztviselőit általában csak egy évre választották, aminek az volt az oka, hogy a hivatalviselés sokszor anyagi áldozatokkal is járt. A XVI. században a választott megyei tisztviselők egy része már fizetést is kapott munkájáért.

Az igazgatás egyszerűsítése és gyorsítása érdekében a vármegyék már a középkorban kisebb területi egységekre, járásokra tagolódtak. A középkori Zalában 3 járás volt, a tapolcai, a szántói és a kapornaki, a XVI. században ez utóbbi tagolódtott kis- és nagyjárásra, illetve a század végén hoztak létre újabbakat, de ennek részleteit nem ismerjük.

A vármegyék élén a középkori magyar állam kialakulásától kezdve a főispán állt, akit a király nevezett ki. Hatásköre kiterjedt az uralkodó rendeleteinek végrehajtására, a megyé-ből befolyó királyi jövedelmek kezelésére és háború esetén a megyei nemesség hadainak vezetésére. A XV. század végétől a király a főrangú családoknak adományul örökös főispáni címet adhatott. Zala megye főispáni tisztségét az 1526-ban a mohácsi csatában elesett Ákosházi Sárkány Ambrus után rövid ideig Devecseri Csoron András, Palatics János, Pölöskei Ördög Mátyás viselték. 1541-től 1579-ig az Alsólendvai Bánffy család tagjai ültek a főispáni székben, majd 1580-tól 1592-ig Feyérvölgyi György veszprémi püspök. A század utolsó zalai főispánja Zrínyi György volt.

Zala vármegye pecsétje 1550-ből

Az alispánok a főispánok helyettesei voltak. A középkorban a főispánok bizalmas emberei közül nevezték ki őket. A XVI. századra a megye kivívta azt a jogot, hogy az alispán kinevezését a vármegyei nemesség hozzájárulásához kötötte. Mivel ennek részleteit törvény nem szabályozta, ezért vármegyéenként más-más szokásjog fejlődött ki, aminek eredményeképpen az alispán a főispán familiárisából a megyei önkormányzat tényleges vezetője lett széles hatáskörrel. A főispánok távollétében elnököltek a közgyűlésen, előterjesztették a közgyűlési beadványokat, a megyei kiadványokat a szolgabírákkal együtt aláírták. Gyakorlatilag a vármegyei igazgatás minden ágában vezető szerepet játszottak, ezenkívül kezelték a házipénztárat, és őrizték a levéltárat.

Zalában az alispáni hivatalt a megye a középkor óta jelentős jómódú birtokos családjainak képviselői viselték. A Csányiak, Gerlei Pethők, Hás-

hágiak, Pölöskei Ördögök nevét végigolvashatjuk a zalai alispánok között a XVI. században.

A szolgabírák voltak a nemesi vármegye önkormányzatának időben elsőként megjelent tisztviselői, nevük a már említett kehidai oklevélben fordult elő először. Teendőik közé tartoztak a törvényszéken való részvétel, a perbeli eljárás, közigazgatási eljárások, adószedés és a nemesek összeírása.

Az írásbeli ügyintézés fokozatos térhódítása hozta létre a jegyzői tisztséget. A jegyző kezdetben a főispán magántitkára lehetett. Feladatai jó íráskészséget, az átlagosnál mélyebb jogi műveltséget követeltek, ezért nehezen lehetett rá alkalmas személyt találni. A megfelelő írástudó embert kezdetben csak esetenként a közgyűlések idejére alkalmazták. Néha a megye a hiteleshely jegyzőjének szolgálatait vette igénybe, ez történt a zalai megyegyűlésen 1550-ben, amikor Porgoveczi Balázs deák, a kapor-naki konvent jegyzője vezette a jegyzőkönyvet. A XVI. század végén a jegyzőt már választja a megye. Legfontosabb feladata a közgyűlési jegyzőkönyvek vezetése volt, emellett ő fogalmazott meg és állított ki minden vármegyei kiadványt. Zala megye első közgyűlési jegyzőkönyvét 1595-ben Szántóházi Ferenc jegyző állította össze, összegyűjtve a meglévő régi feljegyzéseket.

A megye írásbeli kiadványainak hitelességét kezdetben a tisztviselők pecsétje biztosította, majd 1550-től törvény mondta ki, hogy minden vármegyének legyen pecsétje. Zala is ettől az időtől rendelkezett megyei pecséttel, aminek az eredeti pecsétnyomója nem maradt fenn, de lenyomatait ismerjük.

(B. I.)

ZRÍNYI ÉS A TÖRÖK

A hódoltság idején a királyi végvárok rosszul fizetett és egyre fogyatkozó őrsege önmagában elégtelennek bizonyult a nagyobb török támadások elhárítására. A határterületek tehetősebb földbirtokosai előbb-utóbb mind rákényszerültek, hogy uradalmaik védelmére magánkatonaságot állítsanak fel. Így tett a Muraközt birtokló Zrínyi család is, kiváltképp Zrínyi Miklós, a nagyműveltségű költő és kiváló hadvezér. Zrínyi a szükségből erényt kovácsolt, és birtokain erős magánhadsereget szervezett. Egy 1640-es jelentés szerint azért kellett Zrínyinek a muraközi falvakra „*hajdúságot reászállítani, mivel hogy a parton való strázsahelyekre nem találtak hajdúkat, és a vigyázás miatt egész Muraköznek semmivé köllött volna lenni*”. 1639-ben Zrínyi kilenc Muraközi faluban összesen 17 jobbágytelekre telepített hajdúkat, felmentve őket minden úrbéri szolgálat alól, azzal a feltétellel, hogy „*két istrázsára kell gondot viselniük, és valamikor a török beüt, talpra állani és kardot vonni*” kötelesek. Az 1640-es években Zrínyi számos fegyverrel gyarapította seregét hasonló módon.

Zrínyi Miklós személyesen is bekapcsolódott a török elleni fegyveres küzdelembe. Harci tapasztalatai eleinte csak az apróbb, határ menti csetepatéokra korlátozódtak, de már ezekben is felcsillant rendkívüli hadvezéri tehetsége. Miután megerősítette lakóhelyét, Csáktornya várát, Légrádnál török területen új, nagy jelentőségű erődöt építtetett, amit „*Új-Zrínyi-vár*”-nak nevezték el. Mindezek mellett megírta törökellenes fellépésre buzdító, „*Szigeti veszedelem*” című híres eposzát, valamint hasonló szellemű röpiratait és hadtudományi munkáit, mint pl. a „*Tábori Kis Tracta*”, a „*Vitéz Hadnagy*”, vagy „*Az török áfium ellen való orvosság*”.

A Muraköz védelmében 1663. november 27-én vívta legsikeresebb csatáját. Kotor közelében nagyszámú török sereg gyűlt össze a Mura partján, és elővédjük megkezdte az átkelést. Kecsketőmlőkbe kapaszkodva úsztak át a folyón, és hídfőállást próbáltak foglalni, hogy annak védelmében hajóhidat építhessenek, és egész, lovassággal megerősített seregük is átkelhessen. Zrínyi éppen ellenőrző körúton járt a Mura menti őrhelyeknél, amikor meghallotta a hírlövő mozsár durranását. Azonnal a helyszínre vágatott, és felmérve a helyzet veszélyességét, csekély számú kíséretével a törökre rontott. A törököket meglepte a merész fogadtatás, menekülni kezdtek, és a folyóban pánik tört ki a törökök között. Ez

elegendő időt biztosított Zrínyinek, hogy erősítést; jelentős gyalogságot és ágyúkat hozasson. Heves harc bontakozott ki, egész nap és éjszaka folyt a küzdelem, de a török végül meghátrált. Zrínyi katonai sikere nagy feltűnést keltett, mert bebizonyosodott, hogy nagyobb csatában is lehet győzni a törököt.

Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér

1664 januárjában Zrínyi Miklós nagyszabású katonai vállalkozásba kezdett. A török utánpótlási vonalának elvágásával és a környék kisebb végvárainak visszafoglalásával kedvező feltételeket kívánt teremteni a török kézen lévő Kanizsa ostromához. Zrínyi a mintegy három hétig tartó hadjárata idején elfoglalt több kisebb várat, és sikerrel teljesítette fő célját: porig égette a Dráván Eszéknél álló hatalmas fahidat. Zrínyi nevét egész Európa megismerte ugyan, de a császári hadvezetés nem

igyekezett kihasználni a győzelemben rejlő lehetőségeket. A téli hadjárat Kanizsát gyakorlatilag elvágta a török hátországtól, és tavasz végéig nem kellett számolni nagyobb felmentő sereggel. Bécsben azonban elvesztették az időt, és csak 1664 áprilisának végén kezdődött meg Kanizsa ostroma. Hiába érkeztek azonban még bajor és rajnai csapatok is a magyar, horvát és császári sereg megerősítésére, hiába fogta gyűrűbe Kanizsát mintegy 20000 katona, az ostrom nem járt sikerrel. A Grazból kapott ágyúk és lőszerrel felmondták a szolgálatot, a török kirohanásokkal zavarta az ostrom előkészületeit, végül május derekán a kb. 40000 főre becsült török felmentő sereg átkelt az újjáépített eszéki hídon, és két héten belül visszafoglalta a télen elvesztett kisebb végvárat. A közeledő török túlerő hírére a haditanács az ostrom félbeszakítása mellett döntött, és a sereg felszerelését hátrahagyva vonult el Kanizsa alól.

Kanizsa felmentése után a hatalmas török sereg ostrom alá vette Új-Zrinyivárt. Zrinyi a végsőkig ki akart tartani, míg Bécsnek csak addig volt fontos a vár, amíg azzal fedezni lehetett a császári csapatok összpontosítását Ausztria védelmére. 1664. június 30-án üritették ki a már tartathatatlanná váló várat, és Új-Zrinyivárt a török azonnal felrobbantotta, eltörölte a föld színéről. A török ekkor visszatért Kanizsa alá, majd nyár derekán Bécs ellen indult. Augusztus 1-jén azonban a császári csapatok Szentgotthárdnál vereséget mértek a Rábán átkelő török seregre. A törökök veresége súlyos, de nem megsemmisítő volt, mert továbbra is ők maradtak számbeli fölényben. Az augusztus 10-én Vasváron kötött békeszerződés gyakorlatilag a korábbi helyzetet „szentesítette” újabb 20 évre. A császári hadvezetésben mélységesen csalódott Zrinyi még Új-Zrinyivár ostroma közben elhagyta csapatait. Elkieseredését csak fokozta a magyar szempontból „szégyenletesnek” tartott (valójában a politikai és katonai erőviszonyok pontos ismeretében azonban nagyon is reális) vasvári béke. Ki tudja, mire szánta volna el magát Zrinyi, ha túléli 1664. november 18-át, ezt a végzetes őszi napot. Zrinyi azonban vadászatot rendezett barátai és vendégei tiszteletére, és a kursaneci erdőben halálra sebezte egy vadkan. Halálát egész Európa gyászolta, a magyar közvélemény pedig hajlamos volt azt hinni, hogy nem egyszerű vadászbaleset történt, hanem a császáriak által felbérelt orgyilkos végzett vele, amiért keresztetzte Bécs érdekeit.

(M. A.)

EGYHÁZI ÉLET A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN

A török elleni felszabadító háború, majd az ezt követő kuruc háborúk, valamint a század elején fellépő pusztító járványok szinte teljes mértékben elpusztították az országnak a hadak útjába kerülő részét. A pusztítás áldozataivá váltak a várak, kastélyok, kúriák, az egyébként is kevés számú iskola, templomok és plébániák, imaházak és parókiák.

A hatalmas, több vármegyére kiterjedő veszprémi egyházmegyében (ide tartozott Fejér megye egész területe, Somogy, Veszprém és Zala vármegyék nagyobb része, valamint a Pest megyéhez tartozó Buda és környéke) egy 1726-ban kelt egyházlátogatási jegyzőkönyv csupán 58 plébániáról, illetve 80, a plébániákhoz tartozó filiákról ad számot. Mint Petrák Mihály, Acsádi Ignác püspökről szóló monográfiájában megállapítja: *„Ez a kevés is soknak látszik a XVII. századi állapothoz képest. A század elején a középkori (XIV-XV. századi) 487 plébániából már csak 30 van meg, de a század derekára ez a szám is leolvadt 5-re.”* Bíró Márton 1757. évi jelentésében 30 régi *„emberemlékezet óta fennálló”* plébániát sorol fel. Köztük Zala vármegyéből Kéthely, Tapolca, Gyulakeszi, Szentbékálla, Káptalantóti, Vita, Felső- és Alsóháhot, Keszthely, Zsid, Rezi, Szentgrót, Csehi, Szegvár, Zalaegerszeg, Salomvár, Bagod plébániáit.

Zala eszerint kisebb veszteségeket szenvedett a háborús évtizedekben, mint az egyházmegyéhez tartozó többi vármegye. A kép ennél is kedvezőbb, hisz a megye jelentős területei nem állnak a veszprémi püspök joghatósága alatt. A Kerkától keletre eső plébániák – Pusztamagyaród, Bánokszentgyörgy, Homokkomárom, Kanizsa, valamint a teljes Muraköz a maga 12 plébániájával – a zágrábi püspökség fennhatósága alatt élt. A terület egészen 1777-ig, az új püspökségek megalakításáig vita tárgyát képezte Veszprém és Zágráb püspökei közt. A zágrábi püspök 1692-ben lefolytatott vizitációjából tudjuk, hogy például Kanizsán szinte azonnal annak felszabadulása után megindult az egyház újraszervezése. A vizitátorok szerint az ekkor használatos alsóvárosi templom azelőtt török mecset volt. A négyszögletes épülethez a keresztények kéttablakos tornácot ragasztottak s e fölé szintén fából tornyot emeltek, melybe egy kisebb harangot is helyeztek. Később egy kis sekrestyét is ragasztottak

az épülethez. A plébánialak ugyancsak a török időkből származó emeletes kis faház volt, melynek földszintjén istálló, emeletén pedig két szoba és egy konyha volt. Egyébként az épület nagyon rozoga állapotú lehetett, hisz mintegy későbbi feljegyzésből megtudhatjuk 1699-ben össze is dőlt. A frissen felszabadult vár és város plébánosa horvát ajkú, ezzel szemben hívei döntő többségében magyarok. Minthogy a plébános magyarul nem beszél, ezért a szentbeszédeket egy, a várban élő jezsuita páter tartja.

A plébániák száma 1700 és 1710 között 11-gyel gyarapodott az egyházmegye területén. Ezidőben jött létre a nemesapáti, valamint zalabéri plébánia is. Az elkövetkezendő 15 évben 25 plébánia újult meg, köztük a novai, zalaszentgyörgyi, valamint a pacasai is.

Volkra János püspök

tiünk, amelyben a bölcséleti, úgy szónoklati tudományokba jól kiképzett, mindazon 20 éves, vagy idősebb ifjak vétetnek fel papnövendékül, akik az erkölcstudományok elvégzése után a megüresedett, vagy Isten segedelmével újonnan alapítandó plébániákra

Az egyházmegye újrászervezésében nemcsak az elpusztult templomok és plébániák hiánya jelentette az egyetlen nehézséget. Legalább ilyen probléma volt az általános és állandó paphiány. Gróf Volkra János püspök (1710-1720) 1711-ben e süükségtől indítatva alapította meg szemináriumát, melynek vezetését a piaristákra bízta. Az alapítás okát maga így adta meg egy 1711. október 26-án kelt oklevelében: „mivel fájdalommal kellett tapasztalnunk, hogy a döghalál és mindenféle csapás, nyomorúság által végínségbe jutott papjaink részben elszéledtek, az alapítványok pedig, melyből az egyházmegye ellátására szükséges papnövendékek mindinkább növekedő száma lett volna várható, a jövedelmek megcsappanása miatt kellő számú utódokat nem szolgáltatottak, elhatároztuk, hogy Szent Anna tiszteletére papnevelő intézetet létesí-

küldessenek”. Az intézmény 1711-1722-ig állt fenn. Ezidő alatt csupán 30 növendéket bocsátott ki. A püspök halálával az intézmény működése is megszűnt. A 23 évi szünetelés után Padányi Bíró Márton csak 1745-ben állította azt vissza.

A paphiány miatt egészen a XVIII. század közepéig sok helyütt működtek ún. licenciátusok. Nekik hittudományi képzettségük nem volt, működési körük nagyjából megegyezett a protestáns iskolamesterekével. Világi, sok esetben családos emberek voltak, s ha írni-olvasni tudtak, s valamelyest jártasságot mutattak a katekizmusban, megbízást nyerhettek. Szent beszédek helyett paszvilákat olvastak fel, közreműködtek a házasságkötéseknél és temettek. Ahol nem volt iskolamester, ott a licenciátus látta el az oktatást is. Még az 1730-as években licenciátus működött Zalában: Nagykapornakon, Dabroncon, Hosztóton, Rigácson, Ukkon, Zalaszentlászlón, Gyülevészen, Bakon, Tófejen, Edericsen, Tüttösön, Récsén, Szabarban, Orosztonyban, Bakónakon, Kemenden, Istvándon és Szepetken. Bíró Márton püspöksége idején helyüket mindenütt képzett papok vették át.

A megye vallási térképe nem volt homogén, a katolikusok mellett szép számmal éltek itt reformátusok és kisebb számban lutheránusok. Nekik szinte mindenütt volt lelkipásztoruk és iskolamesterük. Területileg főleg a Balatonfelvidéken, illetve Göcsej kisnemesek lakta településein éltek. Ezekben a falvakban csak néhány katolikus élt. 1732-ben például Udvariban 7, Pécselyen 16, Füreden 9 lélek. Néhány településen szinte kizárólagosan protestánsok laktak, mint például Csicsón, Szentjakabfán reformátusok, Kővágóörsön, Köveskállón, Monoszlón lutheránusok.

A zsidók nagyobb számú betelepítése a vármegye területére az 1720-as évektől indult meg.

(K. I.)

PADÁNYI BÍRÓ MÁRTON, AZ ELLENREFORMÁTOR

1744. október 10-én Pápán meghalt Acsády Ádám veszprémi püspök. E tisztségét 18 évig viselte. A kortársak szerint gyenge kezű és egyébként is szinte állandóan betegeskedő egyházfő élete utolsó évtizedében egyre kevesebbet foglalkozott a rábízott egyházmegye ügyeivel. Élete utolsó éveit nem is székvárosában, hanem szülőhelyén, Pápán töltötte. Itt, a pálosok templomában helyezte örök nyugalomra utódja Padányi Bíró Márton.

Bíró 1696-ban a pozsony-megyei Padányban református családban született, de anyja szándéka szerint katolikus neveltetést kapott. 1717-től a veszprémi egyházmegye kispapjaként a veszprémi szemináriumban, majd ezt követően a nagyszombati Collegium Rubrorumban filozófiát és teológiát tanult. 1722-ben szentelték pappá. Pályája meglehetősen gyorsan és meredeken ívelt felfelé. 1723-ban plébános Bicskén.

1729-ben veszprémi kanonokká és felsőörsi préposttá nevezték ki. 1733-ban székesfehérvári főesperes, 1734-től pedig már Acsády Ádám helynöke és egyik legbizalmasabb belső munkatársa lesz. 38 évesen formailag az egyházmegye második, valójában az első emberévé vált. 1745. március 18-án az uralkodó, Mária Terézia aláírta Bíró püspöki kinevezéséről szóló okmányát. Ez év augusztus 15-én Kalocsán, Potachich Márton érsek fejére helyezte a püspöksüveget.

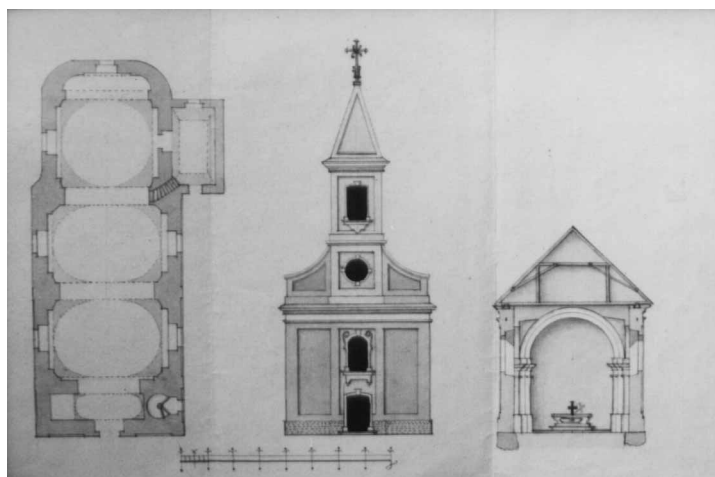
Az Acsády mellett eltöltött évtized alatt tökéletesen megismerte egyrészt leendő egyházmegyéjét, másrészt a korban vezető szerepet játszó egyházi és világi hatalmasságokat is. (1741-ben, mint a káptalan követe részt vett a pozsonyi országgyűlésen.)

Székét elfoglalva óriási energiával fogott hozzá az egyházmegye újjászervezéséhez. Bár ezt elődei is próbálták végrehajtani, de Bíró az eredményekkel elégedetlen volt. Sétrelmezte, hogy bizonyos dél-zalai és somogyi területeket a zágrábi püspök úgymond erőszakkal megszállt – horvát papokat küldve ide –, holott e területek Szent István óta egészen a törökig mindenkor háborítatlanul Veszprém főhatósága alá tartoztak. Mivel a békés megegyezésre nem látott lehetőséget, ezért 1749-ben hajdúival távolítottatta el a horvát papokat és helyükre egyházmegyéje papjait helyezte.

Ez azonban a püspök számára csak az egyik, s tán a kisebb problémát jelentette. Nagyobb gondot okozott, hogy egyházmegyéje – így Zala – jelentős részén a török időben a reformált vallás híveivé váltak az egykori katolikusok. Az elmúlt két évszázad során templomok tucatjait foglalták el, ill. építettek maguk számára. Bíró felfogása szerint ezen templomok visszafoglalása, illetve lerombolása az egyházi és világi törvények értelmében nemcsak joga, de egyszersmint kötelessége is. E kötelesség teljesítése érdekében akár erőszakhoz is folyamodhat. Ez számára eddig sem volt ismeretlen, hisz már 1729-ben is, mikor felsőörsi préposttá nevezték ki, javadalmait, plébániáját, templomát fegyverek erejével foglalta el, ill. űzte el innen a protestáns prédikátort. Abból indult ki, hogy ha a török időben „... szegény jobbágy nép mintegy tudta és akarata ellenére vezetett át a reformáció mezéjére”, vagyis erőszakkal térítették el az ősi hittől, így most az apostoli király alatt ugyanazokat illetve utódaikat visszavezetni egyenesen kötelesség.

A vissza- ill. elfoglalás azonban nem mindenütt sikerült. Ez történt például Kapolcson is. 1749-ben Szenháromság vasárnapján a szentbékállai plébános vezetésével körmenet ment a kapolcsi templomhoz, amelyet a luteránusok egész a legutóbbi időkig háborítatlanul használtak. 1747-ben azonban Bíró elvette tőlük azt és újra szentelte. Kapolcsról és más környező falvakból, úgymint Kővágóórsról, Petendről, Henyéről, Dörögdről, Őrsből és máshonnan érkező evangélikus atyafiak és nők készültek a proseeccio fogadására, illetve a templom védelmére. A férfiak fegyvertelenek voltak, a nők ezzel szemben harci eszközökkel érkeztek: úgymint moslékosvödrök, pemetek, lapátok. A moslékosvödrök tartalmát aztán a körmenetet vezető plébánosra, illetve az őt követőkre zúdították. S hogy a riadalom nagyobb legyen az éppen itt tartózkodó valamely szomszéd falusi „*falu-bolondját*” bizonyos Mihály nevűt pucérra vetkőztették és az ájtatosan vonuló lányok és asszonyok közé küldték ... Eme erőszaktétel hatására a proseeccio meghátrált. A visszavonuló hadakat a templomvédők jókedvű gúnyolódása és tréfálkozása kísérte. Az ellenállás eredményt hozott. A helybéli katolikusok 1751-ben új fatemplomot emeltek. Az evangélikusok 1756-ban újjáépítették templomukat, majd 1768-ben annak bővítésére kértek engedélyt. Mai későbarokk templomuk 1818-ban épült.

A kapolcsihoz hasonlóan nem mindenütt járt eredménnyel Bíró akciója. Így pl. kudarcot vallott Nemesnépen valamint Becsvölgyén is.

Templom títusterve a XVIII. század második feléből

Püspöksége idején Zalában 12 egykor katolikus templomot foglalt vissza a protestánsoktól: Arács, Balatoncsicsó, Balatonudvari, Csopak, Egyházásbük, Jakabfa, Lovas, Paloznak, Zalaháshágy, Zalapetend, Vaspör és Zánka. Ugyanezen idő alatt elfoglalt két olyan református imaházat – Felsődörgicsén 1754-ben, és Alsódörgicsén 1756-ban – melyek előzőleg sosem tartoztak a római egyházhoz. További öt imaházat, ugyancsak a Balaton-felvidéken, egyszerűen erővel leromboltatott. Az itt működő prédikátorok ill. iskolamestereket elűzte. Helyükre katolikus papokat és tanítókat küldött.

Igazságtalanok lennének, ha Bíró működését pusztán a protestánsok kárára elkövetett „rombolásai” alapján ítélnénk meg. Bár az evangélikusok és a reformátusok számára kétségtelenül rossz emlékezetű a püspök működése. Ezzel szemben azt is látnunk kell, hogy ma a történeti Zala megye területén látható egyházi barokk műemlékek döntő többsége – templomok, kápolnák, ill. plébániaépületek – Bíró működése idején épültek ill. újultak meg.

(K. I.)

TŰZVÉSZ SÜMEGEN 1779-BEN

Vályi András 1799-ben megjelent „*Magyar Országának leírása*” című munkájában Sümegről szólva többek közt ezt írja: „*Szerecsétlenítettek lakosai az 1779-dikében a' tűz által, minthogy a városnak csak a felső sarka maradott volna épségben ...*”.

Az eset – mondhatnánk – csupán egy a maga idejében szinte hétköznapiak tekinthető katasztrófák közül. A kisebb-nagyobb gyulladások ez időben részben a hagyományos tüzeléstechnika, részben a házak gyúlékony építőanyaga, részben a megelőző intézkedések hiányossága számlájára írhatók. Csupán ebben az évben, március 17. és augusztus 9. közt a megye különböző településeiről 13 tüzesetet jelentettek a hatóságoknak. Március 17-én Sümeg, 20-án Kisapáti, április 23-án Lesencetomaj, június 3-án Bisztrice, 8-án Légrád, 13-án Rendek, 16-án Gyulakeszi, 18-án Kapolcs, 23-án Gelse, augusztus 1-jén Komárváros, 3-án Mindszentkálla, 8-án Dörögd, 9-én pedig Homokkomárom vált kisebb vagy nagyobb mértékben a tűz martalékává. A gyulladásokból származó kár esetenként – a mai szemlélő számára is – óriási volt. Épületek, gazdasági eszközök, bútorok, ruhák, termények, állatok, sokszor egy egész élet munkája, vagy generációk egymást követő sora által felhalmozott értékek váltak semmivé órák alatt. A tüzesetek után a vármegye minden esetben vizsgálatot indított, megállapítandó a tűz keletkezésének körülményeit, illetve a keletkezett károk mértékét.

Így járt el a megye a sümegi tűzvész esetében is. Egy hónappal a vész után, április 16-án és 17-én Horváth Ferenc főszolgabíró és Fényes János esküdt folytatták le a vizsgálatot. Jelentésüket május 6-án terjesztették a vármegye közgyűlése elé. A vizsgálat során tíz szavahihető tanút hallgattak ki, köztük a város „*öreg bíróját*”. A vallomások szerint a tűz március 17-én délelőtt 10 óra körül keletkezett, amikor is „*Varga Savanyó János, más-képpen Maserkóp nevezetűnek háza sarka gyulladt ki*”. A városban – aznap vásár lévén – sok idegen volt. Hogy Varga Savanyó háza mitől gyulladt ki, annak nem sikerült nyomára akadni. A környékbeliek és a vásárba feljött nép hiába sietett a „*tűzji veszedelem ellen megszerzett csáklyákkal, lajtban való vízzel, kapákkal segíteni*”, mert mire az oltáshoz fogtak, már másik három-négy ház is égett. „*Fél óra alatt az egész város tűzben volt, úgy hogy a Tekintetes Nemes Vármegye nagy, magas, tágas és vastagon náddal megh földött*”.

quartély házába kapott, az meghgyulladván, a vásárban lévő sátrak, s más közelben lévő házakba kapván, a' minémő lajtorják voltak, csáklák, bőrkannák, laiban víz a városon, azokkal akarták a tüzet csillapítani, de csak annyi időre, míg ezen eszközökért mentek volna már az utcába a nagy melegség miatt a házakhoz, mivel a szél fűt közel nem mehettek, s így mintegy lebetetlen volt ezen szörnyű veszedelmet el törülni és oltani ...”

A püspöki palota Sümegen

A keletkezett kár 68.331 forint és 39 krajcár volt. Csak az összehasonlítás okáért említem meg, hogy az azt megelőző évben Gróf Batthyány Ignác – a későbbi gyulafehérvári püspök – szentgróti uradalmának az évi teljes jövedelme (20.058 forint 31 krajcár) nem érte el a sümegi kárérték egyharmadát. Részben, vagy egészen megsemmisült a városban lévő házak csaknem fele. A részletes leltár alapján képet alkothatunk a városról. A tüzeset évében készült adóösszeírás szerint az adóra kötelezettek tulajdonában 312 lakóház volt. Közülük 133 részben, vagy egészen elpusztult. Ezek közül 94-nek ismerjük az anyagát. Eszerint 57 ház kőből, 20 fából, 11 sövényből, míg a fennmaradó 6 vegyes anyagból épült. A házakban esett károkat 26.594 Ft-ra, a teljes kárvallás mintegy 39 %-ára becsülték.

Viszonylag nagy hányadot tesznek ki a kereskedők és iparosok mesterségéhez kapcsolódó szerszámai, nyersanyagai, illetve kész portékáiban szenvedett károk. Összességében ez 29.268 Ft-ot tett ki. Ez a summa 41 iparos és kereskedő közt oszlott meg. A házakat ért és a mesterségbeni károk az összes veszteség mintegy 75 %-át tették ki. A fennmaradó 25 %-nyi érték a házak bútorzatában, használati tárgyakban, ruhaneműkben, élelmiszerekben, gazdasági eszközökben és háziállatokban bekövetkezett pusztulást jelentette.

A sümegiek, káruk enyhítésére segítségért folyamodtak az uralkodóhoz, aki e kérvényre 750 Ft-nyi segélyt ki is utalt számukra. Ezt a pénzt azonban a károsultak sohasem kapták meg, mert a városi magistrátus nem tudni mire, elköltötte. S mint e miatti panaszukban írják, hogy a tűzvész után nem haltak éhen, azt csak a ferences atyáknak és két helybéli zsidónak köszönhetik, akik négy héten át napi két szekér kenyérrel táplálták őket. Panaszolják továbbá, hogy a földesuruk, a veszprémi püspök „*sem nem könyörületes, sem nem együttérző velük*”.

A városi magisztrátus, a vármegye és a földesúr az ismétlődő tűzvész ellenére a következő időkben sem tette meg a szükséges óvintézkedéseket. Nem szabályozták az építkezések módját, nem gondoskodtak az esetleges gyulladások meggátolására, illetve tüzek oltására szükséges kellő mennyiségű eszközről.

A vármegye még a tűzvészt megelőző évben, a Helytartó Tanács utasítására összeíratta az egyes településeken a tűzoltásra szolgáló eszközöket. Eszerint ekkor Sümegen víz tárolására 6 nagyobb edény (talán hordó?) állt rendelkezésre, valamint 6 szekér, 20 létra, 12 vashorgony, amelyek a kutakból való víz húzásához kellett, 6 vödör, 12 kapa és 6 lámpa képezte a teljes felszerelést. 1779 májusában Sümegen „*Omnia Instrumenta sub combusta*”, vagyis minden elpusztult, semmiféle felszerelésük nem volt.

(K. I.)

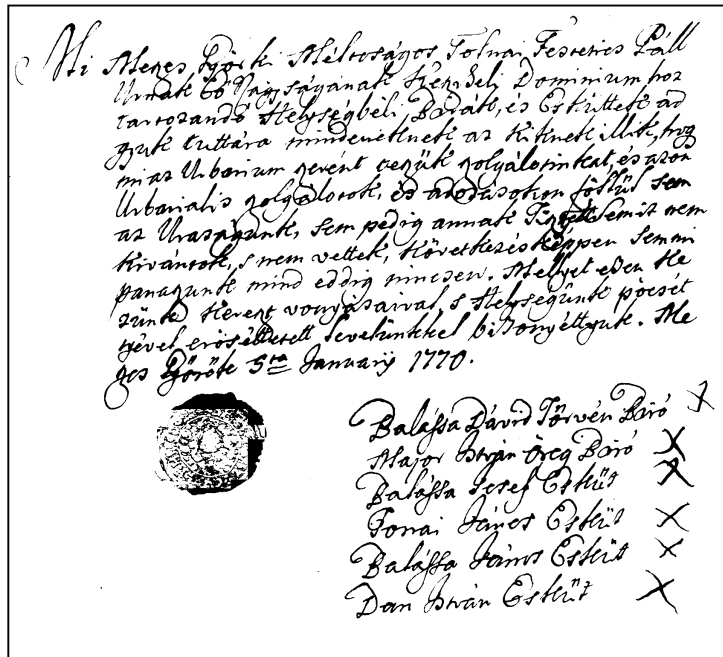
A FALU JEGYZŐJE II. JÓZSEF KORÁBAN

A XVIII. századot megelőzően a jobbágyközségekben a bírón és az esküdteken kívül más tisztségviselőt nem ismerünk. Községi jegyzővel ebben az időben még nem találkozunk – kivéve az erdélyi szász falvakat – ami azt mutatja, hogy az írásbeliség a közigazgatásnak eme legalsó szintjére még nem jutott el. A bírók és esküdtek pedig még a XVIII. század második felében sem tudtak írni. Az 1760-as években a zalai falvak előljáróinak mindössze 2,5 %-a tudta a saját nevét leírni. Ha a község igazgatójával kapcsolatban valamilyen írásbeli munka akadt, annak elvégzésére minden valószínűség szerint a falu papját kérték meg.

Mária Terézia, de méginkább II. József központosító törekvései katonai, adóügyi, igazságszolgáltatási és közigazgatási reformjai egyre újabb és újabb feladatokkal halmozták el a falvak vezetőségét is. A faluközösség belső ügyei mellett az adózók nyilvántartása, az adóbegyűjtés, az átvonuló katonaság elszállásolása, ellátása, katonai szállítások, újoncállítás, megyei és járási tisztek elszállásolása, fuvarozása, tilalmak betartásának ellenőrzése, szökött katonák, jobbágyok és minden „*russzféle*” emberek üldözésének és elfogásának biztosítása egyre több és több teendő, munka elvégzését követelte meg. A megnövekedett feladattömeggel a falvak írástudatlan vezetői már nem voltak képesek megbirkózni. Mária Terézia 1772-ben elrendelte, hogy az adóösszeírásoknál, ha a bíró és esküdtjei írni nem tudnának, megfelelő írástudó emberekről gondoskodjanak. Ez nyilván ösztönzően hatott a jegyzői intézmény általánossá válására. A falujegyző hatáskörét II. József 1786-ban körvonalazta. A jegyző kötelességévé tette, hogy a község ügyeiben a „*tollat forgassa*”, „*körműörgő levelet*” írjon a földesúrhoz, vagy a vármegyében akár az egész község, akár egyik vagy másik lakos ügyeiben, elkészítse a beküldendő jelentéseket, vezesse a község jegyzőkönyveit, abban minden rendeletet, folyó ügyet, peres ügyet beírjon és általában minden előforduló ügyben a rendtartás és a közérdek biztosításában közreműködjön.

A falu jegyzője ugyan nem tagja a falusi önkormányzatnak, de szaktudása révén bizonyára jelentős befolyással bírt. A vármegyével és a földesúrral szemben gyakran védelmezte az őt alkalmazó közösséget.

Zalában a XVIII. század utolsó évtizedei előtti időből gyakorlatilag nincsenek adataink a nótáriusokra vonatkozóan. A vármegyéhez érkező különböző panaszos, vagy kérvényező beadványokban ugyan időnként feltűnik a jegyző aláírása, korábban is, de viszonylag ritkán.

Falusi előljárók „aláírásai” 1770-ből

1789 januárjában Balassa Ferenc, a zágrábi kerületi főispán utasította a kerületéhez tartozó megyéket, hogy írják össze a területükön lévő falvakban működő bírót és jegyzőket (a kerülethez tartozott Zala kívül Varasd, Kőrös, Pozsega és Zágráb-Szeverin). Az összeírások mindenütt elkészültek, amiről Balassa egy összefoglaló jelentést készített az uralkodónak. E szerint kerületében az összes faluban van bíró, aki mellett néhány esküdt is működik. Jegyzők is vannak szép számmal, de például Kőrös megyében mindössze 2-3 faluban tartanak jegyzőt. Zágráb-Szeverin megyében egyáltalán nincs nótárius. Balassa javaslata: „megfelelő írástudó személyek hiányában a papokat rá kellene szorítani arra, hogy a jegyzői funkciót vállalják”. Zala a kerület

megyei közül összehasonlíthatatlanul a legjobb helyzetben volt. Az összeírás során a megyében 547 települést vettek alapul.

	Település	van	nincs
Muraközi j.	101	36	65
Szántói j.	82	75	7
Egerszegi j.	110	103	7
Tapolcai j.	74	74	-
Lövői j.	101	98	3
Kapornaki j.	79	68	11
<i>Összesen</i>	<i>547</i>	<i>454</i>	<i>93</i>

A jegyzők személyére vonatkozóan nevükön kívül nem tartalmaz adatokat az összeírás. A lövői járás névsorából megállapítható, hogy a jegyzők közt szinte alig volt nemes. Számarányuk mindenképpen 20 % alatti volt. A kapornaki járásban 25 faluban a helybéli, vagy a szomszéd falu tanítója látta el a jegyzői feladatokat. Ezzel szemben a lövői járásban mindössze 7 olyan település van, ahol a jegyző és a tanító ugyanaz a személy. Egy jegyző sok esetben nemcsak egy-, esetenként három vagy ennél több faluban is dolgozott. A zsitkóci Deák Ferenc például 8, Seregén József pedig nem kevesebb, mint 10 település „*tollát vitte*” (Lövői járás). A kapornaki járásban 8 olyan jegyző volt, aki 2-3, illetve 4 falu ügyeit intézte. A tapolcai járásban csak Takács Ferenc, Vassi Mihály és Pálffi János vállalta 2-2 község megbízatását.

Fizetésük a megválasztásukkor kialakult bér volt. Ez az esetek többségében pénz volt, de számos más példával is találkozunk. Néhány esetben ingyen szolgáltak. Érdekes, hogy a XVIII. század végén a jegyzők fizetése általában elmarad a bírótól.

A falujegyzős intézmény a parasztközösségek és a felvilágosult abszolutizmus érdekeinek találkozása eredményeként jött létre a feudális kor utolsó évtizedeiben. A jegyző, faluja sajátos hatáskörű tisztviselője volt, aki ellátta az írásbeliséget, a közigazgatási, adózási, gazdasági stb. ügyekben, de egyben a község érdekében is. A világi értelmiség népes alsó rétegét képezte.

(K. I.)

A VÁROS ÉS GIMNÁZIUMA

Nagykanizsáról szólva szinte közhelyszerű az a megállapítás, miszerint a település modern, polgári értelemben vett várossá válásában a Bach-korban kiépült vasút játszotta volna a döntő szerepet. Az kétségtelen, hogy Kanizsát iparos és kereskedő várossá szerencsés fekvése tette, hisz itt találkoztak a Kaposvár, Zágráb, Csáktornya–Friedau és a Zalaegerszeg–Körmen-d felé vezető utak, tehát az igen eltérő gazdasági jellegű területeket összekötő utak egyik csomópontja volt. Fejlődése azonban egészen az 1770-es évekig a megye más mezővárosaihoz hasonló módon haladt. Ez a fejlődés azonban a '70-es évektől felgyorsult, új irányt vett. Ebben a váltásban alapvető szerepet játszott az 1765-ben létrehozott gimnázium.

A gimnázium ugyanis nem a helység, hanem egy nagy terület egyetlen középiskolája volt. Hogy a nagy nehézségek között, 1765-ben megnyitott iskola, melynek tanári személyzete összesen három piarista szerzetesből állott, mekkora szükségletet elégített ki, mutatja, hogy mindjárt az első évben az öt felsőbb – tulajdonképpen gimnáziumi – osztályba 183 tanuló iratkozott be. Ezek természetesen az előző osztályokat más iskolákban végezték, és köztük mindössze 10 volt kanizsai lakos, 92 került be Zala megye egyéb helységeiből, 45 más dunántúli vármegyéből, per-sze főleg Somogy és Vas megye területéről, de akadtak veszprémiek, baranyaiak, tolnaiak is. 14-en jöttek Horvátországból, 6-an Magyarország egyéb területeiről – még nyitraiak és trencséniek is voltak köztük. 14-ről nem tudjuk megállapítani származási helyét, mert év közben eltávoztak vagy eltávolították őket, és éppen csak a nevüket jegyezték fel az intézet anyakönyvébe, egyéb adataikat már nem tüntették fel.

Virág Benedek, a gimnázium egyik első tanulója

Az inkább bevezető tanulmányokat folytató, tulajdonképpen olvasást és – a továbbtanulás alapfeltételét jelentő – latin nyelv alapelemeit tanuló legalsóbb osztály tagjai, a parvistae között már több kanizsai akadt, a 211 között 41. Rajtuk kívül 93 zalai, 53 egyéb dunántúli és 25 horvátországi tanult itt. Helybeliek tehát csupán az előkészítő osztály 19 %-át tették ki, a felsőbb osztályokban mindössze az összlétszám 5,4 %-a erejéig szerepeltek.

Természetesen ez az arányszám a további években valamivel javult, mert az alsóbb osztályokból több kanizsai tanuló lépett a felsőbb osztályokba de még a következő 1767-ben beindult öt felsőbb osztály 268 tanulója között is csak 13 kanizsai, 129 egyéb Zala megyei, 58 Somogy és Vas megyei, 26 horvátországi tanuló volt. Itt tehát a kanizsai arányszáma még az 5 %-ot sem érte egészen el. Nem változott arányszámuk az előkészítő osztályban sem, 210 parvista közül 36, tehát 17 % volt kanizsai. Természetesen ez az arányszám az idők folytán némileg javult, de még 10 év múlva, amikor az iskola fennállása óta az alsó tagozatból felnövekvők már rég benépesíthették volna a felső osztályokat, 1775-ben az öt felsőbb osztály 268 tanulója közül 33 volt kanizsai (12 %), 156 egyéb zalai községbeli, 46 Somogy és Vas megyei, 22 horvátországi. Változott a régi arány a parvistae között, a 102 előkészítő tanuló közül 40 volt kanizsai (40 %).

A kanizsai gimnázium legszomorúbb évében, amikor a tandíj és a nyelvrendelet miatt az iskola tanulólétszáma mindössze 32-re zsugorodott, az iskolának egyetlen nagykanizsai lakos tanulója sem volt, 18 Zala megyeiből, 5 Somogy megyeiből, 7 horvátországiból és 2 más magyarországiból állt az egész diákság.

Az 1790-es évek emelkedő nemzeti hangulatában a nagykanizsai diákok számaránya végre növekedni kezdett. 1795-ben az intézet 251 diákjából 54 volt kanizsai (21 %), még a két legfelsőbb osztály (humanistae) 81 tanulója közül is 13 (15 %). De még 1811-ben is, a napóleoni háborúk és az iskola embertelen gazdasági helyzete miatt 100-ra csökkent össztanulólétszámából mindössze 34 volt csak a kanizsai, csupán a legalacsonyabb osztályban a grammatica II-ben érték el a kanizsaiak az egész tanulólétszám (32) felét. Pedig ekkor már a Somogy megyeiek egy részét a csurgói, az észak-zalaiakat a keszthelyi premontrei gimnázium felvette.

A gimnázium tehát megalapításától kezdve több mint négy évtizeden keresztül az egész megye, továbbá Somogy megye nyugati része, néhány horvátországi megye (Varasd, Körös, ritkábban Zágráb) ifjúságának tanítását szolgálta. A Nagykanizsán tanuló idegen diákok többsége, mint alább látni fogjuk, szegény volt ugyan, de ugyanitt tanultak Zala megye legnagyobb közéleti szerepét vivő családok leszármazottai, Csányok, Hertelendyek, Jagadicsek, Majthényiek, stb. is. Ezek a vagyonos ifjak forgalmat, életet vittek az álmos kisvárosba, ruha és egyéb szükségleteiket ott igyekeztek kielégíteni. De a többi diákot is meglátogatták szüleik, ha másért nem, hogy elemőzsiás csomagot vigyenek nekik. Az egész Muraköz, Varasd, és Körös megye, de Somogy is, majdnem Szigetvárig így többé-kevésbé rendszeresen bejárált Kanizsára. Ha többféle vásár közül választhattak, inkább a kanizsaira mentek, hogy ezúttal az ott tanuló rokon gyereket is meglátogassák. Ez természetesen megnövelte a nagykanizsai vásárok forgalmát, a forgalmas vásárok pedig – mint mindenütt – fellendítették a helyi kézműves ipart.

Természetesen nem egyedül ez a szellemi tényező, a város magas színvonalú, messze földön híres iskolája lendítette fel a város fejlődését. Inkább csak alkalmat adott arra, hogy a forgalmas utak csomópontján lévő város vásárai megnagyobbodjanak. Hiszen 1772 óta Keszthelyen is működött gimnázium. Igaz, hogy az hosszú ideig állami iskola volt, tanerőhiánnyal és egyéb válságokkal küzdött, helyzete csak 1808-ban szilárdult meg, amikor vezetését a premonstreiek vették át. Keszthely, mely az átmenő forgalomtól távol esett, mégis jóval lassabban fejlődött, mint Nagykanizsa.

(K. I.)

BÖRTÖNLÁZADÁS ZALAEGERSZEGEN 1796-BAN

„*Ób egerszegieknek bajjóslatú és szerencsétlen napja*” – jegyezte be a város plébánosa a halottak anyakönyvébe az 1796. június 14-i dátum mellé. A nap valóban bajjóslatú és szerencsétlen volt.

Nem sokkal este 6 óra után megszólalt a nagytemplom harangja. Ez a hang – a félrevert harang hangja – évszázadok óta a veszélyre figyelmeztette a környék lakóit. Alig egy évszázada még török portyázókat jelzett, de az utóbbi évtizedekben már inkább csak természeti csapásokra figyelmeztetett.

Így nem csoda, hogy a harang első hangjaira az emberek műhelyeikből, a boltokból, a házakból az utcára szaladtak. Kint azonban semmi jelét nem látták a vésznek. A város felett sehol nem látszott gomolygó füst, mely tűzvészre utalt volna, jégveréssel fenyegető felhők sem gyülekeztek az égen, s a Zala is – mint általában – csendesen folydogált a város határában. Így – minthogy a vésznek semmi látható jele nem volt – a templom felé siettek, ott remélvén megtudni a harangozás okát. A templom közelébe érve azonban már nem kellett kérdezősködniök. Az alig néhány lépésre lévő vármegyeház felől iszonyú lárma hallatszott. Sűrű káromkodásokkal vegyes kiabálás és puskaropogás. Jeleként annak, hogy a kapukon belül csata zajlik.

A vármegyeház – amelyet a korabeli városlakók továbbra is csak várként emlegettek, utalva az egykoron a helyén álló végvárra – immáron hat évtizede áll itt, falai közt helyet adva a nemesi közgyűlésnek, az ezt szolgáló levéltárnak és nem utolsósorban a vármegye börtönének. A börtön – amely eredetileg csupán a vármegyeház keleti szárnya alatt lévő pincét jelentette – a század második felére már szűkösnek bizonyult. A bővítést úgy oldották meg, hogy a vármegyeház magas fallal körülvett udvarán új épületeket emeltek. Így történetünk idején a rabok már három egymástól elkülönült helyen voltak. Az ún. Öreg tömlöcben, amely a fent említett pincében volt, a Kis- vagy Konyhatömlöcben, valamint a Belső, vagyis Ispítal tömlöcben. A pincében őrizték azokat a rabokat, akiket a vármegye halálra, vagy egyéb súlyos ítéletre kárhoztatott, de ügyükben a felsőbb hatóságok még nem döntöttek, illetve azokat ugyan súlyos bűn-

cselekmények elkövetésével vádolták, de ügyükben még nem született ítélet.

Az ún. Kis Tömlöcben őrizték a kisebb, nem főben járó ügyben elítélt, vagy ítéletre váró rabokat, míg az Ispita tömlöcben a nőket. 1796. június 14-én e három helyen mintegy 100 rabot tartottak. 42-t az öreg börtönben, mintegy 50 főt a Kis börtönben és mintegy 8-12 nőt az Ispitában.

A zalaegerszegi vármegyeháza

Az épület állandó lakója Nemzetes Koppány Ferenc uram és családja – felesége és két leánygyermek. Ő a vármegye porkolábjja, vagy ahogy másutt nevezik castellanusa, avagy várnagya volt. Felügyelt a vármegye hajdúira, akiknek feladata egyrészt a megyeházán megforduló urak szolgálata, másrészt a rabok őrzése. Ők kísérik a foglyot kihallgatásra, ítélethirdetésre, a falakon kívül végzendő munkára, s ha kell utolsó előtti útjára is.

Este 6 órakor a rabokat az udvarra eresztették az örök. A visszakísérés-kor azonban az Öreg börtön 32 lakója az udvarra nyíló kaput bezárta, kirekesztve az örök mintegy felét, „a strázsát leverték és még más 3 hajdúkat agyon-taglaltak”. A zendülők megkaparintották a hajdúk fegyvereit, de a tér felőli kapu is zárva lévén, nem tudtak kitörni. A kapuközbe szorult rabok részben a kapuk feletti, illetve az épület más, rácsokkal védett ablakain keresztül addig tüzeltek, mígnem kifogytak a lőszerből. Egy rabnak sikerült

a tetőre feljutnia, őt azonban az udvaron lévő őrök lelőtték. A fegyveres ellenállásra már képtelen rabokra mindkét irányból rátörték a kapukat, s így sikerült elfojtani a zendülést.

A lázadásnak számos áldozata volt. A helyszínen meghalt 9 rab és 2 hajdú. Még a hónap folyamán belehaltak az itt szerzett sérüléseikbe hárman. Két fogoly és a hajdúk legidősebbike, a 62 éves Salamon János, aki már 25 éve szolgált a vármegyét. A következő hónapban újabb két sérült mondott búcsút az árnyékvilágnak. Június 7-én belehalt sebeibe az akkor 30 éves Edve Ferenc hajdú, 8-án pedig Tóth Ferenc 40 éves ajkarendeki születésű rab.

Az épülethez futó városi polgárok közt is akadt egy véletlen áldozat, egy helybéli zsidó kereskedő, akit a bentről lövöldöző rabok sebesítettek meg halálosan. Tehát június 14-én és az azt követő napokban 17-en vesztették életüket.

A megyei törvényszék ítéletét 1797. szeptember 10-én az uralkodó jóváhagyta. Ekkor azonban a halálraítéltek közül már csak 4-en éltek. A többiek az embertelen bánásmód következtében meghaltak.

A vármegye 1796. augusztus 17-én tartott közgyűlése egy új, 24 cikkelyből álló regulát készített a tömlöcök mellett lévő hajdúk számára. Ebben pontosan meghatározták a hajdúk ruházatát, fegyverzetét, szolgálaton belüli és azon kívüli cselekedeteit. Szabályozták az őrök és foglyaik kapcsolatát. A regula megszegőit botozással, szolgálatból való elbocsátással, végül a rabok közé zárással fenyegették.

Bár szökések a későbbiekben is előfordultak, de ismereteim szerint a fentivel összehasonlíthatóan súlyos és ily sok áldozatot követelő zendülés egészen 1848-ig sehol az országban nem történt.

(K. I.)

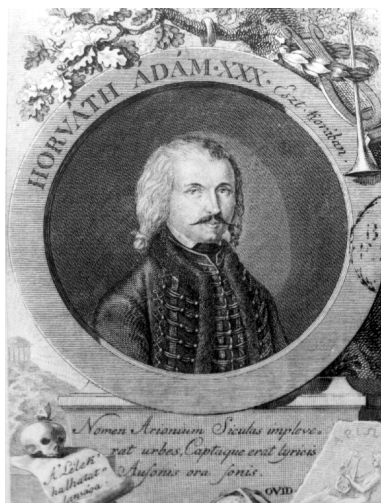
PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM VÁLÓPERE

„A házasság a férfi és a nő között kötött örök házi szövetség. Célja az, hogy a két nem szövetségében az emberi méltóság fenntartasson. Mert becsület, nemes érzés, igaz szeretet, jó nevelés, sőt rend, igazság, köztársaság mind egy talpkövön állnak” – írta Frank Ignác 1845-ben „A közjogosság törvénye Magyarhonban” című munkájában.

A házasság felbontása, latinul divortium a házasságnak bírói ítélettel való teljes és végleges megszüntetése. Ha a válóperek számát nézzük, az a benyomásunk támadhat, mintha a XVIII. században csak boldog házasságok lettek volna, a valóságban azonban a házasságok döntő többsége érdekházasság volt, az érzelmek csekély szerepet játszottak a párválasztásban. Zala vármegye törvényszékéhez az 1790-es években évente egy, a XIX. század elején évente átlagosan két válókeresetet adtak be.

Zalában az első házasságbontó pere Pálóczi Horváth Ádámnak „*A felfedezett titok*” című szabadkőműves regény írójának és Tótvázsonyból származó feleségének, nemes Oroszy Juliannának volt. A per anyaga sajnos nem lelhető fel a Zala Megyei Levéltárban, de egy későbbi adóssági per mellékleteként megtalálható az a két kontraktus, amelyet az elválni szándékozók írtak, ebből rekonstruálható maga a történet.

Az 1793. április 7-én Veszprémben kelt kontraktusból kiderül, hogy az 1782-ben egybekelt felek már több éve próbálták házassági viszályukat rendezni, a protestáns prédikátorok mindent elkövettek, hogy összebékítsék őket, de ahogy fogalmaztak: *„A békeeséges együttlakást oly reménytelennek tapasztalvánk, hogy ha valamely kényszerítésből újra együtt lakni és egymással házassági életet folytatni kénytelenítetténk, abból nem lehet egyebet várni, mint a házasság céljával egyenesen ellenkező lelki s testi veszedelmet.”* A felek a bontóper civilizált, botrányok nélküli gyors lefolytatására törekedtek. A válóper költségeit Pálóczi magára vállalta, a vagyon megosztásában gyorsan megegyeztek. Arra az esetre, ha Pálóczi mégsem tartaná magát a szerződésben foglaltakhoz, Oroszy Julianna is válóper kezdeményezhet Horváth Ádám ellen, és tovább folytathatja különélését. Később vita támadhatott a kontraktus értelmezése körül, mert az elsőt rövidesen követte a második, amely Zalaegerszegen kelt 1793. május 10-én. Az újabb megegyezéssel könnyebbé tenni, gyorsítani szerették volna a per lefolyását.

Pálóczi Horváth Ádám

férje. A házasság felbontását 1793. május 11-én Pálóczi 33. születésnapján mondta ki Zala vármegye törvényszéke. Senki nem fellebbezett, az ügyet gyorsan lezárták.

Horváth Ádám nem sokáig bírta az egyedüllétet, még ugyanabban az évben, szeptember 17-én feleségül vette debreceni iskolatársának, barátjának Sárközy István Somogy megyei alispánnak rokonát, Sárközy Jusztinát s vele együtt távozott el Füredről Nagybajomba. De Pálóczi újabb házasságában is boldogtalanul élt, poétriáit, állandó távolléteit nem szívelte az új asszony sem. Végül 1808. június 16-án egymással megegyezve, válás nélkül – ágytól és asztaltól – tőle is külön költözött.

Második feleségének 1818. június 8-án bekövetkezett halálát követően ezen év augusztus 12-én újra hűséget esküdött Kazinczy János magyar-székelyi protestáns prédikátor leányának, Kazinczy Klárának, kit hosszú ideig leányának hitt. A már súlyosan beteg Pálóczi Kazinczy Ferenchez írott leveleinek hangvétele azonban az öröm mellett szomorúságot is tükrözött: „*Te fiakat szaporítsz én pedig a Szaporodásnak minden reménye nélkül, házassodom: Kazinczy Klárral 12-a Aug. akarok megesküdni. Arra neki érdeme sok van;*

De mi is lehetett az igazi oka annak, hogy válásra került sor a felek között? Ki volt és miért éppen ő a felperes és az alperes? Erre is fény derült a kontraktus egyik utolsó pontjából. Ebben így ír Oroszy Julianna feltételül szabva a következőket: „*Teljes és részemről is örökös elválásnak akadályára akár mely férfi személyről a perben említést ne tessen, hanem akít célul tett, attól való magam megtartoztatását bízza emberségemre.*” Hát igen, egy újabb férfi a házasságban élő asszony életében. Nagyon valószínű, hogy Maday György – ki hitelezője volt Pálóczinak – hitvestársa, Kazay Klára ismertethette össze az asszonyt az úrral, Kazay Gáborral és történetesen ő lett Oroszy Julianna későbbi

kedve pedig más házasságra nincs, és én bozuzám illó, hogy azokban, melyekben őtet örökösömmek szántam, e' tettemmel is bátorságossá tegyem."

Kazinczyhoz írott leveleiből a szeretetlenség évei után a gondoskodásért érzett hála hallik ki és az érzelm melegségét megtapasztaló férfi ekképp fogalmaz: „... 12 esztendei állbatatosság, és igaz hűség sokat érdemel!! leg alább én előttem, a' kinek még Asszonyi hűséghez, – de még hálaadatossághoz sem vala szerentsém, tsupa tsuda!” Kazinczy Ferenc hozzáintézett aggódó kérdéseire így felelt: „Attúl Barátom! ne rettegj, hogy én és Klári olly keveset tartanánk vagy most, vagy jövendőben a' házassági kötölék' széntsége felül, mint tsak-nem minden más: szentnek és bomolbatatlannak tartanám én azt hit nélkül is: de ha valaki le-mond, vagy le-mondott rólam mint a' két elsőbb; szeretetét nem erőltetem: az őrző Angyalomat sem marasztom, ha fel-hágy velem.”

Pálóczi szűk baráti körben kis irodalmi csoportját, a Göcseji Helikont szervezve, jó könyvtárral rendelkezve, feleségének jóvoltából a gazdálkodás gondjaitól mentesítve utolsó éveit a tudomány és az irodalom művelésének szentelte. Nem sokáig élvezhette azonban boldogságát ifjú feleségével, 1820. január 28-án súlyos betegség után 60 éves korában meghalt, özvegyül hagyva Kazinczy Klárát, talán az egyetlen nőt, aki szerette.

(N. L.)

„KÖZBÁTORSÁG” ZALÁBAN A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN

A közbiztonság mindenkori helyzete a társadalom közérzetének egyik fontos fokmérője. Így érthető, hogy az ország kormányai mindig nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy e tárgyban tett látványos intézkedéseikről, folyamatos eredményeikről a nagy nyilvánosság előtt számot adjanak. De hogy élték meg a XVIII. század végi Zalában a rablások, lopások, fosztogatások számának növekedését, a gonosztevők elszaporodását, és hogy reagált az állam, a megye mindeerre?

A bűnözés csökkentésére, megakadályozására irányuló századvégi rendelkezések közül legjelentősebb az 1794. március 21-én kiadott 4052. számú helytartótanácsi intimátum. E rendeletet a megyék követelésére egy külön bizottság dolgozta ki, amelyet az 1792-es országgyűlés alkalmával állítottak fel, és 1793. márciusáig működött.

Elsősorban a lókötés, jószáglopás, valamint a rablások megakadályozásának eszközeit kívánta a bizottság megtalálni. Az intimátum – egyéb preventív rendelkezése, tilalma mellett – legnagyobb újtása az volt, hogy lehetőséget adott a megyéknek az igazgatási szervezet továbbépítésére, külön bűnüldöző, „rendőri” szervezet létrehozására. De a megyék is felismerték, hogy a bűnözés terjedését csak külön, e feladatokkal hivatásszerűen foglalkozó szervezet létrehozásával lehet megakadályozni. A megyék engedélyt kaptak, hogy a járásokban csendbiztost (kárbíró) alkalmazzanak, kinek fő feladata, az alispán illetve a főszolgabíró utasításait követve a köz biztonsága feletti őrködés volt.

Így indult a „rendőség” megszervezése Zalában is. A megyei rendek 1794. december 15-i közgyűlésükön alaposan meghányták-vetették a közbiztonság helyzetét, és mivel a korábban alkalmazott represszív módszerek (gyors kivégzések, csigázások) visszaállítására nem láttak reményt, elfogadták a rendelet által kínált lehetőséget.

Ezt követően 1795. szeptember 12-én Zalaegerszegen Mlinarics Lajos másodalispán vezetésével összeült az a deputáció, melyet a gonosztevők üldözésére rendelt őrség számának, fizetésének, ruházatának és szállóhelyeinek kimunkálására hozott létre a vármegye. A kiküldöttség a helytartótanácsi intimátum figyelembevételével a helyi sajátosságok szerint

megszabta a kárbírók és az alájuk rendelt őrsereg feladatait. Megtárgyalták a vármegyének a helytartótanács által részleteiben jóváhagyott tervezetét, amely hét comissáriust vagy biztost és 28 gyalogkatonát engedélyezett kiállítani. Végül a muraközi járás védettsége miatt 5 kárbíró felállítását hagyták jóvá, egyenként 150 forintos fizetéssel. A deputáció a gyalogkatonák helyett – Zala megye terepviszonyait is figyelembe véve – először lovas katonák alkalmazását tartotta volna inkább indokoltnak, de a megszabott költségvetési keretek nem tették ezt lehetővé. A tapolcai, szántói és kapornaki járásban, „*mivel ott a gonoszágok gyakrabban történnek*” az őrség létszámát 6 főben, az egerszegi és lövői járásban viszont 5 főben állapították meg. A deputáció az őrség tagjait a főbb helyen jóváhagyott s engedett 60 forintos fizetésből – melyből a ruházatot is önekik kellene kipótolni – a józan erkölcsű és tehetős személyek közül teljesen reménytelennek találták kiválasztani, ezért egyenként 15 forintra ezt az összeget megtoldották.

Bűnhődés a deresen

Végül a 28 gyalogkatonának 75 forintjával számolva évente 2100 forintot, a kárbíróknak 750 forintot szavazott meg a deputáció. A kárbírák a fő- és alispántól, közvetlenül pedig a fő- és alszolgabíróktól függtek. Az általuk befogott rabok szabad vallásának felvételét, apró „*vétkeik*” leírását nekik kellett végezniük. Egyéb bírói vagy más tiszti hivatalba nem avatkozhattak. Meghagyták nekik, hogy nemes ember házaiban, javaiban vagy másokon tett erőszakoskodástól, igazságtalanságtól tartózkodjanak. Hivatalba lépésük előtt esküt kellett tenniük, a deputáció által kimunkált oktatásban kötelesek voltak részt venni. Kíváncsi volt továbbá, ha valamely járásban az üldözés nagyobb erőt kívánna, az egyik őrsereg a másíknak legyen segítségére. Az említett oktatási szabály több cikkelyből állt. Külön fejezet foglalkozott a gonosztevők nyomozásával és üldözésével, a lappangó, az ellent álló, a magukat védelmező, a talált és elfo-

gott gonosztevőkkel. Szólt az éjszakai kocsmázások rendjéről, az utazó levelek szükségességéről, a szolgák összeírásáról, a marhák billegezéséről és a vásárlásuknál szükséges teendőkről.

1795. december 14-én a megye vezetése a kinevezett járási kárbírókkal megtárgyalta az előző időszak eredményeit. A tapolcai járás részéről Posgai László, szántói járásból Vizkeleti Imre, a kapornakiból Csányi Antal, az egerszegiből Pédery László, a lövői járásból Zsuhár Imre felemás eredményről számolhatott be. Egyrészt a „*rendőrségen*” belül tapasztalt fegyelmetlenségekről, az örök kiszökéseiről kellett hogy számot adjanak. A kapornaki járásból Száraz Istvánt többrendbeli kiszökéseiért 40, Jenik Ferencet hasonlóképpen 40, Markovits Ferencet 25 pálcaütésre büntették, sőt róluk „*a vármegye ruhája is lebuzatott és szolgálataiktól is megfosztattak*”. Másrészt beszámoltak a különböző járásokban befogott szökött katonákról, az elkobzott cifraszűrökről, pisztolyokról, baltákról, elszámoltak a portékák értékesítéséből befolyt összegről, ami a vármegye kasszáját gazdagította.

Hogy a XIX. századi Zala vármegye bűnözési statisztikáját mennyiben befolyásolta a megyei rendőrség felállítása, egy következő írás tárgya lehetne. Mindenesetre a helytartótanács 1794-ben kelt 4052-es számú rendelete a bűnözés visszaszorítására és az igazságszolgáltatás meggyorsítására tett XVIII. századi erőfeszítések jellemző záróköveként értékelhető.

(N. L.)

BÍRÓVÁLASZTÁS KANIZSÁN A XVIII. SZÁZADBAN

Kanizsa a török alól 1690-ben történt felszabadulását követően a Budai Kamarai Adminisztráció alá tartozott, majd 1703-ban megszűnt kincstári tulajdonban lenni, és világi földesúri mezőváros lett. A kanizsai bíróválasztás XVIII. századi gyakorlatát egy 1794-ben lezajlott bírói kandidáció (jelölés) konfliktusa világítja meg.

1794. január 2-án tartották a város bírójának és tanácsának újabb restaurációját Soós Pál uradalmi fiskális elnöklete alatt. Jelen volt a tiszttartó, két ferences páter és számos „*purgerség*”. Hegedűs Antal a város bírója a következő szavakat intézte a megjelentekhez:

„Mint hogy városunknak régi bevett s addig mindenkor gyakorlott szokása az, hogy a bíró s több elöljárók esztendő végével fölmondják, s resignálják hivataljokat, mely fölmondás után az uraság részéről a magisztrátusból, azaz a városi esküdtekből az előbbi bíróval értvén hárman újonnan kandidáltaknak, s a község vagy az előbbeni bírónak konfirmálja, vagy a kandidált esküdtekből új bírót választ. Én tehát így formán bírónak tétetvén, már három esztendeig Isten kegyelméből ehivseltem környül külön levő esküdtársaimmal együtt, akiknek is fáradságokat megköszönvén bírói hivatalomat resignálom, s mindnyájóknak jó szerencsét kívánok.”

Mindezek után az uradalmi fiskális csak három új személyt kandidált a bírói tisztségre, s kihagyta közülük a régi bírót. A város azonnal protestált az eljárás miatt, noha a három új személy ellen semmi kifogást nem támasztottak. Hivatkoztak a hazai törvényekre és megrögzött régi szokásaikra, s ragaszkodtak ahhoz, hogy a régi bírót, Hegedűs Antalt a kandidátusok közé fölvegyék. A fiskális ugyan elismerte, hogy a főbb hivatalok restaurációjánál a korábbi tisztviselők személye elsőbbséget élvez a kandidációnál, de azzal érvelt, hogy a felsőbb dikasztériumoknál, sőt a nemes vármegyénél is megtörtént már, hogy a korábbi tisztviselőket a kandidációból kihagyták. Így miért ne tehetné ezt meg éppen Hegedűs Antal esetében is? A mezőváros elöljárói kiálltak régi bírójuk mellett, s újólág kérték a fiskalist, hogy kandidáltassa őt is. A fiskális azzal fenyegetőzött, ha a város nem választ jelöltjei közül, ő „*denominál*” egyet bírónak. A város végül kitarított korábbi tisztviselőjének jelölése mellett, mire a fiskális Simontsics Mátyást jelölte bírónak, majd háromszor is kérdést intézett a

községhez, elismeri-e bírójának jelöltjét. A község mindannyiszor nemmel felelt. Ezután az uradalom fiskálisa otthagya a gyűlést, függőben hagyva a restaurációt. Kanizsa mezőváros előjárói három alkalommal is meg-

Nagykanizsa város pecsétje

próbálták deputánsaik által meggyőzni az uradalom emberét korábbi gyakorlatuk jogosságáról. A fiskális mindannyiszor hajthatatlan maradt, ugyanakkor választ várt arra a kérdésre is, miért sürgeti oly erősen a város Hegedűs Antal bíróvá választását. A mezőváros kiküldöttei a következőkkel indokolták jelöltjük melletti kiállásukat. Elsőként a törvénnyel egyező bevett szokásaikra hivatkoztak, hol is a város korábbi bíráit elsőként kizárhatta. Emlékeztettek arra is, hogy Hegedűs Antal huzamosabb ideje különféle hivatalokat viselt a városban, mindezt híven és igazán, mindezek megkárosítása nélkül. Míóta ő a bíró, a város szembetűnő gazdagodást mutat. Négy nyelven beszél és ír, szót ért mindenkivel. Értésére adták még a fiskálisnak, hogy korábbi bírójukat hivatalában újból megerősítették és kérték az uradalomtól ennek jóváhagyását. Természetesen a fiskális ezt megtagadta, mire a község Hegedűs Antalt bírónak kikiáltotta. Mivel az uradalom továbbra is tilalmazta a város eme lépését – sőt a fiskális még azt is megparancsolta a zsidóknak, mészárosoknak és kocsmárosoknak, hogy a bírót el ne ismerjék – egy idő után Hegedűs Antal, félve a városban keletkező zenebonától és zendüléstől, a bírószékről önként lemondott. Ezek után a város bíró nélkül maradt egy ideig. A városi tanács ugyanakkor panasszal élt a vármegyénél a számukra sérelmes gyakorlat ellen, s kérték az eset sürgős kivizsgálását. A megye tiszti vizsgálatot rendelt el, mely kiterjedt a korábbi időszak bíróválasztási gyakorlatára is. A deputáció a város levéltárában átnézte a korábbi időszak jegyzőkönyveit, s az alábbi megállapításokat tette.

Azon időszakban, mikor a város a Kamara birtoka volt, a protokollumok nem tartalmaztak semmi bejegyzést a bíróválasztás szokásaira, viszont 1738-ban, mikor már Szapáry birtok volt a város, egy Ulrich neve-

zetű bírót kihagytak a kandidáltak közül, helyette Feischer Pált választották meg e tisztségre. 1740-től a magisztrátus választásának semmi jelét nem lették. 1742-ben, az 1741-ben bíróvá választott Tax Mihályt szintén kihagyták a választandók közül, helyette Sutter Jánosra esett a választás, ki is 1745-ig hivatalában maradt, s őt az új uraság is megerősítette. Utána egy Szentgothárdi nevezetű lett a bíró, ki is 1752-ig a szokásban volt kandidáció mellett látta el feladatát. 1752-1793-ig mindenkor a korábbi bírót a választásra kinevezett személyek számába beiktatták. Az 1753-ban kelt kontraktus 17. cikkelyéből egyértelműen kiderült, hogy a város a tisztségekre az arra alkalmas személyeket az uradalom tisztjének jelenlétében maga kandidálta és választotta. Kivételt csak néhány eset képezett. 1754-ben például az uradalom kandidáció nélkül jóváhagyta a régi bíró kinevezését, 1760-ban pedig haláleset miatt maradt ki a bíró a választandók közül. 1778, 1779, 1781-es esztendőik restaurációjának eredménye a város nótáriusainak gondatlansága miatt nem került a jegyzőkönyvekbe. Mindezen tények megállapítása után a város a következőképpen érvelt tovább bevett szokása mellett.

„Az aki közönséges hivalt viselt, a közjónak fáradhatatlan gyarapításával szerzett érdemeiért azzal is megtiszteltessék, hogy azon hivatalra választandó tagok között első helyet foglaljon. Továbbá elmúlhatatlanul szükséges az, hogy a hivatalra választandó személyben, az azt választó községnek teljes bizodalma legyen, mely bizodalmat kibe helybezteti, azt szabad választásával jelenti ki. Így tehát ha a választásbeli szabadsága megszorítottatik, bizodalma szenved erőltetést, mely gyűlölséget és békétlenséget önt az erőltetett község szívébe.”

Végül a tiszti vizsgálatra kiküldött deputáció a felsőbb rendelkezések elérézéséig Hegedűs Antalt bírói hivatalába visszahelyezte.

(N. L.)

TAPOLCAI ÉS KŐVÁGÓÓRSI EGYESÜLT ZSIDÓ KÖZSÉG STATUTUMAI

A zsidó községnek a dualizmus koráig kettős funkciója volt: a szűkebben vett hitközségi szerepén túl közigazgatási feladatokat is ellátott. A földesúri függés mértékét, a polgári közigazgatástól való részbeni függetlenségét általában a földesúr által kiadott oltalomlevél, privilegium biztosította. A címben szereplő tapolcai és kővágóórsi egyesült zsidó községről 1820 után beszélhetünk, miután ekkor a megye rendelete mellett az utóbbi község a keszthelyitől elszakadt, és a tapolcaihoz csatlakozott. Az első évek a hatásköri villongások, a bíróválasztás és türelmi adó beszédese miatt nem bizonyultak felhőtlennek. Végül egymással kompromisszumot kötve az egyesült zsidó község 1829-ben jóváhagyás végett benyújtotta statutumát a vármegyéhez, amit a november 9-én tartott közgyűlésén el is fogadtak. Az 1832-36-os országgyűlés által megszavazott törvények újabb változtatásokat tettek szükségessé a zsidó község statutumában. Az előjárók 1836. december 22-én fordultak a vármegyéhez kibővített szabályzatuk elfogadása végett.

A zsidó község az előjáróságot évente választotta újjá. Először a községi bírót, majd a községi perceptort (adószedőt), a jegyzőt, és végül az esküdteket választották meg. Minthogy senkit sem lehetett 3 esztendőnél tovább bírói hivatal viselésére szorítani, ezen idő eltelte után az esküdtek közül választottak újat, aki ezt köteles volt elvállalni. Amennyiben a megválasztott hivatal elfogadható indok nélkül visszautasította, úgy a türelmi kasszába 24 forint befizetése mellett 3 esztendeig mentesült a tisztségtől. A bírónak – mint a zsidó önkormányzat első emberének – a községet illető dolgokban mindenki engedelmességgel tartozott, parancsára köteles volt hivatalában megjelenni. A türelmi adó beszédese és elszámolása mellett a hatásköre kiterjedt még az adószedő választására is, azzal a kikötéssel, hogy ha a bírót kővágóórsi kerületből választották, a perceptor tapolcai kellett hogy legyen. A perceptort többnyire a kereskedők közül választották: ő kezelte a község jövedelmeit, intézte pénzügyeit, a kiadásokról évente számadást készített.

Az 1836-os országgyűlés XX. törvénycikke értelmében a zsidó felekezeti köztársasági adóssági kereseteknél a szóbeli bíraskodás a zsidó köz-

ség előljáróságát illette oly módon, hogy 12 forintig a bíró két esküdjével 60 forintig pedig 4 esküdjével ítéltetett, megtartván az említett törvények rendszabályait. A bíró tudta nélkül a rabbinak esketni, más vidékről ideköltözőnek a községben letelepedni nem volt szabad. Köteles volt a körözvényeket elolvasni, és szignálás után továbbküldeni. Protocollumot (büntetőkönyvet) vezetett minden intézkedéséről, és ha azt kérték, írásba is adta. Év végén a járási al- vagy főszolgabírónak jóváhagyás végett mindezt bemutatta.

Zsidók a XIX. század elején

A statutum a közbiztonság érdekében előírta az utazó és kolduló zsidók utazó levelének megvizsgálását is. Megtiltották a kolduló zsidók részére a fuvarát is, sőt ha szomszéd helységből szekérral érkeztek, vissza is küldték őket azonnal. Kivételt csak a sánta, vagy valamilyen „nyavalában” szenvedők, és a fürdőhelyre igyekvők esetében tettek.

Kisebb jelentőségű, a zsidók egymás ellen elkövetett „*motskolódásokból, össze veszésekből, árulkodásokból*” álló vétségeit különösen, amelyek a vallást érintették, vagy a templomban követtek el, az egyesült község előljáróságának kellett a szükséges vizsgálatot megtenni, majd megítélni. Amennyiben a vétek elkövetője az előljárók előtt nem jelent meg, az azonnali végrehajtást vont maga után. Fellebbezni az úriszéken, majd a megyei sed-

rián lehetett. A zsidó elöljáróság gondoskodott a rabbi felfogadásáról, fizetéséről, ellátásáról, az írásbeli ügyeket intéző jegyző és különféle szolgák alkalmazásáról. Az elöljáróság legfőbb kötelességeinek egyike volt az árvák gyámolítása. Mihelyt valamely községben a szülők elhalálása folytán árvák maradtak, tüstént jelentették a bírónak. Ő köteles volt a jegyző mellé két alkalmas esküdtet kinevezni, akik az elhalt vagyont számba vették, biztonságos őrzéséről gondoskodtak. Az összeírás jegyzékét a bírónak megküldték, ki a vagyon mértékét és az osztályt az árvák könyvébe beiktatta. Tisztsége lejártával mind neki, mind esküdtjeinek mindenről számot kellett adni.

Az új rendszabályt, amit Láss Farkas bíró és Dukes Emánuel perceptor jegyzett és Kuthy Pál főszolgabíró is támogatott, a vármegye 1837. január 9-i ülésén fogadta el.

Az 1840. évi XXIX. tc. a zsidóság számára biztosította a kereskedési, iparúzési, iskolázási és letelepedési szabadságot. A tapolcai és kővágóórsi egyesült zsidó község elöljárói 1846. március 16-án fordultak ismét Bogjay Lajos főszolgabíróhoz, hogy terjessze újabb statutumukat a vármegyéhez elfogadás végett. Ahogy fogalmaztak: „... *az eddigi visszaéléseknek megszüntetése s a kellő rendnek fenntartása miatt*”. A zsidó község vezetői a statutum szerint egyezséget kötöttek, amely szerint a rabbinak Tapolcán vagy Kővágóórsön kellett laknia. A helyettesek és a sakterek csak az ő engedélyével működhetnek. A rabbi 20 pengő forint fizetést kapott, ezen kívül minden esketés után két váltó forintot. Az ő feladata lett az egész hitközség területén élő zsidók születési, házassági és halálzási anyakönyveinek vezetése, az imaházak gondnokai által jelentett adatok alapján. Évente ellenőrizte az imaházakat és rendtartásaik betartását. A zsidóság lélekszámának gyarapodását mutatja, hogy ekkor már hét imaház volt a hitközség területén: Kővágóórsön, Kapolcson, Tapolcán, Gulácson, Antalfán, Füreden és Diszelben. 1846. szeptember 10-én Kapolcson a vármegye kiküldöttének jelenlétében a zsidó önkormányzati statutumot egységes szövegbe foglalták, és a tapolcai járásbeli zsidóságot öt kerületbe osztották (kővágóórsi, tapolcai, kapolcsi, antalfai, füredi). Az egyesült zsidó község rabbija Löbl Ignác, bírása Rosenfeld Lázár lett.

(N. L.)

HAJÓSZERENCSEJTLENSÉG A BALATONON 1796-BAN

Zala vármegye büntető törvényszéke egy, a maga nemében páratlan ügy tárgyalásába fogott 1796. december 7-én. A vádlott az akkor 38 éves Patyi Sándor (rév)fülöpi révész, aki – a megidézett tanúk és a vármegye ügyésze szerint – 58 szerencsétlen ember halálát okozta.

A fülöpi rév a múltba vesző idők óta az egyik legfontosabb átke-
lőhely a Balaton zalai és somogyi partjai között. Az 1770-es évek végén a
kővágóórsi nemes Sághvály István révházat építtetett a fülöpi parton
egy, az ugyancsak kővágóórsi illetőségű Pupos családtól örök áron megvá-
sárolt funduson. A maga idejében ez jelentős eseménynek számított, oly
annyira, hogy az eseményről az első magyar nyelvű újság – a Magyar Hír-
mondó – is beszámolt.

Az 1797-ben épített Foenix vitorlás a Balatonon

1796-ban Sághvály István fia, György birtokolta és üzemeltette a révet. Három hajója szállította Fülöp és Boglár közt az utasokat, valamint portékáikat.

Július 9-én is éppúgy, mint más napokon három hajó várta az utasokat. Ilyenkor nyár derekán, főként a Balaton-felvidéki gyenge gabona-termő vidékek „szegénysége” indult Somogyba, ahol aratómunkásként várták őket. Az első két hajó jó időben elindult és sikeresen át is ért a somogyi partokra. Nem így a harmadik. Patyi Sándor hajója késlekedett az indulással, mert a révész az egyik tanú vallomása szerint a révház előtt iszogatót. Hajóján időközben mintegy 60 ember – köztük számosan nők, kik a férfiak mellett marokszedők lettek volna – gyűlt össze, s fizetett az átvitelért 1-1 garast Patyi uram kezébe. Nem tudhatjuk, hogy ez a szám sok, avagy kevés volt, tény, hogy a tanúk egy részének állítása szerint máskor ennél több utas is átkelt már ezzel a hajóval. Az utasok unszolására végül Patyi uram is hajóra szállt és elindult Boglár irányába. Nagyjából félúton járhattak, mikor váratlanul vihar kerekedett és az északról támadó szél a hajót a vízbe fordította. A szerencsétlenséget csupán hárman éltek túl, a hajófenékbe lopakodó 28 éves Dervalits László, az ugyancsak tapolcai Szűcs Péter Ádám, valamint – az egyetlen, aki az utazóközönség közül úszni tudott – Patyi Sándor révész.

Az esetet a tanúk, valamint a vádlott Patyi kihallgatása után imígyen foglalta össze a bíróság:

„Miképpen ezen Tekintetes Törvény Székeknek színe előtt vason álló gonosz Istentelen Rab Személy ámbár még 1794-dik Esztendőben azon esett után, midőn tudniillik Nemes Somogy Vármegyéből jövő számos embereket a Hajujára föl Szédvén, annyira még terhelte hajuját, hogy ha csak abban ülő emberek fele, vég-Szűróköt, Sátorokat, Gabonával tele Zsákokat, Kocsit, és más egyebeket a Balatonban nem hánytak volna, életekétül még kellett volna fosztatódni. Így ő Nemes Somogy Vármegye által Révészégtől el tiltatott légyen, azzal mindazonáltal nem gondolván, Révész szolgálatyát továbbá is folytatni bátorkodott, de igen Szerencsétlenül végezte, mert folyó 1796-dik Esztendőben még esett Szent Jakab Havának 9-dikén midőn a Szegénység Somogyre aratás végett indula [...] embereket csak azért, hogy egy által vitelért többet nyerhessen föl szédvén hajujára. Többektül ugyan, de különösen Tapolczai Varga Ferencztül még szállított, s intettetett, hogy a Hajuját nagyon még terbelné, az okáért Szerentséssen rajta ülőket által nem vihetné, de a Rab ezzel nem gondolván, minekutánna magát a mértéktelen Bor italtul, melly nála mindennapi vala, vakmerő bátorságot vett. A Pusztá, és rongyos, de 60 emberekekel még terbelty Hajujával a Balaton vizén el indult, de csakhamar a Kormány Guzsa el szakadván, a Hajunak lukjain pedig a víz be folyván, benne ülőknek, Tapolczai Dervarits Lászlón és Péter

*Ádámon kívül, kik a hajó fenekéhez ragaszkodván, életüket csudálatosan megh tartották, mindnyájoknak Hajó Törést kellett szenvedni. Így rész Szerént részeges kedélye miatt, rész Szerént pedig azért, hogy legh rosszabb állapotban tartatott Hajóját mint föllebb nyereségnek okáért 58. embereket mind ez, mind talán az örökki való élet-
től megh fosztani, szerencsétlen kimúlásra vétkessen vezetni, sok jámbor életűeknek bot-
ránkozgatására morghos Házosság Törü Buja életet viselni részegeskedni, Káromkod-
ni Semminek állította.*

*Mivel pedig csak egy embernek is vétkessen okozott haláláért Hazánk Törvé-
nyei Szerént a Büniös fejeletre parancsoltatnék ítéltetni.*

*Kívánnya azért az Magistratális A Prókátor, hogy irott Rab Személy magának
ugyan a bőven megh érdemlett Büntetésére, másoknak pedig rettentő Példájára [...] Hobér Pallosa alá ítéltesék, akképpen az élők számából ki törültesék, maradandó
javaibul pedig a mennyire elgendők lesznek, a vízbe ölettettek Díja megh fizettes-
sék ...”*

Néhány nap múlva – december 12-én – Zalaegerszegen sor került a tanúk és a vádlott szembesítésére, valamint a tanúvallomások lényeges változtatá-
sok nélküli hitelesítésére.

Mindezek után talán meglepőnek tűnhet az ítélet, miszerint:

*„Jóllehet ki nem világosodott az, hogy a raboskodó a hajót Szántszándékkal
bal veszedelemben ejtette, fölötte meg terhelte, avagy másképpen a következő Szerentsét-
lenségnek oka lett volna; vagy a hirtelen be ütő szélvész előre láthatta volna; mivel
mind azon által a Kormányozás alatt történt több rendbéli Szerentsétlenségeknek te-
kintetéből már egyszer N Somogy Vgye által a hajó Kormányástul s révész szolgálatul
eltiltatván; a maga szerentsétlenségét, s hajónak melly hukas is volt, rossz állapotban lé-
tét jól tudván 60 emberekekel veszedelemben indulni, s ekképpen azoknak következő
hajó törésbeni és halálos szerentsétlenséget eszközenni bátorkodott az eddig szenvedett
tömlőczi sanyarúságok is büntetésekben számláltatván 30 pálca ütésekre ítéltetik; a
révész szolgálatul végképpen eltiltatik, s azzal szabadon eresztetik...”*

A szerencsétlenség után három évtizeddel az emberek emlékezetéből
eltűnt a tragédia. Hrabovszky Dávid 1826-ban kelt feljegyzése szerint:
*„... régi szerencsétlenség a monda szerint, hogy a Köv. Eörsi vízen egy csapat Somogyba
indult arató rettenetesen beléveszett ...”*

(K. I.)

VIHARFELHŐK A FÜREDI SZÍNHÁZ FELETT

A füredi színház – vagy ahogy a kortársak nevezték: játékszín – fennállása alatt több ízben is veszélybe került. Így például 1834 júliusában is, mikor az Anna-bálra készülő Horváth házban tűz ütött ki. A tűz rohamosan terjedt, a környező épületekben is nagy kárt okozott, s hogy a színház nem égett le, az csak az itt lévő színészeknek és a nyaraló közönségnek volt köszönhető, akik életük veszélyeztetésével is óvták az épületet.

Balatonfüred kikötője 1847-ben

Másfél év múlva egy más jellegű veszély jelentkezett. Történt ugyanis, hogy Zala vármegye nemesi közgyűlése 1836. február 29-én a színházat érintő határozatot hozott. A határozat szerint az idei (1836. évi) évadra a vármegye Fekete Gábor vándorszínész társulatát kívánja szerződtetni, másrészt pedig felszólítja a színház „kormányzóját”, Kisfaludy Sándort, hogy számoljon el mindazon pénzekkel, melyek az építkezéstől (1830) 1836-ig átmentek a kezén. Kisfaludy – aki ugyan nem volt jelen a megyegyűlésen – csupán hírből értesült a határozatról. Március 10-én egy, az alispánhoz címzett válaszlevélben reagált a történetekre: „... *nem titkolom el,*

hogy ezen végzés [...] engem sérelmesen lepett meg: mert hogy N. Zala vármegye egy kóbor színészársaság kedvéért, engem ugyan ez ügyben megbízottat meg sem hallgatván, így el mellőzönn, s ily réven fogadgya azt, amit dicsőségére tettem, fáradtam, töltöttem, a' mint az egész nemzetől méltányló megismerést nyertem, azt meg vallom Zala Vármegyében meghiúsíthatónak nem gondoltam ...”.

Ugyanakkor a döntés jó alkalmat is adott Kisfaludynak, hogy egy hosszú nyilatkozatot tegyen, miben elmondhatja hitvallását: 1.) *„A művészi világról. Érzeteimet, gondolataimat, nézeteimet, melyektől vezéreltetve, csekély dramaturgiai eszméreteimet, és német, olasz ország Fővárosaiban gyűjtögetett tapasztalatim mellett a T. N. vármegye által erre felszólítva és meghatalmazva lévén a B. Füredi általam rögtön felépült színháznak, az egész színészi Intézetnek kormányát által vettem és öt esztendőig gyakoroltam. 2.) A szempontot, miből én B. Füredet és az ott álló színházat tekintem 3.) ... az okokat, melyek engem arra bírhattak, hogy Komlóssy Ferenc társaságának engedtem eddig a Füredi színházat. 4.) Az okokat, melyeknél fogva a Fohymodó Fekete Gábornak társaságát Füredre alkalmazhatónak nem itélem ...”.*

E helyütt nincs lehetőség a hosszú nyilatkozat részletes ismertetésére, ezért csupán a 2. pontban írtakat idézzük: *„Balaton Füred a ferdésnek és savanyú vízivásnak két hónapig tartó időszakában egy oly gyülekezet-pont Hazánkban, mely a magyar nemzetnek és országnak némely többnyire jeles külföldiekkel vegyített, kised mértékben alakult képét viseli. Füred akkor egy oly kis várost, olly Publikumot képez millyent N. Zala Vármegyének egyike sem azok közül, melyekben a vándorló színészt eddig játszottak, Z. Egerszéget kivéven, a nagy gyűlések idejében. A Füreden összegyűlni szokott mindkét nembéli publikum, mindenkor műveltséggel, értelmességgel bíró tehető és kényes nagyszerű társaság. Füreden többnyire nagy külföldiek szoktak évenként megjelenni, mint tavaly a' Bajor nemzetnek és országnak jövendő királya. Ott az ily külföldiek nem Zala megyéről, hanem az egész Magyar Nemzetről és országról ítélnek ...”.*

Ilyen körülmények közt bizony nem mindegy, hogy milyen társulat játszik Füreden. Komlóssy és társulata már 15 év óta járja Zalát és a szomszédos megyéket, s a színház nyitása óta minden évben ő és társulata mulatgatja a füredi közönséget. *„Esmérvén minden magyar színész társaságokat és egyenként minden tagokat (kevés nem jelesebbeket kivéve) e két testvér magyar Hazában meggyőződéseim után mondhatom, hogy Komlóssy társasága eddig is egyik legjelesebbik volt, most pedig a' mint az áll a legügyesebb az országban, sőt most még a Budait is felljülhaladgya, mintán annak legnevezetesebb tagjai (Megyerit és Telepyt, Kántornét és Lendvaynét kivéve) nála vannak. Az ő társaságának tagjai most Bartha, Szerdabehyi,*

Tóth, Szőkeő, Déryné – a magyar színpadon leghíresebb nevek – magát, s feleségét és színjátészó két lányát nem is említem ...”. Ezzel szemben Fekete társulata: „... öt magát és legfeljebb még egy pár tagját kivéven társasága minden kritikán alul álló ...”.

Kisfaludy már a február 29-i közgyűlés előtt újabb szerződést kötött Komlóssyval. A megye határozatával olyan dologba szólt bele, amihez nem ért, de egyszersmind Kisfaludy szavahihetőségét is kétségessé tette. A költő sérelmét csak súlyosbította a pénzügyi elszámolást követelő határozat. Ebben a bizalmatlanság megnyilvánulását látta. Mint írja: „... N. Zala Vármegyének különösen ezen nemzeti Intézet által kívántam itt töltött életemnek nyomát hagyni. S hogy ezért a meglegedésnek jutalma helyett a bizodalmatlanságnak és gyanúnak tövis koronája nyomattassék fejemre, azt másutt mindenütt inkább megtörténhetők gondoltam volna, mint itt. Voltak hidegebb vérű hazafiak, kik engem ezen vállalattól tartóztattak, azt jövendőben, hogy tettemet még meg fogom bánhatni. Én nem hittem. Azok mélyebben látták a jövendőt, mint én.”

Ilyen körülmények közt ő mást nem tehet, mint lemond vállalt tisztességéről. Szándékát egy esetben változtatja meg, ha a megye visszavonja határozatát. Május 2-án ez meg is történt. A következő évben ismét Komlóssy kapott megbízást. A Kisfaludy által 1836-ban oly hevesen elutasított Fekete Gábor 1841 és 1846 között – öt évig – vezette a színházat. Őt Hetényi József követte 1851-ig. Kisfaludy ekkor már nem élt, 1844-ben Sümegyen meghalt.

(K. I.)

A „BŰNÖS” CIFRASZŰR

A reformkori megyehatóságok nem nézték jó szemmel, sőt kifejezetten tiltották és büntették a díszes cifraszűr készítését és viselését. Álláspontjuk szerint a szűrposztóból készült, és szegéssel, rátétekkel, valamint hímzéssel díszített cifraszűrök a bűnözés terjedését segítették elő. A cifraszűr viselését leginkább kedvelő juhász-, pásztor- vagy kanászlegények szemében e ruhadarab rangot, tekintélyt jelentett, és gyakran semmitől sem riadtak vissza, hogy hozzájuthassanak. Szerény jövedelmükhöz képest a cifraszűr aránytalanul drága volt. Tisztességes úton ritkán lehetett hozzájutni, ezért nem egyszer loptak, raboltak, sőt gyilkoltak is érte.

1827 júniusában történt, hogy két, lopott lovak ügyében nyomozó pandúr betért a budafai kocsmába. A kocsmában ott italozott, és cifraszűrével kérkedett egy helybeli kismemes, a 24 esztendőes Tornyos József. Amikor a pandúrok figyelmeztették a cifraszűr viselésének tilalmára, és el akarták tőle venni kedvenc ruhadarabját, Tornyos „fertelmes káromkodással” fenyegette meg őket, hogy ő bizony leszúrja azt, aki hozzányúl a cifraszűréhez. A pandúrok jelentették az esetet a vármegyének, a hatóság pedig rögvest intézkedett: a tanúk kihallgatása után vádemelési javaslatot kért az ügyészi hivaltól. A főügyész az egyik tiszteltbeli tiszt alügyészre, a fiatal Deák Ferencre osztotta e munkát. Mivel a hivatal malmi akkoriban még lassabban őröltek, Deák ügyészi véleményét – gyakorlatilag vádindítványát – csak 1829 januárjában terjesztették elő a megyegyűlésen.

Deák álláspontja ez ügyben a következő volt: „Megyénkben a cifraszűrök viselése legnagyobb, sőt talán egyedül való ágát teszi a köznép, de különösen a pásztorok ártalmas fényűzésének. Elbatalmazott ez már annyira, hogy a szegényebb sorsúak

Reformkori cifraszűr

vagyonosabb pajkos társaitól ebben sem akarván elmaradni, ha önnön csekély értékekből és élelme szükséges béreikből ezen, reájok nézve szerfelett drága ruhának megszerzése ki nem kerül, csalással, és még gyakrabban lopásokkal vagy rablással pótolják az arra fordítandó költséget. Tetemesen megháborítottán ezáltal a vagyonbéli közbátorság, hogy az minél előbb ismét helyreálljon, a tekintetes vármegye el kívánván hártani a rablásoknak és lopásoknak ezen egyik fő okát, minden cifraszűrnek hordozását többszöri végzéseiben keményen eltiltotta [...]. A cifraszűrök viselésének eltiltása nem törvénytelen, mert senkinek sarkalatos nemesi jussait meg nem sérti. Nem féktelen önkényen épülnek törvényes jussaink, s az olyan negédes pajkosságot, mely polgári egyesülésünk célját, a közbátorságot ily súlyosan megszarja, nemzeti szabadságaink közé számlálni nem lehet. Ha a katonai formaruhának és az egyházi öltözetnek egyedül megkülönböztetés tekintetéből tilalmazott közönséges viselése nemesi jussainknak sérelmére nincsen, miért ne lehetne a cifraszűrök viselésének eltiltása által a köznépnél és pásztoroknál elhatalmazott, veszedelmes következtetésű fényűzést szabotálni, annyival is inkább, minthogy hazánkban több mint kilenczted része, éspe dig a miénknél gazdagabb vidékei, cifraszűrök nélkül mindeddig el lehettek.” Deák véleménye szerint az áttanulmányozott tanúvallomások alátámasztották Tornyos József bűnösségét, ezért mind a cifraszűr viselése, mind a káromkodás miatt a gyanúsított perbefogását indítványozta.

Zala vármegye törvényszéke közgyűlési jóváhagyás után, 1829 augusztusában indította meg a Tornyos elleni büntetőpert. A vádlott életvitelével kapcsolatos további kihallgatások során tett tanúvallomások azonban olyan súlyos bűnökre világítottak rá, amelyek mellett eltörpültek Tornyos korábbi vétkei. A mindaddig szabadlábon védekező vádlottat 1829 novemberében elfogták, bezárták a vármegye zalaegerszegi tömlöcébe, és immár lopás, útonállás, rablás, sőt gyilkosság miatt indították meg ellene az újabb büntetőpert. A per során bizonyítást nyert, hogy Tornyos és alkalmi címborái Budafa és Zalapataka között rendszeresen zaklatták az arra közlekedőket. Így pl. megtámadták, és ki akarták rabolni a lövői járás seborvosát, miközben feleségével erőszakoskodni próbáltak. A házaspárt csak az orvosnál lévő puska mentette meg a komolyabb bántalmaktól. Fény derült a tanúvallomásokból arra is, hogy Tornyos és társai alaposan gyanúsíthatók annak a stájerországi fuvarosnak a meggyilkolásával, akinek holtteste még 1829 februárjában került elő a Zala vízéből a budafai malom közelében. Többen látták Tornyosnál a meggyilkolt fuvaros ezüst óráját – az óra akkoriban falun még ritka értéknek számított, és feltűnő volt, ha valaki

ilyent rejtegetett. Akadt olyan tanú is, aki előtt Tornyos korábban már bevallotta, hogy ő követte el a rablógyilkosságot, mégpedig egy disznóölő késsel szurkálta össze szerencsétlen fuvarost.

Zala megye törvényszéke 1831 szeptemberében hirdetett ítéletet Tornyos és bűntársai ügyében. Tornyost valamennyi vádpontban bűnösnek találták, és első fokon halálra ítélték. Az ilyen esetekben kötelező fellebbezés nyomán a királyi tábla mérsékelte, és tömlöcbüntetésre változtatta az ítéletet. Tornyos csaknem kilenc évet töltött a zalaegerszegi börtönben, bűnözési hajlamán azonban a súlyos börtönbüntetés sem változtatott, mert szabadulása után alig egy évvel – újabb bűnei miatt – ismét bíróság elé kellett állnia ...

Tornyos József esete ugyan igazolni látszik a cifraszúrral kapcsolatos hajdani hivatalos álláspontot, „*bősiünk*” tragédiákkal szegélyezett életútja azonban – tegyük hozzá – valójában nem a cifraszúrnek, sokkal inkább annak volt köszönhető, hogy olyan példaképei és cimborái voltak, mint a hírhedt zalapatakai útonálló, Miszory Imre, aki csaknem fél életét a börtönben töltötte, és akit már két alkalommal is csak a királyi kegyelem mentett meg a kivégzéstől.

(M. A.)

SZÉCHENYI ÉS A ZALAI KÖNYVTÁRÉPÍTŐK

Közismert, hogy Széchenyi István gróf 1825 novemberében birtokainak egyévi jövedelmét ajánlotta fel a nemzeti szellem és nyelv felvirágoztatása érdekében a pozsonyi országgyűlésen. Felajánlását 1826 márciusában írásban is megerősítette, ill. pontosította: kötelezte magát, hogy kb. hatvan-ezer forintos jövedelmének kamatait évente be fogja fizetni a létesítendő Magyar Tudós Társaság pénztárába.

Széchenyi lelkesítő példája nyomán Keszthely földesura, Festetics László gróf is jelentős összeget, tízezer forintot áldozott a tudományos aka-

Széchenyi István gróf

démia javára. Festetics emellett országos mozgalmat kívánt indítani, hogy a vármegyék hozzanak létre nemzeti könyvtárakat a „*hazai tudománybeli csinosodás*” elősegítése érdekében. 1825 decemberében Somogy és Sopron, 1826 márciusában pedig Vas és Zala megye közönségének támogatását kérte. „*Hazánknak dísze és boldogsága is megkívánja, hogy abban a tudományok terjesztessenek, és az végre szolgáló intézetek ezen eszközzésbe vetessenek. Ezen módok közül kiváltképpen célirányos az, ha a jurisdictióknál [törvényhatóságoknál], úgymint a nemes vármegyékben és szabad királyi városokban minde-
niütt egy nemzeti könyvtár állíttatnék fel*” – olvashatjuk Festetics

Zala megyéhez írott levelében. Festetics ebben a létesítendő zalai könyvtár számára kétezer ezüstforintot ajánlott fel, csupán azt kötötte ki, hogy adományából a „*magyar törvényt, históriát vagy nyelvet*” tárgyaló könyveket és kéz-

iratokat vásároljanak. Zala megye 1826. március 13-i közgyűlése örömmel fogadta a felajánlást, és egyetértve a gróf szándékával, felszólította a megye földbirtokosait, hogy Festetics László példáját követve, járuljanak hozzá a könyvtárépítés költségeihez.

Zala megye egyik leggazdagabb földesura ebben az időben Széchenyi István volt. Széchenyi gróf éves jövedelmének közel egyharmada, kb. 19-20 ezer forint Zalából származott: ennyit jövedelmeztek az apjától örökölt pölöskei és szentgyörgyvári uradalmak. Széchenyit egyébként is szoros családi szálak fűzték megyénkhez, mert édesanyja, Festetics Julianna Keszthely nagyhírű, felvilágosult földesurának, Festetics Györgynek a testvére volt. Festetics György fia, László gróf tehát rokonságban állt Széchenyivel, Széchenyi azonban nem sokra tartotta keszthelyi unokatestvérét. Amikor Széchenyi 1821 novemberében – életében először és utoljára – vendégségben járt Keszthelyen Festetics Lászlónál, a következőket jegyezte fel naplójába: *„Laci azt ajánlotta, töltsék nála néhány hónapot. Inkább cukrot finomítanék a gyarmatokon. – Egy másik ilyen bolond nincsen a földön. Egészen bizonyos, hogy eltárgálnám, ha egy hétig szorosan vele kellene élnem. Felesége, Istenemre, rászolgált a mennyországra.”* Ilyen lesújtó vélemény után nem csodálkozhatunk, hogy Széchenyi nem igazán méltányolta Festetics László könyvtárépítő buzgalmát, és Zala megyének az alábbi, kissé kioktató hangvételű választ küldte 1826. július 19-én a pozsonyi országgyűlésről:

„Hogy hazánknak boldogsága, és nemzetünknek valódi léte leginkább a tudományoknak és honi nyelvünknek terjesztésétől függ, amint ezt hozzám írott becses levelekben érdekleni méltóztatnak, senki jobban által nem látja, mint én, azért is, amint talán a tekintetes karok és rendek is tudják, én egy esztendei jövedelmemet egy Magyar Akadémiának felállítására már felajánlottam. Én gondolkodásom módja szerint Zala vármegyének igazi előmenetelét és boldogságát nem Zala vármegyének magának előmenetelében, hanem egész Magyarországnak felemelkedésében keresem. Dicséretes ugyan gróf Festetics Lászlónak ajánlása, mely szerint ezen vármegyében egy bibliothecát [könyvtárat] felállítani kíván, és én meg vagyok arról győztetve, hogy ő éppen úgy, mint én, a közjóra törekedik, hanem, hogy ezen tárgyban ki járt cél-elérőbb úton? Ó-e vagy én? Azaz ha magamat úgy merem kimagyarázni, az-e, aki egy háznak bizonyos részeit ékesíti, vagy az, aki a még úgy sem épült háznak fundamentumát [alapját] rakja – azt megítélni én a tekintetes karok és rendek bölcsességére bízom; a sikerét pedig az egy vagy más intézetnek emberi ész előre nem láthatja, az az isteni gondviseléstől függ! És gróf Festetics László, valamint én is, ki-ki a maga belátásának

és előrelátásának ereje szerint cselekedvén, megnyugtatót lelkiismerettel lebet, hogy el nem mulatta ebben a tárgyban hazájához való kötelességét némüneműképpen teljesíteni. Ezeket előrebocsátván, reményilem, hogy a tekintetes karok és rendek, minekutána az én ajánlásomnak nem éppen kis voltát esméri, esméri a mostani időnek szükségét, és bizonyosan magok sem akarják, hogy én tehetségemen felül terheket bírjak, reám nebeztelni nem fognak, hogyha ezen intézet felállításában most semmi részt venni nem akarok.”

Zala megyét persze nem igazán lephette meg Széchenyi elutasító magatartása, mert a fiatal gróf korábban sem volt hajlandó részt venni a helyi közéletben. Széchenyi naplójából tudjuk, miszerint Zala megye 1823-ban rossz néven vette, hogy a gróf, mint az egyik legtekintélyesebb zalai földbirtokos, nem támogatta személyes jelenlétével a törvénytelen királyi rendeletekkel – adóztatással és újoncozással – szembeni politikai ellenállást. Széchenyi mintha csak megsejtette volna, hogy Festetics László tervére nem érdemes áldozni. Hiába adakozott – többek között – Batthyány Fülöp herceg, Puteáni József báró, az Inkey család vagy Deák Ferenc, a gyűjtés olyan vontatottan haladt, hogy több mint húsz év elmúltával, 1848-ban is csupán 1462 forint, az építkezéshez szükséges költségek töredéke állt a megye rendelkezésére. A szabadságharc idején Zalának életbevágóbb teendői akadtak, a Bach-korszak pedig nem kedvezett a hazafias mozgalmaknak, így a nemzeti könyvtárépítés ügye végleg lekerült a napi-rendről.

(M. A.)

MAGYAROSÍTÁS A REFORMKORI MURAKÖZBEN?

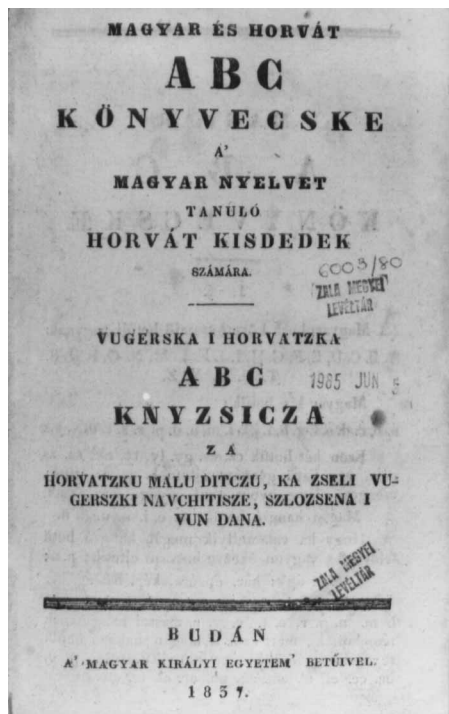
A történelmi Zala megye délnyugati részén, a Dráva és a Mura által határolt Muraközben a lakosság többsége évszázadok óta horvát anyanyelvű volt. Muraköz mezőgazdasága, valamint az itt élők életszínvonala a reformkorra meghaladta Zala más területeinek fejlettségi szintjét. A horvát lakosság sem életkörülményeit, sem anyagi viszonyait tekintve nem érezhette magát hátrányban a környékbeli magyar lakosság nem nemes tömegeihez képest, sőt a Festetics uradalommal kötött korai örökváltás-szerződések révén némi előnyre is szert tehetett. A megélhetési gondok tehát nem igazán gerjeszthettek közöttük nemzetiségi konfliktust; annak lehetőségét sokkal inkább a 1790-es években induló, és a magyar nyelv terjesztését, használatának kiszélesítését célzó nemzeti mozgalom hordozta magában.

A nemzeti mozgalom egyik zalai zászlóvivője a keszthelyi Georgicon megalapítója, Muraköz új földesura, Festetics György gróf volt. Zala megye 1793. február 18-i közgyűlésén Festetics sérelmezte, hogy „*muraközi uradalomának lakosai, mintha nem is Magyarországon laktának, a magyar nyelvtől teljességgel idegenek, és azt megtanulni éppen nem akarják*”. Festetics kifogásolta, hogy Muraközbe a zágrábi püspök csak horvátul és németül tudó papokat küld, és a falusi jegyzők is többnyire csak e két nyelvet ismerik, a magyart nem. Az iskolákban elhanyagolják a magyar nyelv tanítását, mivel a lakosság horvát anyanyelve mellett csak a németet oktatják. A gróf három módot látott arra, hogy a magyar nyelv tanításáról és használatáról alkotott 1792:7. törvénycikknek e téren érvényt szerezzenek: 1. ha Muraközt kiveszik a zágrábi püspök hatalma alól és a nemrég szervezett szombathelyi egyházmegyéhez csatolják, 2. ha a falusi iskolákban a horvát mellett nem a németet, hanem a magyart tanítják, 3. ha a helységek csak magyarul tudó jegyzőket fogadnak.

Az elkövetkező évtizedekben Zala megye mindhárom megoldással próbálkozott, Muraköznek a zágrábi egyházmegyéjétől történő elszakítását pl. több alkalommal is kezdeményezte. Az ügy 1829 nyarán – országgyűlési támogatással – a bécsi államtanács elé került, az államtanács azonban határozottan elutasította Zala megye igényét, mondván: „*Még nincs kimondva*

mint alapelv, és remélhetőleg sobasem lesz, hogy aki Magyarországon nem törzsökös magyar, annak el kell felejtenie nyelvét, és hogy Magyarországon csak a magyar nyelv legyen uralkodó”.

Ilyen körülmények között a magyar nyelvoktatás muraközi fejlesztését célzó megyei törekvések sem járhattak sikerrel. Amikor a zalai népiskolák helyzetének felmérésére Zala megye „népnevelési választmányt” alakított, tagjai 1840-ben elkészítet-

Magyar-horvát olvasókönyv 1837-ből

látottsága jelentősen alulmúlta Zala megye egészének a környező megyékéhez viszonyítva alacsony átlagát is. A horvát lakosság legnagyobb részének ilyen módon még alkalma, lehetősége sem volt a magyar nyelv – Zala megye által szorgalmazott – elsajátítására.

ték Muraköz népiskoláinak teljes körű, részletes felmérését is. A felmérés mind a terület iskolákkal való ellátottsága, mind a gyermekek beiskolázási aránya, mind pedig a magyar nyelv oktatásának eredményessége szempontjából sűrűn képet mutatott. Muraköz 7 mezővárosában és 115 községében mindössze 21 népiskola működött, és ezeket mintegy 1110 fiú és leánygyermek látogatta. A muraközi települések alig több mint 1/6-a rendelkezett tehát csak népiskolával, és a nem nemes népesség gyermekeinek legfeljebb 10 %-a vehetett részt iskolai oktatásban. Muraközben hozzávetőleg minden ötvenedik lakosra jutott egy tanuló, és 52-53 tanulóra jutott átlagban 1-1 tanító. Muraköz népiskolai el-

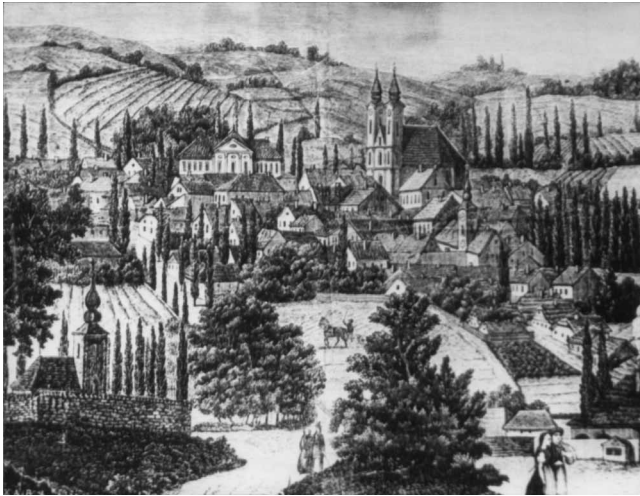
A muraközi tanítók nyelvtudásáról csak szórványos adatokkal rendelkezünk. Többségük beszélt, vagy kifejezetten jól beszélt magyarul is, bár nem született magyar volt. Abban a két iskolában, ahol a tanító egyáltalán nem, vagy csak törve beszélt magyarul, magyar segédtanítók tevékenykedtek. Érdekes azonban, hogy Szentmártonban és Orehovicán tudott ugyan a tanító magyarul, mégis csupán horvát nyelven tanította valamennyi tantárgyat. Ezzel szemben a Dráván túli, horvát területbe ékelődő Légrád mindkét felekezeti iskolájában kizárólag magyar volt a tanítás nyelve. A muraközi népiskolák többségében, 17 iskolában tanítottak magyarul és horvátul, sőt ezek közül 4-ben latinul, háromban pedig németül is. Az olvasást, írást és számolást ezekben az iskolákban általában mind magyar, mind pedig horvát nyelven oktatták, míg a katolikus egyház alap-tételeit kifejtő katekizmust és a bibliai történeteket többnyire csak horvátul. A muraközi népiskolák tehát – Zala megye szándékával szemben – éppen a horvát nyelvű egyházi szertartásokra készítették fel a lakosságot, és ezzel a zágrábi horvát püspökséghez tartozást erősítették. A magyar nyelvtanítás eredményességének tekintetében Alsóvidovecen, Draskovecen valamint Szentmárián azt jegyezték fel az összeírók, hogy a magyar nyelvben igen kevés előmenetelt tesznek a gyermekek.

A bemutatott népiskolai felmérés azt bizonyítja, hogy a magyarosítás – elviekben hirdetett – szándéka a reformkori Muraközben nem vált valórra. Ezt támasztják alá egyébként a Zala megye 1843. november 10-i közgyűlésén elhangzott kijelentések is. Deák Ferenc ekkor egy országgyűlési javaslat kapcsán kifejtette, hogy a magyar nyelv terjesztésére határidőt szabni nem célszerű, „mert anyai nyelvünk megtanulása és művelése igen nehéz. Vegyük például megyénkben a muraközi járást. Itt a vármegye, itt a földesuraság fél század óta a legcélszerűbb eszközökkel kívánja maiglan a magyar nyelvet horvát lakosaink között terjeszteni; magyar iskolamestereket rendel oktatónul; de kérdem a muraközi járás tisztviselőit, tudnak-e már ott magyarul? Nem tudnak!” – válaszolták egyöntetűen az érintett tisztviselők.

(M. A.)

ZALAEGRSZEG BOTRÁNYOS BÍRÓVÁLASZTÁSA

1844 novemberében történt, hogy Zala megye liberális vezetői Zalaegerszeg mezőváros önkormányzati előjáróinak választása során – egy helyi szabályrendeletben – ugyanolyan reformokat léptettek életbe, mint amilyeneket a pozsonyi országgyűlés ellenzéke a szabad királyi városok rendezésére nézve tervezett. A szűk körű választópolgári testület (hatvanasok vagy külső tanács) helyett a mezőváros állandó lakosságának széles köre kapott választójogot. Ettől kezdve tehát már nem a hatvanasok kiváltságos köre, hanem az „*egész városi közösség*” választotta meg Zalaegerszeg új előjáróit. 1844-ben Mantuano Józsefet, az olasz származású kéményseprő mestert választották városbíróvá, majd ugyanilyen módon, és hasonló eredménnyel zajlott le Zalaegerszeg 1845. november 4-i tisztújítása is.

Zalaegerszeg reformkori látképe

A mezőváros választójogi reformja persze súlyosan sértette a korábban kiváltságos helyzetet élvező „*választott polgárok*” érdekeit. Az évek óta lappangó feszültségek, személyes és politikai ellentétek a város 1846. november 3-i bíróválasztása során törtek felszínre. A tisztújítás reggelén a

városháza előtt békésen várakozó zalaegerszegi polgárokat az összeférhetetlenségéről és mocskolódásairól ismert „Osvald Károly vezérlete alatt már előtte való nap a hegyekről becsődített, lerészegített, s verekedési szándékkal megtelt nagyszámú sokaság” megzavarta, és őket erőszakkal a helyszín elhagyására kényszerítette. Többeket megvertek, és számos polgárt megakadályoztak választási jogának gyakorlásában. Osvald Károly ezután a „zsebéből elővett céduláruul csakhamar lefűspányolta az egész tanácsot” – azaz a maga jelöltjeit kiáltotta ki tisztviselőkné.

A bíróválasztásból kizárt polgárok panasszal fordultak Zala megye közgyűléséhez, és a eset kivizsgálását kérték. A vizsgálat elrendeléséről értesülő Osvald Károly – és hat társa – november 13-án az ellene panaszkodókat jelentette fel a vármegyénél. *„Lefolyt 1844. év előtt Zalaegerszeg mezővárosának tisztválasztását mindig az egy értelem és érzelemnél fogva, minden korteskedés nélkül, legszebb renddel gyakoroltuk”* – írta Osvald. *„Történt azonban, hogy írt 1844. évben Jákum Ferenc és Rozner Mihály a korteskedés magvát elhintvén, étel-ital által a népet felingerehén, a legjobb jellemű egész tisztikart kitették. 1845-i tisztválasztáskor hasonló módon a nép közül sokakat elcsábítva zászlóborozással a választási rendet nemcsak felzavarták, hanem jellem nélküli lakosokat (kiszorítván a magyarságot a választásból) tétettek előjárókká. [...] E folyó év november 3-i tisztválasztásnak részükre leendő szerencsés kivihetésére pedig a hegyi lakosokat vendégelni, ezeket mozsárágyú lövésekkeli mulatsággal magokhoz édesgetni, s valamint ezeket, úgy a városbeli lakosokat anval ámitani szemtelenkedtek, ha hogy az egerszegi nemes urak a közmunkát, katonatartást meg nem teszik, és ezen terbek elvállalásáruul írást nem adnak, a tisztválasztásban részt nem vehetnek, mert az új törvény így rendelte.”*

A megyei vizsgálóbizottság 1846. december 1-jén kezdte meg a zalaegerszegi tisztújítás körülményeinek tisztázását. A tanúvallomásokból bebizonyosodott, hogy a választás nem fejenkénti szavazással, hanem az egyik párt teljes kirekesztésével (elzavarásával), és a tervezettnél két órával korábban történt. A visszaélések egyik koronatanúja a Zalaegerszegen élő megyei főorvos, Smalkovits Mihály volt. Smalkovits nyilatkozata arról tanúskodott, hogy az Osvald Károly és Horváth Ferenc, megyei tiszt esküdtt, valamint Merkl János által vezetett, *„több hetekig dologtalanul toborzó, éjjel-nappal részegeskedő, [...] egyik korcsmábul a másikba zalámboló, bősziült állatokként bömbölő, verekedő, maga után jártában-keltében csupán gyalázatot s minden jók megvetését hátrahagyó csőcselék csapat magát magyarnak csúfolván, a*

náluknál tehetősb, eszesebb, józanabb magaviseletű, rendes foglalatosságai után híven eljáró nyugalmas részét a városiaknak németeknek nevezte el, ezek közé számítván minden urakat is, kik [...] a tisztválasztó magyar párt kolomposának önkénye alatt közlegénykedni szegyenlettek, s velük ellenkező véleményben voltak”. A „magyar párt” többségét a főorvos véleménye szerint „a nép rongyosa s legalja” tette, és már előre hirdették, hogy nem hajlandók a városban még csak ki sem hirdetett megyei szabályrendelet alapján tartani a tisztújítást, sőt kijelentették azt is, hogy „a németeket inkább leverni, mintsem azoknak a választásban tért engedni készek”.

A megyei vizsgálóbizottság nemcsak azt derítette ki, hogy a tisztújítás az elfogadott szabályrendelet mellőzésével történt, hanem azt is, hogy a jogszerűtlenül megválasztott városbíró, továbbá öt tanácsosát és a kórház gondviselőjét korábban hűtlen kezelésért – sikkasztásért – marasztalta el az úriszék, ezért őket semmilyen városi hivatalra nem lehetett volna választani. A szóban forgó tisztviselőket elmozdították hivatalukból, és helyükre – az uradalom jóváhagyásával – ideiglenes tisztviselőket választottak.

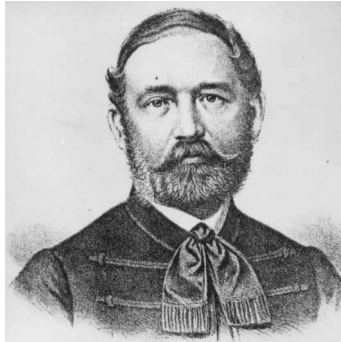
A vizsgálati iratokból kitűnik, hogy Zalaegerszeg 1846-os tisztújítása során ugyanaz a jelenség játszódtott le, mint Zala megye követválasztásai és tisztújításai során már évek óta: a liberális és konzervatív erők összecsapása. Míg a zalaegerszegi „magyar párt” vezetői, Oswald Károly, Horváth Ferenc és Fábián Pál meggyőződéses konzervatívok voltak, és a kormánypárt megyei kortesvezérei közé tartoztak, addig a németnek csúfolt egerszegi párt hívei, akik „józan haladó lakosoknak” nevezték magukat, a meggyőződéses liberálisok köré csoportosultak. A konzervatívok zalaegerszegi hatalomátvételi kísérletét – amely ráadásul jogszerűtlenül történt – tulajdonképpen a liberális befolyás alatt álló megyevezetés hiúsította meg.

(M. A.)

NAGYKANIZSA ELSŐ KÉPVISELŐJE

Bója Gergely Szegeden született, római katolikus polgárcsaládban, 1817. november 12-én. Szülővárosában végezte a gimnáziumot, majd piarista szerzetesnek állt. Tanítói ambícióit nem elégítette ki a rend, ezért rövidesen kilépett, és a pesti egyetemen tanult bölcsészetet. 1840-től Tatán, a Ghyczy-családnál dolgozott nevelőként, 1844-ben pedig az akkor felállított nagykanizsai tanítóképző intézet tanára lett.

Bója nem tartozott Nagykanizsa ellenzéki szellemű, liberális értelmiségéhez. 1848 júniusában kifejezetten nemességellenes jelszavakkal, és a zalai konzervatívok hírhedt – 1843-ban a nemesi adózás és Deák Ferenc reformpolitikája ellen fellépő – kortesvezére, Rummy Károly támogatásával folytatta választási kampányát. A kanizsai választókerület mintegy 2250 választójának három képviselőjelöltje volt: Bója, valamint két nemes, Chernel Ignác, a Batthyány-uradalom ügyésze, és Babochay János ügyvéd. Amikor a június 15-én tartott képviselőválasztás alkalmával megkezdték a fejenkénti szavazást, Bója és Babochay hívei összeszólalkoztak, majd Bója pártja botokkal és fokosokkal, köveket és téglákat hajigálva támadt

Bója Gergely képviselő

Babochay pártjára, és kiszorították őket a választás helyszínéről. Babochay hívei felfegyverkezve tértek vissza, és a két párt egymást üldözte a város utcáin, mire az elnökség a választást felfüggesztette. A számos súlyos sebesülést, sőt több halálos áldozatot követelő verekedés körülményeit Zala megye kivizsgáltatta ugyan, de csupán néhány „kisembert” sikerült törvényszék elé állítani. Az igazi bűnösök rejtve maradtak, amint azt Chinorányi Boldizsár, kanizsai postatulajdonos Csány László kormánybiztoshoz intézett levele is bizonyítja: „*általános volt az összeütközés, és a felbőszült kanizsaiak vivén a főszerepet, többnyire ezek kerültek a kelepcebe, s néhányan el is kísértettek. [...] Szóval sokan sokat beszéltek ellene, de midőn bizonyítani s bizonyíttatni kellene, hallgattak, sőt resteltek adatokat szerezni – ilyen a kutya kétszínű polgári élet – kivált a pártfőnök, B[ója], akiért küzdöttek a*

kiskanizsaiak, marcangra eresztette embereit, és működés nélkül mozdulatlanul maradt, s így aminek valósképp kiderülni kellett volna, hogy ti. micsoda eszközökkel, átmítatásokkal szédítették a választók, erről világosság nem szerzettetett, egyedül Romy ellen két bizonyosság szólott, aki azt mondotta, hogy nemes embert ne válasszatok, mert visszaesünk a régiibe.”

A sikertelen képviselőválasztás után Bója Gergely elfogultsággal vádolta a választási bizottságot valamint Kanizsa város elöljáróit, és két kanizsai polgár nevében az alábbi beadvánnyal fordult Zala megye alispánjához: „*A nagykanizsai polgárság nemtelen követet akarván választani, vele egyesültek több helységek, a győzelem bizonyos lévén, mert a polgársághoz csatlakozott a többség. Az ellenkező pártbeliek összeszövetkeztek mindent elkövetni, hogy a polgárság pártja megbukjék, innen keletkezett azon vérengzés, mely több család szíveit örök bánattal s keserűvel árasztotta el. [...] A gyilkosok vezérei minden ármányt használván, hogy a büntetés örvényébe az ártatlanokat taszítsák. A polgárság két követet küldött a minisztériumhoz részrehajlatlan bírák iderendelése végett, ennélfogva legmélyebb bizalommal esedezünk, legyen kegyes minden polgár személyét s vagyonát biztosítani mindaddig, míg a minisztérium azeránt nem rendelkezik.”*

Bója Gergely aggodalma alytalannak bizonyult, mert a június 27-én megismételt választás során éppen őt választották képviselővé. A képviselőház július 7-i ülésén ugyan kifogás merült fel a megválasztásával kapcsolatban, az ellenfél érveit azonban nem méltányolták, és igazolták Bója mandátumát. Bója az országgyűlésen alig-alig szólalt fel, viszont a Batthyány-kormány ellenzékéhez, a radikális baloldal szavazói közé tartozott. Az elemi iskolákról szóló törvényjavaslat vitájában, 1848. augusztus 3-án és 4-én – ellenezve a hitfelekezetek szerinti elkülönülést – a közös iskolák mellett érvelt, és augusztus 8-án így is szavazott. Július 26-án ő is a Muraköz zágrábi püspökségtől való elválasztását támogatta, a horvátországi klérussal szemben azonban türelmet javasolt, nehogy fellázítsák a muraközi horvátokat. 1848. december 24-én még ott volt az úrbéri kárpótlás végrehajtása kapcsán tartott név szerinti szavazáson, további képviselői tevékenysége azonban bizonytalan. Noha debreceni felszólalásainak nem találjuk nyomát, az a körülmény, hogy kanizsai javait a császáriak zár alá vették, továbbá az, hogy távollétével a debreceni országgyűlés nem foglalkozott ill. a helyére nem írtak ki pótválasztást, valószínűsíti, hogy Debrecenben is jelen lehetett. Nem tudjuk, hogy mikor hagyta el az országgyűlést, 1849. novemberében azonban az alábbi sorokkal igyekezett magát tisztáz-

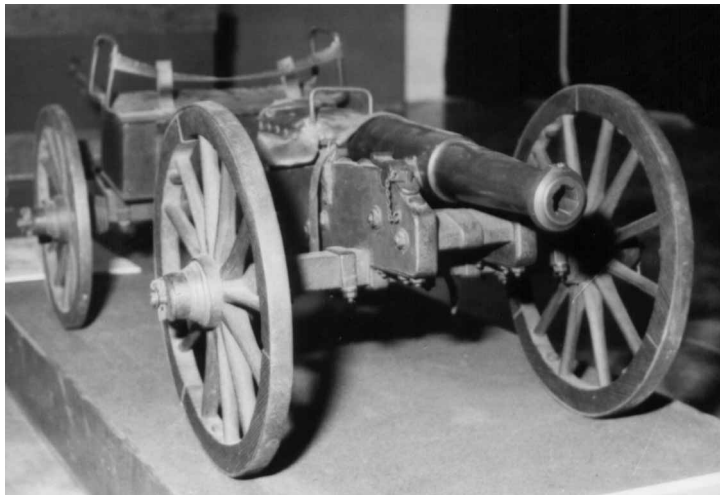
ni a császári hatóságok előtt: „*Mint jelentésem és bizonyítványaim tanúsítják, én a forradalmat sem szóval, sem tettel elő nem mozdítottam, és hogy a mérsékelt és monarchicus érzelműek közé tartoztam, és ezen polgári jellememnek vagyok bátor tulajdonítani, hogy Rummy Károly, Forintos Károly és több mérsékelt előkelőbb zalai honfőnök bizalmát bírtam szerencsém volt.*”

Bója ellen is lefolytatták a haditörvényszéki vizsgálatot, és bár 1850. július 20-án a pesti hadbíróóság felmentette, kanizsai tanári állását elveszítette. 1852-ig a zalai Gulácson élt, majd hazatért Szegedre, ahol 17 évig tanított a város reáliskolájában, miközben hírlapi cikkeket és verseket is írt. 1869-ben átmenetileg visszakerült Zalába – immár a megye tanfelügyelőjeként –, a politikai közélettel azonban végleg szakított. 1870-ben Nagykanizsán megalapította, és két évig szerkesztette a „*Zalai Tanközlemény*” c. szaklapot. 1872-től 1878-ig Budapest tanfelügyelője volt, nyugdíjazása után pedig Szegeden élt. Szülővárosában hunyt el, 1892. január 8-án.

(M. A.)

A SZABADSÁGHARC KESZTHELYI ÁGYÚI

A Szemere-kormány 1849 májusában Csertán Sándor kormánybiztost küldte Zalába, hogy szervezze meg a császáriak által fenyegetett megye védelmét. Csertán a szomszédos területek kormánybiztosaival, különösen Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztossal együttműködve próbálta megoldani e feladatot. Csertán és Noszlopy több-kevesebb rendszerességgel tájékoztatták egymást a velük szembenálló ellenséges erőkről, az ellenség hadmozdulatairól, valamint a rendelkezésükre álló, részben nemzetőri alakulatok, részben pedig honvéd újoncok kiállításáról, felszereléséről és védelmi felhasználásáról. Csertán Noszlopy kérésére őrvonalat szervezett a zalai nemzetőrség segítségével a horvátok által megszállt Muraközzele átellenben, a Mura folyó bal partján. A zalai nemzetőröket sikerült ugyan lőfegyverrel is ellátni, lőszerük azonban nem volt elegendő. Csertán többször ismételt kérésére Noszlopy végül mintegy 3000 db puskatöltényt küldött Letenyére, a zalai őrvonal nemzetőrei részére.

1848-as honvédágyú makettje

Csertán még 1849 júniusának elején értesült róla, hogy Noszlopy Kaposváron ágyúöntésbe kezdett. *„Ha ezen vállalat sikerül, legyen szíves tudósítani, ha talán megynék részére ott ágyúkat öntetni lehetne, evégre harangok szerzéséről gondoskodbassam”* – írta június 7-én a somogyi kormánybiztosnak. A Kaposváron, Rottkai Pál kovácmester vezetésével kísérletező, és kiszolgált tüzérekből álló somogyi csapatnak csak jóval később, többszöri eredménytelen próbálkozás után, július 23-án sikerült az első hatfontos ágyúcsövet kiönteni. *„A külső kinézése a legszebb, ami csak lehet. A lőkja is igen egyenes és sima”* – írta az első elkészült ágyúcsőről Noszlopy a próbálványok megkezdése előtt.

Az ágyúöntéssel még csak kísérleteztek a kaposváriak, amikor június 17-én Csertán az alábbi kéréssel fordult a somogyi kormánybiztoshoz:

„Riedl János keszthelyi főerdész hosszabb ideig a német tüzéreknél szolgálván, ezen művészetet teljesen érti, ennél fogva őtet azért küldöm Kaposba, hogy az ott öntött ágyúkat vizsgálja meg, és ha azokat jónak tapasztalja, tisztelt Kormánybiztos Urat felkérje, hogy az ágyúöntés nekünk is megengedtesse, mely célra az illető anyagot megszerezni iparkodandunk. Legyen tehát szíves e részben pártolásunkra lenni.”

A keszthelyi főerdész nem szerezhetett Somogyban kedvező tapasztalatokat, mert néhány nappal később már csupán ágyúgolyók öntésére tett javaslatot a zalai kormánybiztosnak. Csertán Zala megye főjegyzőjéhez továbbította a főerdész indítványát. A kormánybiztos *„Riedl úrnak [...] az ágyúhoz szükséges golyók eránti javaslatát”* célszerűnek találta, és kérte a főjegyzőt, gondoskodjék az alapanyagok beszerzéséről, valamint a golyók öntéséről. Zala megye állandó bizottmányának június 27-i ülése elrendelte *„a Keszthelyen felszerelendő ágyúhoz kívántató golyók öntetésére szolgáló anyagnak megszerzését, s annak golyókká öntését”*. Az ágyúcsöveket azonban valójában nem Keszthelyen öntötték, hanem a város földesura, Festetics Tasziló gróf bocsátotta őket – feltehetően saját történelmi fegyvergyűjteményéből – a megye rendelkezésére. Zala megye állandó bizottmányának 1849. június 30-i ülése ez ügyben az alábbi határozatot hozta: *„Gróf Festetics Tasziló úrtól az állomány részére általvett ágyúkat a megyébe megtartani elkerülhetetlenül szükséges lévén, ez okból annak a megyei költségen leendő felszerelése ezennel megrendeltetik”*.

A keszthelyi ágyúk felszerelésével megbízott Tuboly Mihály megyei főjegyző július 7-én, Zalaegerszegről jelentette a zalai kormánybiztosnak, hogy az ágyúkat vontató lovak felszerszámozásához szükséges angol nyergeket már megszerezte, a lovakat pedig másnap fogják kiválasztani. Kocsi-

sokat és gyakorlott tüzéreket egyelőre nem talált, és puskaport sem sikerült vásárolni, ezért nem szerezte be a golyókhoz szükséges ólmot sem. „*A mesteremberek biztattak, hogy a jövő bétén mind a hat ágyú fel fog szereltetni*” – írta a főjegyző, hozzátéve, hogy az ágyúkhöz jó lenne kijavíttatni a Zalaegerszegegen található lőszeres szekeret is. Csertán az ágyúkhöz szükséges puska-
por előteremtése érdekében július 8-án utasította Isó Ferenc zalaegerszegi gyógyszerészt, hogy keressen a megyében salétromfőzésre alkalmas alapanyagot.

A zalai kormánybiztos július 2-án jelentette Somogyba, hogy „*kilenc 3/4 fontos ágyúnk is van, melyeket most szereltek fel, de tüzeink nincsenek*”, ezért Noszlopytól kért segítséget. Az ellenség azonban hamarabb betört Zala megyébe, mintsem a somogyi tüzérek megérkezhetek volna, ezért július 14-én Csertán Marcaliba küldött két keszthelyi ágyút, az alábbi megjegyzéssel: „*Van még több ágyú is Keszthelyen, egy egészen felszerelve, a többi pedig készülőben – ha azokat használhatja Kormánybiztos Úr, szinte átküldhetem!*”

A császári megszállók elől Csertán Tihanyba vonult vissza. Innen kérdezte július 21-én Noszlopytól, hogy a Kaposba küldött „*ágyúkat vagyis ágyúkészületeket*” megkapta-e? Noszlopy válaszát nem ismerjük, két nap múlva azonban arról tudósította Csertán a somogyi kormánybiztost, hogy a „*küldött ágyúkhöz megkívántató laveták* (azaz a lövegek szállítására alkalmas ágyútalpak) *Keszthelyen már elkészülhén, azoknak Kaposvárra küldését*” elrendelte.

Az idézett levélrészletekből kitűnik, hogy Csertán a fegyvergyártás terén Noszlopy példáját próbálta követni. Noha végül – ellentétben Kaposvárral – sem ágyúcsöveket, sem pedig ágyúgolyókat nem öntöttek Keszthelyen, 1849 nyarán mégis működött itt egy kis műhely, amelyben a város földesurától kapott ágyúcsövek felhasználásával komplett lövegeket ill. ágyútalpakat szereltek össze a helybeli mesteremberek, akik valószínűleg a Festetics-uralom alkalmazottai voltak.

(M. A.)

A FELÜLRŐL KINEVEZETT „KÉPVISELET”

Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc leverését követően 1849 szeptemberére Zala megye teljes katonai megszállás alá került. A megyét előzőnlő császári seregek megtorló intézkedései közepette 1849 novemberétől itt is megkezdődött az új közigazgatási rendszer kiépítése. A Mura-köz elcsatolásával területileg kisebbé vált megyében a városok mellett ekkor 458 falu és 143 pusztalétezett.

A forradalom bukása után az addig hivatalban lévő községi elöljárók egy ideig még a helyükön maradtak, s a folyó ügyek vitelében ezután is igyekeztek eleget tenni kötelességüknek. 1849 őszén még ők hirdették ki azt a körlevelet, amely a fegyverek beadására és pontos adófizetésre szólította fel a lakosságot.

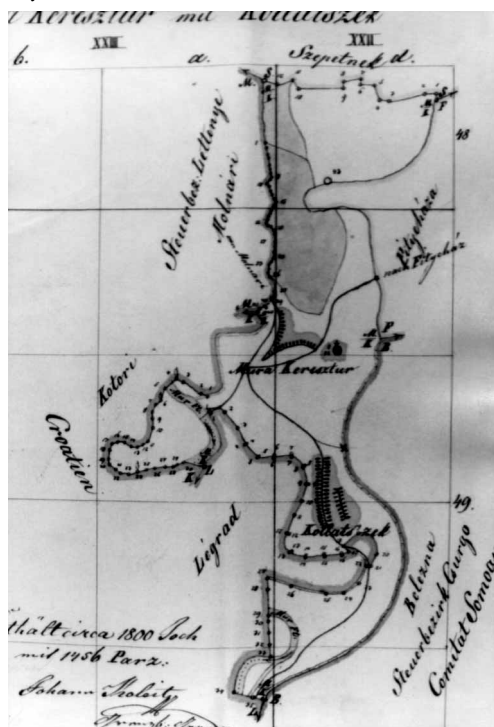
Leváltásuk azonban nem sokáig váratott magára. Egy 1849. október végén kibocsájtott rendelet ugyanis előírta, hogy mindazok, akik a forradalomban valamilyen szerepet játszottak, vagy gondolkodásuk alapján megbízhatatlannak látszanak még az alsó szintű közigazgatásból is – mint pl. a községi bíró, jegyző, esküdtek, tanító hivatala – eltávolítandók, és elvhű, feddhetetlen, a császári kormány iránt engedelmes személyekkel kicserélendők. Persze akadtak, akik ezután is szerették volna megtartani állásukat. Bagoly János, Kaposcs község jegyzője pl. a következőket írta: a „*bely-ségnek rendes jegyzője lévén a pártütő kormányozási időszak alatt, ... legfőbb törekvésem oda járult, hogy kaposcsi belység lakosait csendes békében és a felséges uralkodóház iránti hűségben megtartsam, soha semmi népfelkelésben részt nem vettem.*” Hiába mentegette azonban magát, neki is távoznia kellett.

A fenti rendelkezés nyomán a rendszer kívánalmainak megfelelő, s egyúttal a községi hivatalok betöltésére is alkalmas személyeket kellett felkutatni. Ez a feladat az egyes járások vezetőire, a főszolgabírákra hárult. A végső döntés azonban a megyét irányító kormánybiztos, Bogay Lajos megyefőnök kezében volt. Két-három hónapos szervezőmunka után, a járásokból beérkezett javaslatok alapján 1850 január-februárjában ő nevezte ki a megye összes községében az új tisztségviselőket.

Közülük a legfontosabb a falu élén álló bíró és a község hivatalos ügyintézését végző jegyző volt. A számos tennivaló lebonyolításában az esküd-

tek és a kisbírák segítették őket. A községi tisztviselők közé tartozott még az árvák vagyonaat gondozó gyámatya, valamint az adószedő. Ezekre a tisztségekre azonban nem kellett feltétlenül külön személyt ki-jelölni. A gyámatya feladatait nem egy esetben az előjáróság egyik tagja ma-gára vállalta, az adószedést pedig sokszor maga a bíró végezte. Kineve-zésük után valamennyiüknek fel kellett esküdni a császárra.

Választott képviselő-testületek működéséről az adott politikai viszonyok között természetesen szó sem lehetett. A népképviselői választá-

Murakeresztúr térképe 1858-ból

képtelenek voltak megbirkózni a rájuk háruló rengeteg teendővel. Nekik kellett törődniük a katonaság elszállásolásával és élelmezésével, a különböző rendű és rangú megyei és egyéb tisztviselők, valamint a hadsereg számára

sok helyett alkalmazott, felülről történő „kiválasztás” (vagyis kinevezés) kisebb módosításokkal a rendszer 1867-es kiegyezéssel bekövetkező bukásáig érvényben maradt. A megye ezalatt mindvégig szoros fennhatóság alá vonta a községeket. Ellenőrizte vagyonkezelésüket, megállapította költségvetésüket, jóváhagyta számadásukat. Ügyelt a községi szervek törvényszerű működésére, intézkedett egyesítésüket, szétválasztásukat, egymás közti viszályaikat illetően. Nemcsak kinevezte, de le is válthatta a községi tisztviselőket. Ez utóbbiak azonban a leváltástól eltekintve is elég gyakran cserélődtek. Az egyszerű, többnyire írástudatlan falusi bírák közül ugyanis sokan

szükséges fogatok kiállításával, az adóbehajtással, s számos más, időt rabló, óriási szervezőmunkát és sok jöves-menést igénylő feladat végrehajtásával. S a terhes kötelezettségek nemcsak, hogy népszerűségüket nem növelték a helyi lakosok körében, hanem emiatt még gazdaságukat is el kellett hanyagolni. Ezért aki tudott, mielőbb szabadulni igyekezett hivatalától.

A korabeli jegyzők helyzete szintén nem nevezhető irigylésre méltónak. A legtöbb község ugyanis nem engedhette meg magának, hogy a tanító mellett még külön jegyzőt is fizessen, ezért a két hivatalt gyakran összevonták. A jegyzői feladatkört is ellátó tanítók sem jegyzői, sem tanítói hivatásuknak nem tudtak igazán megfelelni. Állandóan panaszkodtak a sok munka, az alacsony fizetés miatt, s személyük ugyancsak gyakran változott. (Taliándörögden pl. az 1850-es év folyamán három jegyző követte egymást.) A kormányzat emiatt 1855-ben kötelezővé tette a tanítói és a jegyzői hivatal szétválasztását. A tanítók visszatérhettek hivatásukhoz, a községeket pedig annak érdekében, hogy a tanító mellett még a jegyzőt is el tudják tartani, ún. kerületi jegyzőségekbe vonták össze. Ezekbe igyekeztek minél több községet tömöríteni, ezáltal a jegyzőtartás költségeiből az egy falura jutó terhek kisebbek lettek. A jegyző személyének kiválasztásakor azonban az illető települések lakosait ezúttal sem kérdezték meg.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a községeknek ezen időszakban egyszerre nagyon sokféle elvárásnak kellett eleget tenni. Saját belügyeik önálló intézésének jogát viszont teljes mértékben elvonták tőlük. A helyi érdekek érvényesítésére és védelmezésére így szinte semmi lehetőségük nem volt. A községi autonómia valódi működésének feltételeit csak a kiegyezés utáni korszak teremtette meg.

(F. I.)

ZALAI KÖZSÉGEK ÖNKORMÁNYZATA A POLGÁRI KORBAN

Az 1867-es kiegyezés megkötése után a rendezett közjogi viszonyok megteremtése a községek számára is lehetőséget biztosított önkormányzatuk újjászervezésére, jogaik számbavételére. Zala megyében az 1867. május 7-i megyei közgyűlés tűzte napirendjére „a községeknek alkotmányos lábra leendő visszaállítását.” Ennek értelmében utasították a járások élén álló főszolgabírákat, hogy illetőségi területükön a községek bírait és esküdteit eskessék fel az alkotmányra és a törvények megtartására.

A községek szegénysége miatt újból felmerült a tanítók jegyzővé választásának kérdése. A megye elvileg engedélyezte a két hivatal összevonását, de szigorúan körülhatárolta, hogy ez csak milyen esetekben lehetséges. Végül az ügyet az 1868. évi népiskolai törvény zárta le, amely kimondta, hogy a tanító semmilyen más hivatalt nem viselhet. Ennek nyomán Zala megye 1870. február 7-i közgyűlése elrendelte, hogy ahol a jegyzői és tanítói állás még egyesítve van, haladéktalanul szét kell választani. A két tisztség egymástól való elkülönítése jelentős lépés volt a községi igazgatás modernizálása, polgári átalakítása felé.

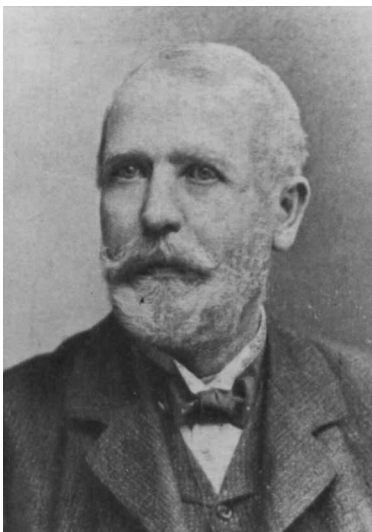
A döntő változást azonban az 1871. évi XVIII. törvénycikk hozta, amely a községeket három kategóriába sorolta: rendezett tanácsú városok, nagyközségek és kisközségek. A városok viszonylag nagyfokú önállóságot kaptak, a kis- és nagyközségeket a megye a járási főszolgabírák útján vonta felügyelete alá.

Zala megyében a megyei közgyűlés 1872. márciusi határozata nyomán indult meg a törvény előírásainak megfelelő új önkormányzati szervek felállítása. Ez ténylegesen az előjáróságok és képviselő-testületek újjáalakítását jelentette.

Az előjáróság a bíróból és helyetteséből, az esküdtekből, a jegyzőből, a pénztárnokból, a közgyámból – és ahol volt ilyen tisztség – a községi orvosból állt. Őket részben a képviselő-testület, részben pedig a választásra jogosult községi lakosok választották. Megbízatusuk három évre szólt, a jegyző azonban élethossziglan megtarthatta hivatalát. A képviselő-testület felét ugyancsak a választójogosultak által választott tagok

alkották, a másik fele – az adóösszeg nagyságának sorrendjében – a legtöbb állami egyenesadót fizető polgárokból tevődött össze.

Az előjáróságok létrehozásakor a képviselő-testületnek minden egyes tisztségre három jelöltet kellett állítania, és a választójogosultak ezek közül választhattak. Az 1886-ban megszületett második községi törvény (1886. évi XXII. törvénycikk) viszont ezt a jelöltállítási jogot a fontosabb tisztségek esetében (pl. bíró, jegyző, orvos) a járási főszolgabíróra ruházta. Ez meglehetősen csorbította a községek önállóságát. A törvény emellett sok más területen is növelte a megye és az állam befolyását. Pl. az egyszer már jóváhagyott községi szabályrendeleteket a megye – ha azokat alkalmatlanoknak találta – egy későbbi időpontban megsemmisíthette. A vagyonkezelés és a háztartási ügyek terén viszont a második községi törvény is biztosította az önkormányzatok korábbi szabadságát.

**Ferenczy János, kiskomáromi
körjegyző 1905-ben**

A bírói tisztség az eltelt néhány évtized alatt sem lett vonzóbb, mint korábban. Az állami és megyei közigazgatásra vonatkozó rendeleteket, utasításokat a jegyzővel együtt neki kellett végrehajtania. Mivel az adminisztrációt a jegyző végezte, az ügyek gyakorlati lebonyolítását főként a bírónak kellett koordinálni. A bíróvá választás mindenképpen az illető faluközösség megbecsülését, elismerését fejezte ki. A tisztséggel együttjáró felelősség, sok vesződség és fáradság miatt azonban sokan vonakodtak azt elvállalni. Ezért mindkét községi törvény előírta, hogy a bírói hivatalt csak rendkívüli esetben lehet visszautasítani. A megválasztott községi lakosnak legalább egy évig el kellett fogadnia a bírói széket, különben 100 Ft-ig terjedő bírsággal sújthatták.

A jegyző a polgári korszakban a községi igazgatás legfontosabb tisztviselőjévé vált. Nála összpontosult az illető település ügyes-bajos dolgaival kapcsolatos összes írásbeli ügyintézés. Zalában a legtöbb kisközség – különösen, ha iskolával is rendelkezett, és a tanítót is fizetnie kellett – a korábbi időszakhoz hasonlóan most sem tudott önálló jegyzőtartásra vállalkozni. Ez esetben más községekkel társulva, a körjegyzőség tagjaiként vett részt a törvény által megszabott feladatok teljesítésében. A megye viszont attól tartott, hogy a túl nagy számban körjegyzőséggé szövetkezett községek adminisztrációját irányító körjegyző a rá háruló rengeteg teendő miatt nem tud majd eleget tenni hivatalbeli kötelességének. A közigazgatás zökkenőmentes működését szem előtt tartva, ezért inkább a kevesebb községet felölelő körjegyzőségek kialakítását szorgalmazták. E tekintetben tehát a megye és a községek jó részének érdekei eltértek egymástól.

A fentieket jól példázza a zalalövői körjegyzőség esete. 1872-ben 14 község költség megtakarításra hivatkozva kérte, hogy zalalövői székhellyel egy körjegyzőségben egyesülhessen. A községek nagy száma miatt a megye ezt a szándékukat egyáltalán nem helyeselte, de a törvényben rögzített szövetkezési jogokra hivatkozva végül hozzájárult a körjegyzőség létrehozásához. A terület nagysága miatt azonban a körjegyző valóban nem tudta munkáját rendesen elvégezni. Nehézségein először egy segédjegyző alkalmazásával könnyítették, majd 1885-ben a körjegyzőséget véglegesen kettéosztották.

A két községi törvény végrehajtásával hosszú időre kialakultak azok a keretek, amelyek között a községek elöljárósága és képviselő-testülete önkormányzati jogait gyakorolhatta. A politikailag konszolidált viszonyok pedig elősegítették a gazdasági növekedést, amelynek eredményeként lassan a falvak külső arculata is átformálódott.

(F. I.)

POLGÁRI KÖZIGAZGATÁS ZALA MEGYÉBEN

Hazánk történetében a vármegye nemcsak közigazgatási feladatokat látott el, hanem évszázadokon át a helyi politizálás fóruma is volt. Erre mindenekelőtt a megyei közgyűlések nyújtottak alkalmat. A közgyűlésen résztvevők nemcsak a megye belső ügyeit illetően hoztak határozatokat, hanem országos jelentőségű kérdésekben is állást foglalhattak. A nemzeti függetlenséget veszélyeztető külső beavatkozások idején, ennélfogva a vármegye önkormányzati jogainak védelme sokszor az ellenállás egyedüli lehetőségét jelentette. A megyei autonómia megőrzése szinte a nemzeti önrendelkezéshez való ragaszkodás jelképévé vált.

Az 1848/49-es szabadságharc leverését követően ezért érintette oly érzékenyen az országot a megyei önkormányzatok fel függesztése. A történelmi megyehatárokat átszabdalták, a megyei közgyűlések tartását betiltották, a kinevezett tisztviselők a felsőbb utasítások engedelmes végrehajtóivá váltak. Az önkormányzati jogok gyakorlása – az 1861. évi rövid időszakot leszámítva – az 1867-es kiegyezés megkötéséig szünetelt.

Hertelendy Kálmán, Zala megye főispánja

A kiegyezés után törvények egész sora született a modern, polgári államszervezet kiépítése érdekében. A megyék funkciója, szerepköre is átalakult. Az igazságszolgáltatást elválasztották a közigazgatástól, a megyei önkormányzatok további sorsát pedig a „*köztörvényhatóságok rendezéséről*” szóló 1870. évi 42. törvénycikk szabályozta.

Az ennek értelmében megalakított ún. törvényhatósági bizottság Zala megyében 1872. január 9-én ült össze először. A bizottság a megye legfontosabb döntéshozó testületként működött, közgyűlései képviselték a vármegye egészének akaratát. Tagjainak felét választották, másik fele a megye legtöbb állami egyenesadót fizető polgáraiból tevődött össze. A közgyűléseken vitatták meg a megyét érintő legfontosabb kérdéseket, itt állapították meg a költségvetést, választották meg a tisztviselőket és alkották meg a megye területén érvényes szabályrendeleteket. Szabályrendelet rögzítette pl. a közgyűlések számát és idejét, a községi pénzkezelés, a peronoszpóra elleni védekezés, a lőfegyverek és lőszer forgalmazásának szabályait. De meghatározták a legeltetés, s a vásárok rendjét, valamint előírták az ebtartás, illetve a bordélyház nyitásának feltételeit is. Szabályrendelettel büntették a botrányos csendzavarást és azokat szintúgy, akik járművükön nem tüntették fel a tulajdonos nevét.

Az országos törvények és rendeletek, valamint a helyi szabályrendeletek végrehajtásának a felelőssége a megyei tisztviselőket terhelte. A megye élén álló főispán mellett az alispán, a jegyző, a tiszti ügyész, az árvaszéki elnök, a főorvos, a főmérnök, a levéltárnok, a főszámvevő és a járási szolgabírák is ez utóbbiak közé tartoztak. A főispán személyét, akinek a fő feladatát az állami érdekek közvetítése, a megyei önkormányzat működésének törvényes felügyelete képezte, a kormány nevezte ki. Megyénkben 1872 októberéig Szapáry Géza, utána Hertelendy Kálmán töltötte be ezt a tisztséget. A többi, fentebb felsorolt tisztviselőt – a levéltárnok kivételével – hat évi időtartamra a közgyűlés választotta. A levéltárnokot élethossziglan a főispán nevezte ki.

A megyei közigazgatás tényleges irányítását a gyakorlatban az alispán látta el. Ő hajtotta végre a közgyűlés határozatait, ő vette át a megyéhez érkező felsőbb rendeleteket, a különböző leveleket és folyamodványokat, ő vigyázott a megye pecsétjére, s ő írta alá a megye nevében kiállított okmányokat, felterjesztéseket. Zala megyében ezt a tisztséget 1872-ben Csutor Imre nyerte el.

Az alispánt távolléte esetén a jegyző helyettesítette, ezenkívül ő vezette a közgyűlési jegyzőkönyveket, fogalmazta meg a határozatokat és jelentéseket. A tiszti ügyész a megye jogtanácsosa, az árvaszéki elnök az árvák és gondnokoltak javainak felügyelője, érdekeinek képviselője, a levéltárnok a megye levéltárának kezelője, a számvevő pedig a megye vagyonának legfőbb gondviselője volt. Az utóbbi készítette el a költségvetést és ellenőrizte a számadásokat. A mérnök vezette a megyei középítkezéseket, az út- és hídépítéseket, de az árvízvédelem megszervezéséről is neki kellett gondoskodnia. A főorvos hatáskörébe általában véve a közegészségüggyel kapcsolatos intézkedések, feladatok tartoztak.

A járások igazgatását, az azok élére megválasztott szolgabírák irányították. Helyi szinten ők fogatosították a megyei határozatokat, s a járásukbeli községek felett közvetlen felügyeletet gyakoroltak. Zala megye akkori területe 1872-ben tapolcai, sümegi, szentgróti, pacsai, kanizsai, keszthelyi, egerszegi, letenyei, baksai, lendvai, csáktornyai és perlaki székhellyel 12 járásra tagolódott. Ez a beosztás 1878. január 1-jéig maradt érvényben. Ekkor a baksai, szentgróti, letenyei járást megszüntették, a novait pedig létrehozták. A túl terjedelmes lendvai és kanizsai járások miatt 1879. január 1-jétől újból visszaállították a letenyei járást, ezt követően pedig 1887-től a szentgrótit. 1908. január 1-jétől jött létre a balatonfüredi járás, amit a tapolcai járás ugyancsak nagy kiterjedése tett szükségessé.

A járások általában több községet magukba foglaló körjegyzőségekre oszlottak, amelyek élén a körjegyző állt. Az óriási kiterjedésű megyében valójában mindig sok gondot okozott az „igazságos” közigazgatási beosztás megvalósítása. Valamelyik falu biztosan mindig sérelmezte hovatartozását. Ennélfogva a körjegyzőségek határai is többször módosultak.

A járások és jegyzőségek határainak gyakori változása ellenére a kiegyezés után létrehozott közigazgatási rendszer alapvető struktúrája és legfontosabb intézményei lényegében 1945-ig fennmaradtak. A megyei önkormányzat korabeli újjászervezését a polgári közigazgatásra való áttérés egyik legfontosabb lépésének tekinthetjük.

(F. I.)

NAGYKANIZSA ÉS KISKANIZSA VITÁI

„*Városba oltott falu*”, mondták a sokféle náció vérét magába olvasztó népesség által lakott Kiskanizsáról. S a megállapítást többnyire a nagykanizsaiakétól eltérő életmódjukkal, gondolkodásukkal indokolták. Az itteniek szilajságukról, büszkeségükről, ügyességükről, eszességükről, s nem utolsósorban szorgalmukról voltak híresek.

A bicskát a csizmaszárból könnyen előkapó, s a nagykanizsai „*bugyogós, nadrágos*” embert lekicsinylő kiskanizsaiak a városon belül viszonylag zárt közösségben, saját íratlan törvényeikhez, szokásaikhoz igazodva éltek. Aki tehetett, igyekezett minél több földet, szőlőt szerezni. Kertészkedtek, piacoztak, s az így keresett pénzzel rendkívül takarékosan bántak.

A város ügyeinek irányításában természetesen ők is részesülni kívántak. Szószólóikat már 1848 előtt is megtaláljuk mind az esküdtek, mind pedig a városi polgárság képviselőit ellátó ún. századosok tagjai között. A beleszólás lehetőségét már csak azért is fontosnak tartották, mert sokszor úgy érezték, hogy földművelő életformájukból adódó másságuk miatt háttérbe szorítják és elhanyagolják őket.

Az 1867-es kiegyezés megszületése idején Nagykanizsa is új tisztviselők választására készült. Ebből az alkalomból ismét napirendre került a korábban sok vitát kiváltó városi törvényszék ügye. További fenntartásához ugyanis három ún. törvénytudó tanácsost is kellett választani. Ez azonban jelentősen megnövelte volna a városi hivatali apparátus működtetésének a költségeit, ami óhatatlanul a helyi pótdó emelését vonta volna maga után. S ez volt az, amit a kiskanizsaiak egyáltalán nem akartak, s amiért a törvényszéket ellenzők táborába szegődtek. A nagykanizsai értelmiség és kereskedőréteg viszont a kereskedelmi és váltóügylek helyi lebonyolíthatósága miatt a törvényszék szükségessége mellett foglalt állást.

A tisztújítás napján, 1867. június 6-án a törvénytudó tanácsosok megválasztását a főként Kiskanizsáról érkező szavazók meggátolták. Emiatt az egész tisztviselői kar újjáalakítását el kellett halasztani. Az újabb választást 1868. január 30-ra tűzték ki, de az eseményeknek itt is botrányos végkifejelete lett. A nagykanizsaiak és a kiskanizsaiak itt már az egyes tisztviselői állásokra jelöltek személyében sem tudtak megegyezni. A szóba jöhető nagykanizsai jelöltek közölték, hogy ők nem kívánnak a kiskanizsaiak jelöltjeivel együtt dolgozni. Az ellentétek annyira elmérgesedtek, hogy a

választási gyűlésen elnöklő megyei első alispán ezek után nem látott más megoldást, mint Kiskanizsa és Nagykanizsa különválasztását. A javaslatot az 1868. február 3-i megyei közgyűlés elfogadta, és kimondta a két városrész közigazgatási kettéosztását. Ezt követően nemsokára mindkét Kanizsa megválasztotta a maga tisztviselőit, külön-külön.

A kiskanizsaiak ezután tehát a saját útjukat járhatták. Az önállóság azonban sokba került. A kiadásokat helyi póttadóval kívánták fedezni, de a pénz nem folyt be. Így 1869-ben már az előljáróság összes tagjának fizetését leszállították.

A nagykanizsai városháza 1892-ben

Időközben megkezdődtek a két település egykor közös határának, vagyonának, egyéb javadalmainak és terheinek elkülönítésével kapcsolatos tárgyalások. Ezeket azonban hosszú ideig nem sikerült elmozdítani a holtpontról. Hol az egyik, hol a másik fél utasította el a másik feltételeit. Erdők, legelők, házingatlanok, vásárjog, bormérés, adósságok törlesztése stb. képezték a vita tárgyát. A kiskanizsaiak unták már az elhúzódó egyezkedést, s bár a községi pénztár üres volt, úgy döntöttek, hogy ügyvédet fogadnak és pert indítanak Nagykanizsa ellen. Az 1874-ben megszületett ítélet kimondta a birtokmegosztást és elrendelte az annak végrehajtásához szük-

séges tagosítást. Ez azonban rengeteg költséggel járt volna, ezért mindkét fél jobbnak látta, ha visszatér a tárgyalóasztalhoz.

Látva az áldatlan viszálykodást, most már a megye is a megegyezést sürgette. A súlyos anyagi helyzet lassan a kiskanizsaiakat is mérsékletre intette: a per folytatása helyett 1876 karácsonyán elhatározták, hogy újból csatlakoznak Nagykanizsához. Eddig az elválás, mostantól a visszafogadás módozatairól folyt a disputa. Innentől kezdve azonban már egyre inkább a fölényben lévő Nagykanizsa irányította az eseményeket.

Kiskanizsa ekkor már takarékpénztárból felvett kölcsönből fizette tisztviselőit. A sok egyéb kiadás mellett a templomépítéssel kapcsolatos adósság gondja is nyomasztotta őket. A temetőt is bővíteni kellett volna, nem is beszélve a Nagykanizsára vezető kanyargós országút szabályozásáról! Végül az 1878. november 12-én megtartott szavazáson a kiskanizsaiak elfogadták a visszatéréssel összefüggésben kimunkált „*egyezségi pontozatok*”-at. A két település újraegyesülését 1880. július 19-én a belügyminiszter is jóváhagyta. Ezzel a tíz éves különélés véget ért.

Súrlódási felületek ezután is maradtak. A nagyobb kiadásokat okozó városfejlesztési beruházásokat a kiskanizsaiak sokszor elleneztek. Féltek az adósságtól, s nemcsak saját otthonukban, hanem a városi háztartásban is takarékoskodni kívántak. Bár a később kiújuló elszakadási törekvéseket sikerült leszerelni, a különbség Kiskanizsa zártabb világa, a változásokhoz nehezebben alkalmazkodó népességének gondolkodásmódja és a nagykanizsaiak polgárosult értékrendje, nyitottabb szemlélete között még sokáig megmaradt.

(F. I.)

KESZTHELY KÜZDELME A TÖRVÉNYSZÉKÉRT

1867-et követően a polgári átalakulás követelménye szükségessé tette a magyar jogrendszer modernizálását, ideértve a jogszolgáltatás jogállami igényekhez igazodó átalakítását is.

Miután az 1869. évi IV. tc.-ben kimondatott a közigazgatási (végrehajtói) és igazságszolgáltatási (bírói) hatalom elválasztása, a törvényhozás további munkája a bírósági szervezetrendszer konkrét létrehozására irányult. A bírósági székhelyek ügye egyben alkalmat szolgáltatott a székhelyekért pályázó települések törvényhatóságai közti érdekek újbóli ütköztetésére.

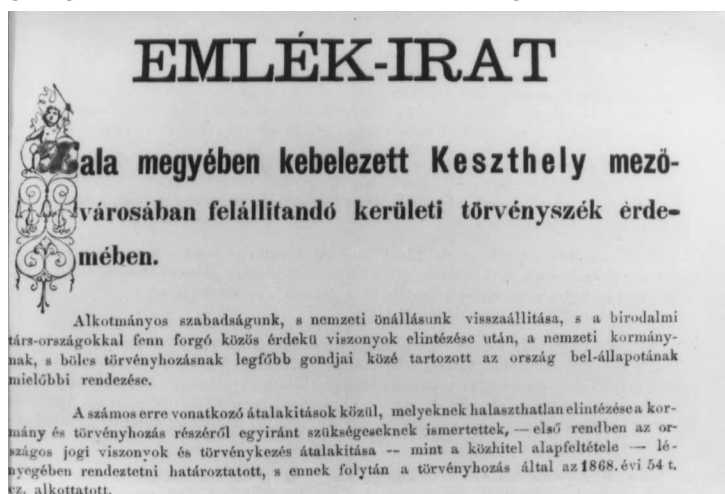
A közigazgatástól elkülönült, önálló bírói szervezetrendszer létrehozására irányuló kormányzati elképzelés megyénkben hivatalosan csak 1869 elején vált ismertté. Ennek nyomán egy a korábbiakhoz képest is igen élesnek mondható vetélkedés indult el, melyben a vármegye közgyűlése, Nagykanizsa, Sümeg, Tapolca, Csáktornya, Keszthely városa volt a legaktívabb. (Zalaegerszeg megyeszékhelyi minőségéből adódóan biztos pozícióban érezte magát.)

Zala Vármegye Közgyűlése 1869. május 19-i ülésén elfogadott határozatában négy törvényszék (Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Sümeg, Csáktornya) felállítására tett indítványt. Bár e döntés egyben bizonyos kompromisszum is volt – főként Csáktornya irányába – mégsem volt vele mindenki maradéktalanul elégedett. Például Kanizsa sem, amely szívesebben látta volna a Muravidéket saját törvényszéke illetékességi területében, de természetesen különösen azok a települések voltak kiábrándultak, melyek kimaradtak a javaslatból, így Keszthely is.

Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a megye részéről a kívánt támogatást nem remélheti, Keszthely kénytelen volt önálló lobbyszóba kezdeni. Érveiket főként arra igyekeztek alapozni, hogy e roppant fontos ügyben az egyébként is elfogultnak tartott vármegyei bizottmány nem lehet illetékes, hiszen mindenekelőtt maguknak a községeknek kell kinyilvánítaniuk, hogy hol látnák legszívesebben a törvényszékeket. Másrészt rámutattak, hogy szerintük Keszthely városa lenne a minden szempontból a legkézenfekvőbb és egyben legideálisabb törvényszéki székhely. Indokait kifejtve a

városi tanács 1869 júniusában levélben fordult az Igazságügy-minisztériumhoz a megyei előterjesztés figyelmen kívül hagyása érdekében. Ezzel egy időben megkeresésekkel éltek a vidék városai, községei felé abból a célból, hogy azok adjanak támogató nyilatkozatokat Keszthely ilyen irányú törekvéséhez. Igyekeztek továbbá megnyerni olyan befolyásos, a város iránti elkötelezettségüknek már többször is tanúbizonyságot adó személyeket, akiktől joggal remélhették ügyük előbbre vitelét.

A nagy lendülettel indult kampány azonban csakhamar kifulladásra jutott. Nagyon kevés településről érkezett támogató állásfoglalás, sőt voltak olyanok is, melyek kifejezetten megtagadták azt, Sümegyet, vagy Tapolcát számukra kedvezőbb székhelynek tartva. Rendkívül fontos lett volna Szentgrót és vidéke miatt Batthyány Zsigmond gróf pártfogását bírni, de ő is inkább Sümegyet vélte kedvezőbb székhelynek. A minisztérium részéről pedig még fél év elteltével sem volt semmiféle reagálás.

Keszthely petíciója az országgyűléshez

1870. február 15-én a városi tanács még egy utolsó kísérletet tett a törvényszék érdekében. Az Országgyűléshez címzett petícióban – túlzásoktól sem mentesen – vették sorra valamennyi érvüket, utalva többek közt a város kedvező fekvésére, virágzó kereskedelmi életére, népességszámára, egyben felajánlva akár anyagi áldozatkészséget is a hivatali épületek biz-

tosításához. Hivatkoztak továbbá arra, hogy „Keszthely mező város kies fekvése, s páratlanul egészséges éghajlata miatt országsgazerte ismeretes hely. Közvetlen közelében a Balaton, e kis magyar tenger terül el és kínálkozik nyáron át gyógyerejű fürdőjével, melyet egy részvényes társulat iparkodik mindinkább élvezetessé tenni, – míg tőle alig 20 percznyi távolságra van a nem kevésbé ismeretes hévízi forrás és meleg fürdő, mely a keszthelyi uradalom áldozatteljes intézkedései által ma holnap európai hírre fog emelkedni [...] Szerény nézetiünk szerint [...] fenn soroltak nagy előnnyel bírnak egy törvényszéki székhely kitűzésénél, mert az úgy is szűkmarkúan fizetett tisztviselők nem lesznek kénytelenek netán megrongált egészségük helyreállítása szempontjából saját pénzvisszonyaik és főleg a hivatalos eljárás rovására évenként nagyobb mérvű szabadság-ídőt igénybe venni, – más részt a családos tisztviselők képesek lesznek gyermekeiket csekélyebb áldozattal a hazá hasznos polgáraitá nevelni.”

Bár Keszthely népességszáma 1870-ben lényegében azonos volt a megyeszékhelyével, mégsem volt esélye törvényszék elnyerésére. Ebben főként két körülmény játszott döntő szerepet. A bírósági szervezet kialakításakor alapvető szempont volt a székhely minden irányból való könnyű megközelíthetőségének kérdése. Keszthely közlekedésföldrajzi helyzete akkoriban azonban korántsem volt olyan kedvező, mint amit az „*emlékirat*” tükröz. Kiemelt figyelmet kapott továbbá a korábbi szolgabírói ítélkezési ügyforgalom, ami ehelyütt zalai összehasonlításban relatíve alacsony volt. Mind az ismertté vált bűnözés, mind a „*perlekedési hajlam*” ezen a környéken elmaradt a megyei átlagtól.

A reményeket feladva a városnak meg kellett tehát elégednie a járásbírói bírósággal. A 9225/1871. IM rendelet értelmében Zalában végül Zalaegerszezen, Nagykanizsán és Csáktornyan létesítettek törvényszéket.

(H. Zs.)

A NAGYKANIZSAI TÖRVÉNYSZÉK VEZETŐI

A bíróságok közvetlen irányítása a vezetők feladata, munkájuk minősége alapvetően befolyásolja a bíróságok törvényes működését. A vezetők legfőbb kötelessége a bíróság, mint hivatali szervezeti egység jogszabályoknak megfelelő, szakszerű, de ezzel együtt egyben hatékony működtetése.

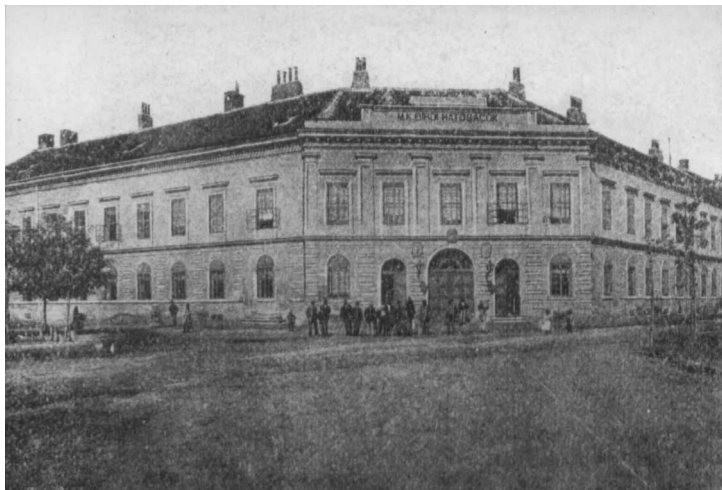
Az 1871-ben létrehozott, a közigazgatástól immár elkülönült bírósági fórumrendszer elsőfokú bíróságai a királyi járásbíróságok és törvényszékek voltak. Ezek elsőszámú vezetőinek hagyományos elnevezése: vezető járásbíró, illetve törvényszéki elnök.

Az 1872 januárjában tevékenységét megkezdő zalai bírósági szervezetrendszer bírói létszámát tekintve legnagyobb hivatala a Nagykanizsai Királyi Törvényszék volt. Alakuláskori létszáma: 7 törvényszéki ítéldbíró, 2 telekkönyvvezető, 2 segéd-telekkönyvvezető, 2 jegyző, 1 irodaigazgató, 1 irodatiszt, 6 írnok, 5 díjnok, 4 hivatalszolga.

A törvényszék első elnöke egy rendkívül tekintélyes büntetőjogász, Kanizsa egykori városbírája: Wlassics Antal lett. Wlassics jogi tanulmányait a győri jogakadémián végezte, 1848-ban a kanizsai nemzetőrség kapitánya volt, majd a szabadságharc után – mint sokan mások – egy időre visszavonult a közéletől. 1861-ben elvállalta a polgármesterséget, majd miután kiderült, hogy Nagykanizsát nem ismerik el rendezett tanácsú városnak, a városbírósgot. 1865-től, mint a városi képviselőtestület tagja tevékenykedett. Igen jó barátságot tartott fenn Deák Ferencsel, akinek nem kis szerepe volt abban, hogy a több pályázó közül éppen ő nyerte el az elnöki széket. Barbarits nagy jogi tudású, széles látókörű kriminalistaként jellemezte, „*akínél nagyobb szeretettel és odaadással kevés ember töltötte be az általa megalapozott elnöki széket*”. Utóda 1883 júliusától Tamásy Béla, szintén egy volt 48-as tiszt, egykori országgyűlési képviselő lett. Miután őt 1885 elején Székesfehérvárra helyezték át, Cseresznyés Sándor debreceni törvényszéki bíró került a kanizsai törvényszék élére. 1891-ben a Pécsi Ítéltábla létrehozásakor a tábla büntető tanácselnöki posztjára éppen őt, a nagykanizsai törvényszék elnökét választották ki. Az újabb törvényszéki elnök Tóth László, győri táblabíró lett, aki több mint 14 év után pontosan úgy távozott, mint elődje: a pécsi ítéltábla büntető tanácselnökévé

nevezték ki. 1905 és 1913 közt Závody Albin volt a törvényszék vezetője, aki a rózsasági törvényszék elnöki posztját cserélte el a nagykanizsára.

Az őt követő Eőri Szabó Jenő volt az egyetlen olyan kanizsai elnök, aki ennek a törvényszéknek a bírái közül került ki, egyben ő töltötte be a leghosszabb ideig e tisztséget, csaknem 15 esztendőn át. Több mint 40 éves pályafutása során végigjárta a bírósági ranglétra minden fokát. Törvényszéki bírónak Nagykanizsára 1898-ban került, melynek elnökévé 1913 végén nevezték ki az uralkodó.

A nagykanizsai igazságügyi palota 1892-ben

Nyugdíjazása után Hännig Alfréd vette át helyét 1928 végén. Elődjéhez hasonlóan ő is hosszú, de töretlenül felfelé ívelő életutat futott be. Bírói pályáját Pozsonyban kezdte, mint joggyakornok. Zalaegerszegen volt aljegyző, Alsólendván jegyző, a győri ítéltáblánál tanácsjegyző, a vespéremi törvényszéknél, majd az enyingi járásbírósnál albíró. Később Nezsiderben, majd Szombathelyen volt a járásbírósnak vezetője, innen nyert kinevezést Nagykanizsára. Esete is jól példázza, hogy a rátermettségen túl csak számtalan áldozatvállalás árán, rendkívül hosszú idő elteltével tölthetett be valaki magas bírói pozíciót.

Talán a legnehezebb feladat a törvényszéki elnökök sorában Hännig utódának Haám Ernőnek jutott. Azután, hogy tíz éven át a keszthelyi járásbírósgot vezette 1940 novemberében vette át a bíróság vezetését. Elnöksége ideje alatt a háború, majd a politikai változások által előidézett számtalan nehézséggel kellett megküzdenie általában is a jogszolgáltatásnak. Nagykanizsán a hivatali személyzet egy része a hadműveletek miatt távol volt, a háború befejezése után a törvényszéki épületben hónapokon át az orosz katonai parancsnokság székelte szinte lehetetlen körülmények közé kényszerítve a bíróságot. Haám Ernő vezetése alatt a törvényszék viszonylag gyorsan normalizálta ugyan működését, ám e kétségtelen tény sem menthette meg őt posztján. A törvényszék elnökét 1948 nyarán „*az igazságszolgáltatás demokratizálása érdekében*” azzal az indokkal távolították el tisztségéből, „*mert magaviselete és munkája nem felel meg a demokratikus igazságszolgáltatás érdekeinek.*” Felettesének bizalmas minősítésű levelében a leváltott elnök erre többek közt azt írja: „*Ezen általános megállapítás ellen védekezni nem tudok [...]. Hogy magaviseletem nem lett volna megfelelő az nyilván csak téves információnak lehet csak az eredménye. Egyszerű, szegény családból származom, atyám uradalmi alkalmazott volt, aki minden vagyon nélkül halt el miután hat gyermekét felnevelte [...]. Életkörülményeim mindig olyanok voltak, hogy csak a legszerényebb életszínvonal fenntartására voltak elegendők [...]. Nyugodt lélekkel állíthatom, hogy egész pályámon minden protekció és nagyúri összeköttetés nélkül haladtam felfelé kizárólag saját érdemeim elismerése következtében. Ítéleteimben nem voltam részrehajló érdemek szerzhetése céljából.*”

A Nagykanizsai Törvényszék 1950. június 30-ával szűnt meg. Utolsó vezetője a letenyei járásbírósg éléről áthelyezett Korposs Ádám volt, aki egyben a Zalaegerszegi Megyei Bíróság első elnöke is lett.

(H. Zs.)

ZALAEGRSZEG ÉS OLA EGYESÍTÉSE

Az 1867-es kiegyezést követően Zalaegerszeg 1871-ben először nagyközségként, majd 1885-ben rendezett tanácsú városként szerveződött újjá. A rendezett tanácsú státusz megszüntette az addigi járási fennhatóságot, a város önállósága megnőtt, érdekérvényesítési lehetőségei kiszélesedtek.

Az egykori nagyközségből azonban nemcsak jogilag, hanem a valóságban is várost kellett formálni. Olyan várost, amely külső képében, megjelenésében is vonzóvá teszi azt polgárai és az ideérkező idegenek számára. A Kovács Károly polgármester által irányított városi vezetés igyekezett mindent megtenni ennek érdekében. Hatalmas lendülettel folytak az építkezések, szabályozták és csinosították az utcákat, új középületeket emeltek, a település központja lassan városias külsőt öltött.

A meginduló beruházások finanszírozása, a városi tisztviselői állomány eltartása rengeteg pénzbe került. Ezért sürgősen a bevételek gyarapításáról kellett gondoskodni. Ezt szolgálta többek között az ún. regale megvétele 1887-ben a város egykori földesurától, a szombathelyi püspöktől. A regale a bor- és sörmérés jogát, valamint az országos vásárokon történő helypénzszedés jogát foglalta magába. A vételárnak és a város egyéb tartozásainak a törlesztésére a képviselő-testület nagy összegű kölcsön felvételét határozta el. Az óriási tehervállalások azonban nem álltak arányban a város jövedelmeivel, a hiányzó összeget a helyi lakosokra kivetett pótdóval kellett előteremteni. Érdemes volt tehát az adózó polgárok számát is bővíteni.

Ezt a lehetőséget ismerték fel az egerszegiek, amikor a várossá válás után felvetődött, hogy a két szomszédos települést, Olát és Kaszaházát Egerszeghez kellene csatolni.

A városatyák különösen az Olával való egyesítést szorgalmazták. A falu ekkorra már teljesen összeépült a várossal és egykori kiváltságai folytán házankénti kocsmáltatási joggal rendelkezett. Egerszegnek viszont csak úgy hozhatott hasznot a frissen megvásárolt bor- és sörmérési jog, ha minél kisebb volt a konkurencia. Bár az Egerszeg és Ola határán lévő huszárlaktanyát nagy áldozatokkal a város építtette, az itt elszállásolt katonák kényelmesebbnek találták az olai kiskocsmákat látogatni, mintsem Egerszegre begyalogni. Az Olában tartott épületfa vásárra érkező ke-

reskedők, fuvarosok szintén az itteni házakban, kocsmákban kerestek maguknak és lovaiknak éjszakai szálláshelyet. A haszon ebből is az olaiak zsebébe vándorolt. Mindezt Egerszeg fölöttébb sérelmezte, s elsősorban anyagi érdekektől ösztönözve kívánt a helyzeten változtatni.

A belügyminisztériumhoz eljuttatott kérvényben a város az összes lehetséges érvet felsorakoztatta a két falu Egerszeggel való egyesítésének szükségessége mellett. A fenti sérelmek bemutatásán kívül elmondta, hogy az egerszegi határ az illető községek határát csaknem teljesen körülveszi, Ola esetében pedig közbiztonsági szempontokra is hivatkozott.

Az érintettek azonban hallani sem akartak a társulásról. Egerszeg természetes adóssága és növekvő beruházásai láttán úgy vélték, hogy csatlakozásukat követően az addighoz képest sokkal több pótdót kellene fizetniük. Ola emellett kocsmáltatási jogát is féltette.

Zalaegerszeg és a szomszédos községek határa 1887-ben

A belügyminisztériumi döntés az összes körülmény figyelembevételével 1887. július 5-én született meg. Ez az olaiak határozott tiltakozása ellenére kimondta a falu Egerszeghez csatolását. Kaszaháza esetében nem tartotta megalapozottnak a felhozott indokokat, s a város egyesítési kérelmét elutasította.

Önállóságuk egy tollvonással történő megszüntetésébe azonban az olaiak sem nyugodtak bele olyan könnyen. A főként a kocsmáltatási jog és a fapiac jövőbeni sorsát illetően kibontakozó vitás kérdések miatt az egyesítés gyakorlati lebonyolítását célzó tárgyalások sokáig elhúzódtak. Ola közben minden követ megmozgatott a belügyminiszteri rendelet hatálytalanítása érdekében. Kérvényeket küldött a minisztériumhoz és a megyéhez, s álláspontja kifejtésekor nem fukarkodott az Egerszegnek szánt bíráló megjegyzésekkel sem. Anyagi nyereszkeskedési vággal, erőszakos beolvasztással vádolta a várost. *„Mégis, hogy Ola nevezetét elveszítsé!!! – azért, mert a Zalaegerszeg főterétől egy kilométernyi távolságba és két széles székérutak által elválasztott, [...] különálló, kuriális nemes, királyi jogokkal bíró község Zalaegerszeg püspöki volt bűbéres községgel egyesítettén »Olai külváros« vagy »Olai útca« nevet nyerjen, teljes lehetetlen”* – áll az egyik folyamodványban.

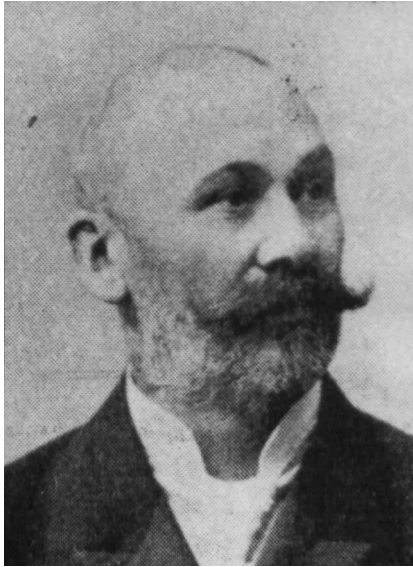
A hosszas vita után a belügyminisztérium szabta meg az egyesítési feltételeket. Eszerint az olaiak kocsmáltatási jogukat ezután is gyakorolhatták, a fapiac is itt maradt, de új területet jelöltek ki számára. Ezt követően hamarosan megtörtént a városi képviselő-testület olai tagjainak megválasztása. Ennek eredményeként az utolsó olai községi bíró, Ogri-zeg Mátyás is bejutott a testületbe. Ola és Zalaegerszeg önkormányzata ezzel összeolvadt, az Ola egykori különállását jelképező két darab pecsétnyomót a városi levéltárba helyezték.

Az olaiak 1894-ben még egyszer megkísérelték az elszakadást, próbálkozásuk azonban nem járt sikerrel. Az állam érdeke ezen időszakban az egységes, áttekinthető és felülről jól működtethető közigazgatás megteremtése volt. A partikuláris érdekeket, a széttagolódási törekvéseket igyekeztek háttérbe szorítani, a központosítás irányába ható tendenciákat pedig felerősíteni. Az összeépült települések hivatalos egyesítése beleilleszkedett ebbe a koncepcióba. A korábbi kisközség érdekeinek a megyeszékhellyel szembeni felkarolása ellentmondott volna a közigazgatás államosítását, a centralizáció létrehozását célzó intézkedéseknek. Így az akarata ellenére önállóságát veszített falu sehol sem talált pártfogásra, az újból megerősített belügyminiszteri döntés értelmében *„Ola külváros”* néven továbbra is Egerszeg részét képezte.

(F. I.)

A KÖZJEGYZŐI TEVÉKENYSÉG KEZDETEI ZALÁBAN

A jogállamiság követelményei a múlt században már az abszolutizmus időszakában szükségessé tették az elavult hiteleshelyi intézmény felszámolását, új közhitelességi szervezet létrehozását. Egy 1858-as császári nyílt parancs Magyarországon is bevezette az osztrák típusú közjegyzőséget, melyet az 1861-es Országbírói Értekezlet törölt el, átmenetileg visszaállítva a hiteleshelyek korábbi kompetenciáját. A magyar törvényalkotás az 1874. évi XXXV. törvényekben rendelkezett a korabeli igényeknek megfelelően a királyi közjegyzőkről.

**Skublics Imre, zalaegerszegi
közjegyző**

A szabályozásában alapvetően osztrák mintát követő törvény miniszteri indokolása szerint a közjegyzőséget olyan feladatok elvégzésére szükséges életre hívni, amelyet sem a bírák, sem az ügyvédek nem végezhetnek. A közjegyző, mint az állam által hitelességgel felruházott személy hivatását abban jelölte meg, hogy jogilag relevanciával bíró *„tényekről okíratot készítsen, melyek közokírat erejével bírnak; továbbá okíratot őrizzen, a felek és a bíróságok bizonyos megbízásából eljárjon.”* A törvény feltételként szabta ennek érdekében a feddhetetlenséget, jogi végzettséget, meghatározott pénzbeli biztosíték letételét, valamint igen szigorú összeférhetlenségi szabályokat állapított meg.

A közjegyzők számát, azok illetékességi területét a bíróságokhoz igazítva határozták meg. Az induláskor 182 bíróság mellett mindösszesen 207 közjegyzői hivatalt állítottak fel. Az elosztás szerint lényegében min-

den törvényszék székhelyén létesült legalább egy iroda, de a járásbíró-ságok mintegy ötöde mellett is volt már kezdettől fogva közjegyző. Szá-muk az 1880-1890-es években jelentősen emelkedett, a századfordulón elérte a 274-et.

A XXXV. tc. felhatalmazása alapján kiadott 4.164/1874. számú igaz-ságügy-miniszteri rendelet Zalában négy közjegyzői hivatalt létesített. Zalaegerszegen a törvényszék területére nézve, Csáktornyan ugyancsak a törvényszék területére nézve, Nagykanizsán a helyi és a letenyei járásbí-róság illetékességi körére, Keszthelyen pedig a helybeli járásbíró-ságára. Miután a törvény 1875 májusa helyett csak augusztus elsején lépett élet-be, így valamennyi kinevezett közjegyző (Zalaegerszegen: Hideg József, Csáktornyan: Ziegler Kálmán, Nagykanizsán: Plihár Ferenc, Keszthelyen: Saáry Vince) csak 1875. augusztus első napjaiban (augusztus 4. és 6. kö-zött) kezdhette el munkáját. Rövid idő múlva még két zalai járásbíró-ság székhelyén létesítettek közjegyzői állást. Tapolcán 1876 júniusában, Alsó-lendván ugyanezen év szeptemberében kezdte meg működését az ilyen iroda. Tevékenységük növekvő fontosságának bizonyítékeként a később-iek folyamán Zalában még három településen állítottak fel közjegyző-séget: Sümegen 1891 májusában, Perlakon 1907 októberében, Letenyén 1921 áprilisában. Mindezek nyomán már valamennyi megyénkben mű-ködött járásbíró-sági székhelyen volt már hivatal, sőt Zalaegerszegen 1931 májusában újabb közjegyzői álláshely is rendszeresítésre került. Csupán csak az 1929-ben felállított Zalaszentgróti Járásbíró-ság mellett nem léte-sítettek önálló közjegyzői státust, ennek területén a sümegi, keszthelyi és zalaegerszegi közjegyző volt illetékes aszerint, hogy adott településre nézve az új bíróság felállítása előtt melyikük járhatott el.

A hivatali tevékenységről szólva elmondható, hogy a feladatok döntő többségét a hagyatéki ügyek, valamint a bírósági és árvaszéki megbízá-sok teljesítései tették ki. Az örökösödési ügyek száma a két világháború közti időben átlagosan 600-800 között mozgott. Ugyanakkor a klasszi-kusnak tekinthető közjegyzői ügyletek – szerződések kötése, végrende-letek felvétele, névalíráások hitelesítése, tanúsítványadás, letéti ügyek stb. – száma a múlt században szinte valamennyi zalai irodában évente csak mintegy 200 körüli volt, sőt a legnagyobb ügyforgalmú helyeken még az 1930-as években sem lépte túl az 500-at.

Közjegyzőnek lenni kezdettől fogva nemcsak felelősségteljes feladat, de egyben bizonyos rang is volt. Nem véletlen, hogy valamennyi közhivatal közül talán a közjegyzőknél volt a legalacsonyabb a fluktuáció, nem egy helyen (például Nagykanizsán, Keszthelyen) apáról-fióra szállt ez a tisztség. Ezzel együtt igen jövedelmező foglalkozás is volt, bizonyíték rá, hogy szinte kivétel nélkül valamennyi közjegyzőt ott találhatjuk az adott város legtöbb adót fizető polgárainak sorában. Többségük emellett aktívan közreműködött saját városa és a megye közéletében is. Így kiemelendő elsősorban Skublics Imre Alsólendva első közjegyzője, aki 1886-tól közel 50 (!) éven át vezette a zalaegerszegi irodát. Évtizedeken át tevékeny tagja volt a vármegyei törvényhatósági bizottságnak, Zalaegerszeg város képviselőtestületének, a Balatoni Szövetségnek, valamint egyik alapítója volt a Természettudományi Társaságnak. Ugyanígy említhető Plihár Viktor, aki 1901-ben apjától vette át a nagykanizsai irodát, melytől utóbb éppen politikai karrierje miatt kényszerült megválni. Közéleti érdemeinek elismeréseként 1924-ben kormányfőtanácsossá nevezték ki, sőt később Zala vármegye felsőházi tagjává választották. Örökös tagja volt a vármegyei törvényhatósági bizottságnak, a kanizsai városi képviselő-testületnek. Egy időben a Vöröskereszt és a Zalamegyei Takarékpénztár elnöki tisztségét is betöltötte.

A modern magyar közjegyzői intézmény idén augusztusban ünnepli tehát fennállásának 125. évfordulóját. Szép jubileuma ez egy gazdag múlttal bíró, felelősségteljes hivatásnak.

(H. Zs.)

HELYSÉGNÉVADÁS A SZÁZADFORDULÓN

Szülő- és lakóhelyünk neve éppúgy hozzánk tartozik, személyünk azonosítására szolgál, mint család- vagy keresztnévünk. Az azonosítás alapja az illető helység pontos lokalizálhatósága, amit mindenekelőtt a többi településtől eltérő neve tesz lehetővé. Egy falu- vagy városnév csak egyetlen települést jelölhet, s egy falunak vagy városnak sem lehet több hivatalos neve, csak egyetlenegy. Így ér oda a levél a címzetthez, így lehet használható térképeket, menetrendeket stb. készíteni.

Mindez azonban nem volt mindig ilyen magától értetődő. Egészen a XX. század elejéig számtalan azonos nevű helység létezett az országban, s az is gyakran előfordult – különösen a nemzetiségek által lakott területeken –, hogy ugyanazt a falut vagy várost több néven is emlegették. 1877-ben pl. 14 Szentandrás, 7 Szentjakab és ugyancsak 7 Szentpéter nevű települést tartottak számon az országban mindenféle megkülönböztető jelző nélkül. De nem kell messzire menni a példáért, hiszen ugyanekkor megyénkben is több Apáti, Szentgyörgy, Szentlászló stb. nevű községet találunk. A Besenyő nevet is a Zala megyei mellett még hat másik megye egy-egy faluja vallotta magáénak. Elképzelhető, hogy mindebből mennyi bonyodalom és félreértés származott. Postai és vasúti küldemények tévedtek el, körözött bűnözőket rossz helyen kerestek, katonai behívókat más helyen kézbesítettek.

A múlt század második felében lezajló gazdasági, társadalmi változások azonban új követelményeket támasztottak. A polgári közigazgatás megteremtése, a közúti és vasúti hálózat kiépülése, a postai szolgáltatások bővülése, a hírközlő eszközök fejlődése megkívánta az országban való tájékozódás egyértelműségét, az alapos helyismeretet. A sok azonos elnevezést magába foglaló addigi községi névrendszert nem lehetett már tovább alkalmazni.

A parlament ezért 1898-ban megalkotta a Magyarország községneveinek törzskönyvezéséről szóló 4. törvénycikket, amely kimondta, hogy az ország községneveit rendezni kell: az azonos nevű községek közül ki kell jelölni azt, amelyik továbbra is megtarthatja nevét, a többiét viszont meg kell változtatni. A több nevet is viselő községeknél pedig egyetlen

alakot kell hivatalossá tenni. A feladat végrehajtására létrehozták az Országos Községi Törzskönyvbizottságot, amely a Központi Statisztikai Hivatal fennhatósága alatt működött, s jeles történészek, levéltárosok, földrajztudósok és statisztikusok képezték a tagjait. A bizottság 1898 és 1912 között végezte el a nem kevés munkával járó és nagy körültekintéssel előkészített helységnévrendezést az akkori Magyarország egész területén. A hivatalos név megállapításakor természetesen kikérték az adott megye és az illető községek véleményét is. Az erre a célra szerkesztett kérdőívre a község rávezette az általában használt neve mellett az összes névváltozatot, az idegen nyelvi formákat és a történeti névalakokat is. Nyilatkoznia kellett arról is, hogy kívánja-e nevének megváltoztatását. A bizottság ennek alapján tett javaslatot a község hivatalos nevére. Ezt mind a község, mind a megyei közgyűlés újból megtárgyalta, s a végső formula a bizottsággal való hosszas egyeztetés után alakult ki. Ennek során nemcsak a község nevét, hanem a név helyesírását is rögzítették. A hivatalos aktus a belügyminiszteri jóváhagyással, s az országos községi törzskönyvbe való bejegyzéssel zárult.

Zala megyében az 1906. december 10-i közgyűlés tárgyalta az ezzel kapcsolatos felvetéseket. A zalai települések leendő nevét illetően a törzskönyvbizottság, a községek és a megye javaslata az esetek többségében megegyezett. A helységnévrendezés során figyelembe vett egyik fő szempontot, a magyaros hangzású nevek kialakítását ugyanis itt már jóval korábban, az 1880-as években véghezvitték. (A nagyrészt muraközi helynevek esetében ezt egy 1887-es belügyminiszteri rendelet engedélyezte.) Az akkor valamilyen oknál fogva kimaradt nevek magyarosítása most történt meg. Legfeljebb a létrehozandó magyar névváltozatot illetően jöhetnek létre eltérő álláspontok.

Más neveknél egyéb okok miatt keletkezett nézetkülönbség. Bucsa községet pl. a falu középkori elnevezését alapul véve a törzskönyvbizottság az Egyházásbucsa névvel kívánta megkülönböztetni a Bihar megyei Bucsától. A község a megyével egyetértésben azonban a Kisbucsa nevet választotta, amit aztán a bizottság is elfogadott. Kemendollár esetében a bizottság az Ollárkemend nevet ajánlotta, a falu azonban megmaradt az addig használatos, s megye által is helyeselt Kemendollár név mellett. A mai Pölöskefő a rendezés bekövetkeztéig, utalva a vele régebben egyesült Duzsnak községre, általában „*Pölöskefő-Duzsnak*”-ként szerepelt. A

bizottság a Zaladusnok nevet javasolta, a község viszont a Pölöskefő-Dusnok változatot részesítette előnyben. Végül a megye véleménye lett a mérvadó, mondván, hogy az egykor különálló két község közül Pölöskefő a népesebb, s így a község nevében is inkább ennek kell megjelennie. A megye a községek által kívánt neveket általában nem keresztelte át, arra azonban igyekezett rábírni őket, hogy a „Zala” előnevet lehetőleg mellőzzék, s helyette inkább a faluhoz közel lévő folyónak, pataknak stb. a nevét vegyék fel (pl. Kerkaszentkirály, Kerkateskánd).

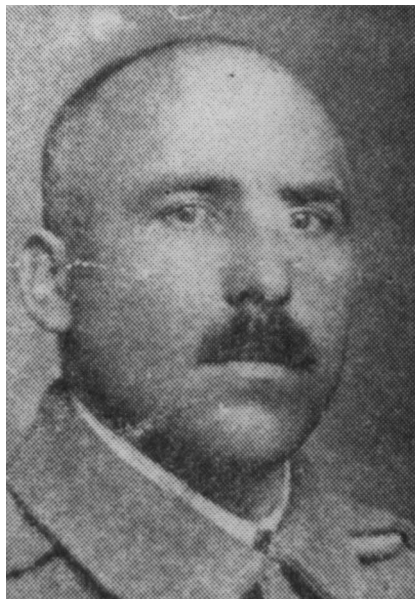

Községi pecsétek 1908-ból

A belügyminiszter a Zala megyei községek, s az azokhoz tartozó puszták hivatalos neveit 1908. november 1-jén hagyta jóvá. A törzskönyvezés még ebben az évben befejeződött, s a községek mindegyikének új pecsétet kellett csináltatni. A két rendezett tanácsú város, Nagykanizsa és Zalaegerszeg nevét (a korábbi, többféle variációval szemben az egybeírt, jelenlegi változatot) már ezt megelőzően, 1902-ben véglegesítették. Helységeink többsége ma is az ekkor megállapított neveket viseli.

(F. I.)

A BAKÓNAKI „ELLENFORRADALOM” 1919-BEN

Polai János, a forradalmi vádbiztos

tottságából fakadó frusztrált düh, amely kapcsán sokan elérkezettnek látták az időt vélt vagy valós sérelmeik megtorlására.

Ez az erőszak azonban – ahogy az érdekes módon mindig lenni szokott – az alullévők által nem is igazán az elit ellen irányult, hanem a hozzájuk hasonló társadalmi állású, teljesen ártatlan, esetleg ismeretlen embertársaik ellen, akikben valamilyen oknál fogva meglátták az „ellenséget”, nyomoruk tudatalatti okát. A proletárdiktatúra által megteremtett forradalmi terror Zala megyében szerencsére nem követelt annyi áldozatot, mint az ország más vidékein, mindössze egyetlen súlyos incidens történt, amely mint a „nagybakónaki ellenforradalom” került be szűkebb pátriánk történetének dicstelen lapjai közé.

Az 1919-es Tanácsköztársaság a vidéki, falusi emberek számára az esetek döntő többségében nem jelentett mást, mint az eddigi nélkülözések fokozódását. A Dunántúl, így Zala megye is megkímélődött ugyan a fegyveres harcoktól, de a békétlenség minden más eleme jelen volt az itt élő lakosság életében. A pénz elértéktelenedése, az állandó élelmiszer-rekvirálások, zabrálások nem igazán ébresztettek rokonszenvet a proletárdiktatúra iránt. Ugyanakkor érthető – de nem elfogadható – módon elemi erővel törtek a felszínre ebben a zűrzavarban az elmúlt háborús évek és az azt megelőző évtizedek sokáig lefolytott konfliktusai, valamint az egyén megalázottságából és kiszolgáltatottságából fakadó frusztrált düh, amely kapcsán sokan elérkezettnek látták az időt vélt vagy valós sérelmeik megtorlására.

A helyi lakosság kezdettől fogva nem szimpatizált a Nagybakónakon is megalakult direktóriummal, különösen annak vezetőivel Molnár Gáborral és Zoltán Jánossal. A gyilkosságokig fajuló események egy sókiosztás nyomán kezdtek eszkalálódni. 1919. május 18-án a nagykanizsai járás főszolgabírája 85 kg só utalt ki a község számára, amelynek elosztási módja körül éles vita alakult ki. Mivel a helyi vezetők nem tudtak úrrá lenni a helyzeten, ezért a kanizsai direktóriumhoz fordultak segítségért, ahonnan május 23-án egy kisebb csapatot küldtek ki rendcsinálás céljából. Beérkezésük után a faluban nyomban statáriumot hirdettek, melynek nyomán feszült légkör alakult ki. Még aznap délelőtt megtörtént az első súlyos incidens, amelynek során – szóváltást követően – egy vöröskatona a falu határában agyonlőtte Lukácsi János földművest. A falu népe ezen felbőszülve ekkor még elkergette a vörös katonaságot, de május 24-ről 25-re virradó éjszaka egy újabb, a korábbinál nagyobb létszámú – kb. 150 fős – katonaság érkezett Entzbruder Dezső vezetésével Nagybakónakra. A különítménnyel a faluba jött egy-két nagykanizsai direktórium tag is, valamint Polai János vádbiztos – civilben kazánkovács – a későbbi események főszereplője. Május 25-én reggel a Zoltán János által átadott lista alapján megkezdődött az ellenforradalmárnak tekintett egyének letartóztatása. A lázongás vezetőire vonatkozó vallomásokat Polaiék először szidalmakkal és ütlegetésekkel majd a halálbüntetés kilátásba helyezésével igyekeztek kicsikarni, de ez sem vezetett eredményre.

Közben – még a reggel folyamán – a falu határában, az ott elrejtőzködött környékbeliek és a vöröskatonák között tűzpárbaj alakult ki, amelyben egy katona meghalt. A kivezényelt katonaság ezt követő rohama után elfogták a halálos lövés leadásával vádolt Horváth Józsefet és a társtettesének tartott Horváth Jánost – akik csapi illetőségűek voltak –, valamint Kollarits Józsefet, akinél két pisztolyt és egy látcsövet találtak.

A tanító lakásán Polai a kanizsai és a helyi direktórium tagokból ad hoc forradalmi törvényszéket alakított, ahol végül kikényszerítette a halálos ítéleteket. Polai ott helyben, délután négy órakor végre akarta hajtatni az ítéleteket, de a jelenlévő katonaság nem engedelmeskedett neki. Erre Polai a Kanizsára visszatérni szándékozó katonákkal bekísértette a három halálraítéltet és 22 másik letartóztatottat a törvényszéki fogházba. A különítmény este 9 órakor érkezett be Nagykanizsára. Polai vádbiztos Mandola Sándort és Farkas Andrást bízta meg a kivégzés levezény-

lésével, amit ők rövid időn belül, néhány vöröskatonával a hátsó fogházudvarban végre is hajtottak. A késő este megejtett halottszemle alkalmával kiderült, hogy Horváth János még élt. A kirendelt törvényszéki orvos kórházba szállította az életveszélyes állapotban lévő férfit, aki másnap reggel belehalt sérüléseibe.

A kommün bukása után rövid idő alatt elfogták a proletárdiktatúra helyi képviselőit és a Nagybakónakon történtek valamennyi tevőleges szereplőjét. Központi rendelkezés értelmében a bíróságok a tömegbűncselekményekre tekintettel a gyorsított bünvádi eljárás szabályai szerint, de öt tagból álló tanácsokban és a büntetőtörvénykönyv alapján ítéeltek. Mivel a kommunista rezsimet az újjászerveződő hatalom nem ismerte el, ezért nem politikai bűncselekményként, hanem köztörvényesként értékelték a büntetőtanácsok az elkövetett cselekményeket. Ennél fogva a nagybakónaki ügy esetében is a gyilkosság volt a fővád. A tárgyalásra Nagykanizsán került sor 1919. október 16-án, amely négy napon át tartott. A bíróság Polai Jánost halálra, a többi vádlottat 5-től 12 évig tartó fegyházra ítélte.

Polai János megmentésére volt munkatársai kegyelmi kérvénnyel fordultak az igazságügy-miniszterhez, amelyet több mint hetvenen írtak alá. Kérésük azonban nem került meghallgatásra, Polai Jánost 1919. november 1-jén kötél által kivégezték.

(K. Cs.)

EGERSZEG ÉPÍTÉSZETE AZ 1920-AS ÉVEKBEN

A húszas évek közepétől kezdődően, az első világháború okozta gazdasági válság lassú elmúlása után, Magyarországon is – a világgazdaság egészéhez hasonlóan – újra a fellendülés évei következtek. A gazdasági fejlődés csak részben nyugodott a belső erők növekedésén, hiszen e folyamatban nem lebecsülendő szerepe volt a Népszövetség segítségével felvett külföldi kölcsönnek. Sajnos a kialakuló pozitív trendvonalat az újabb, minden eddiginél pusztítóbb világgazdasági válság a harmincas évek elején végletesen megtörte, egészen más irányba terelve a kormánypolitikát és vele együtt a magyar társadalmat is.

A mindössze fél évtizedre korlátozódó gyors felfutás azonban így is maradandó értékeket hozott létre az ország építészetében. Köszönhető volt ez annak is, hogy az építkezések jelentős része az államot, annak intézményhálózatát bővítette elsősorban. A közigazgatás és más fontos közintézmények sora kapott új épületet, székházat, amelyek esetében a reprezentáció mindig nagyobb hangsúlyt kapott, így általában meghatározói lettek az adott település arculatának.

Ez a folyamat jól érzékelhető Zalaegerszeg példáján is, hiszen a két világháború közötti időszak helyi építészetében a húszas évek második fele volt a legintenzívebb, legmeghatározóbb ciklus. Jellemző módon az épületek terveit általában budapesti – ahogy akkor nevezték őket – műépítésszek készítették, de a kivitelezést már nagyjából helyi vállalkozások végezték, amelyek közül különösen a Fuchs és Grósz cég emelkedett ki. A kor előszeretettel alkalmazott építészeti stílusa, a historizálás Zalaegerszegen is uralkodó irányzatnak számított. A román stílusjegyek, de még inkább a barokkos hatások a megrendelők konzervatív mentalitásával jól összezsengtek. Különösen így volt ez az egyházi jellegű építkezések esetében, amelyeket Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi apátplébános szép számmal kezdeményezett ebben az időben.

A tájékozatlan szemlélőben egy igazi barokk épületegyüttes benyomását kelti a mai Jézus Szíve plébániatemplom (olai templom), amely azonban 1925-26-ban épült a vele összefüggő kolostorral együtt, dr. Kotsis Iván műegytemi tanár díjnyertes tervei szerint. Az egyházi építkezések

sorában szorosan követte ezt a Notre Dame apácázárda és a vele összefüggő leánynevelő iskolák internátussal egybeépült tömbje a Jánka-hegy tövében, amelyet 1929-ben szenteltek fel. A város evangélikus – és ideiglenesen a református – közössége 1927-ben vette birtokába az akkor elkészült gyülekezeti házat, amely magában foglalta a paplakot is.

Zalaegerszeg látképe az 1920-as években

Az állami és önkormányzati építkezések sorát az 1924-ben felépült „postapalota” nyitotta meg (1. sz. postahivatal) amelyet Bernthaler Aladár Gusztáv tervezett. Folytatódott ez a sor a Fábíán Lajos által megtervezett és 1926-ban felépült új vasútállomással és az ugyanebben az évben elkészült, óratornyal is ellátott tűzoltósági épülettel. 1928-ban került átadásra az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) Zalaegerszegi Kerületi Pénztárának székháza (ma Kamarák Háza), jól felszerelt főorvosi és szakorvosi rendelőkkel, amelyeket a pénztártagok vehettek igénybe. Rá egy évre épült fel az Árvay István budapesti műépítész tervezte államrendőrségi székház a Jókai utcában, amely jelenleg az ügyészségeknek ad otthont.

1927-ben jelentősen megújult a vármegyeháza is, hiszen – az olai templomnál már bizonyító Kotsis Iván által eltervezetten ekkor építették rá a második emeletét és ezzel együtt egy teljesen új, barokk stílusra

emlékeztető homlokzatot is kapott az épülettömb. Közcélokot szolgált a fogoly-, majd internálótáborból 1925-ben kialakított munkásszanatórium a mai pózvai külső-kórház helyén. Ugyancsak a köz felüdülése céljából alakították ki 1929-ben a Rózsa-ligetet (ma Béke-liget) a Kosztolányi út és a vasút között. Szintén közcélokot szolgált a MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület) Zalaegerszegi Sport Egyletének sporttelepén 1927-ben felépített 400 személyes tribün és klubház, valamint a Zalaegerszegi Leventeegyesület 1928-ban Ola határában kiépített pályája is. Igazi egyesületi székház volt a Gazdaköré, amely 1929-ben az állam és a város támogatásával épült fel a Pázmány Péter utcában. Ma szintén közösségi, elsősorban ifjúsági célokot szolgál az épület. A város ipari építészetéből ezen időszakot illetően az 1928-ban, a Válicka partján megépült vágóhid emelendő ki, amelynek egyik hajdani épületrésze még mindig felfedezhető az idővel köréje nőtt húsipari vállalat épületegyüttesében.

A középületek mellett a lakáscélú magánépítkezések gyarapították leginkább a város épületállományát. Lakásokat, bérházakat a magánosok mellett a város, illetve a MÁV épített, amelyek a belvárosban – nagyobb részt – még ma is megvannak. A magánosok kivétel nélkül családi házakat, a gazdagabbak villa jellegű rezidenciákat építettek, mivel a társasházépítés ekkor még nem volt elterjedt építkezési forma, különösen nem egy olyan kisvárosban, mint amilyen Zalaegerszeg is volt akkoriban. A húszas években, a nagyfokú lakásínség miatt az állam által is inspirált családi házas építkezések szinte új városrészeket teremtettek. Mikes János szombathelyi püspök lakásépítési célokra felparcelláztatta a gimnázium mögötti és az állomás körül fekvő püspöki ingatlanokat, de hamarosan a Páterdomb más részein, valamint a Jánka-hegy alatt, az úgynevezett Csemete-kertben – a zárda körül – is új utcák nyíltak, szinte új városrészek épültek.

Az 1920 és 1930 közötti tíz esztendőben Zalaegerszegen 31 új utca nyílt, döntő többségük az évtized második felében. Ebben az időben középítkezésekre több mint nyolc millió, magánépítkezésekre pedig közel öt millió pengőt fordítottak a városban.

(K. Cs.)

ISKOLAÉPÍTÉSEK ZALÁBAN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

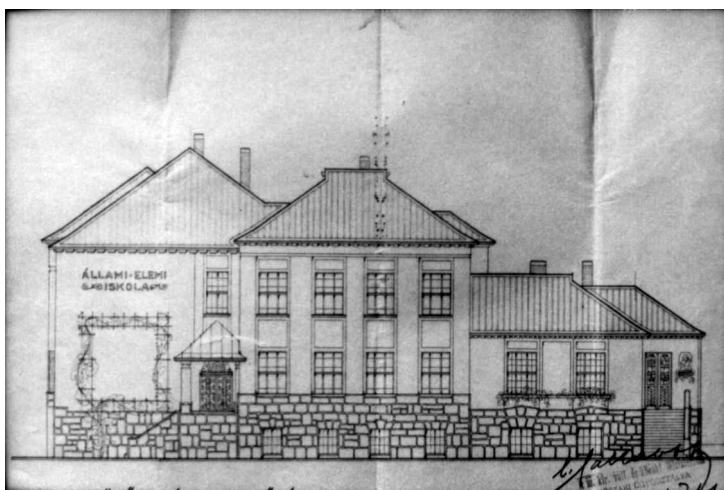
A két világháború közötti kultúrpolitikai törekvések elválaszthatatlanok Klebelsberg Kunó kultuszminiszter személyétől, aki 1922-től 1931-ig állt a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium élén. Már szerepvállalása első éveiben látszott, hogy halaszthatatlanná vált az az iskolareform, mely a századforduló óta érlelődött. A társadalom modernizációjára, az iskolaszervezet átalakítására a nagymértékű iskolázatlanság, szakképzetlenség miatt volt szükség. Klebelsberg a meglévő helyzeten kívánt javítani népiskolák tömeges felállításával, iskolák bővítésével, tanítólakások építésével. A miniszter irányításával széleskörű felmérést végeztek a magyar oktatásügy helyzetéről, a tankötelesek és az iskolák számáról.

A közoktatással foglalkozó reformok közül kiemelkedik az első központilag szervezett és államilag támogatott népiskola építési program, mely az 1926 márciusában kihirdetett 1926. évi VII. törvényre épült. Az építkezéseket az Országos Népiskolai Építési Alap bonyolította le. 1930 őszéig történelmünk talán legnagyobb népoktatási beruházása nyomán mintegy 5000 népiskolai tanterem és tanítói lakás épült tanyákon, iskola nélküli kis falvakban, külvárosokban.

Az iskolaépítési programban jelentős szerepet kapott Zala megye is. Az aprófalvas településszerkezet indokoltá tette, hogy a húszas évek elején örvedetesen meginduló, lassú fejlődést mutató, de később szinte teljesen szünetelő iskolai fejlesztés ismét elkezdődjön. Ez „1926 évben azonban már újból megindult a Vallás-és közoktatásügyi Miniszter Úr Önmegmértőségének vármegyénk elhanyagolt tanügyét teljesen felkaroló intézkedései és nagyobb anyagi támogatásai mellett, úgy hogy vármegyénk kultúrtörténetében a vármegye kulturális fejlődésének teljes kiépítését ezen időponttól számíthatjuk” – olvasható a Zala vármegyei Közigazgatási Bizottság 1927 évi jelentésében. A megyében, ebben az évben már 32 községben 40 tanterem és 27 tanítói lakás épült meg és került átadásra, állami támogatással hoztak helyre 4 községben 4 tantermet és tanítói lakást. Iskola létesítése volt folyamatban 8 külterületi helyen és 2 iskola nélküli községben, 2 településen pedig 4 tanterem és 2 tanítói lakás építése indult meg. A felmérések szerint mintegy 110 községben volt még szükség új iskola építésére, illetve

a meglévő épület átalakítása, ezeknek a községeknek egy része az államsegélyt már kérte, s kérésük elintézése folyamatban volt.

Az akció keretében épített iskolák a kultuszminisztérium által kidolgozott típusstervek alapján készültek, ugyanis a tervek eredeti, vagy módosított formában történt felhasználása is feltétele volt az államkölcsön elnyerésének. Ez nem azért történt, hogy a megépült iskolák kívül-belül teljesen egyformák legyenek, hanem azért – írta Klebelsberg a törvény indoklásában –, „*hogy kivételben és minden fényűzés nélkül, de csínnal és az illető vidéken szokásos formáknak megfelelően épüljenek, legfőképpen azonban azt kívánom biztosítani, hogy az iskolaépületek szilárdak, tartósak, higiénikusak és célszerűek legyenek*”. Az építkezések megkezdését versenytárgyalások előzték meg, a munka lebonyolítását az Államépítészeti Hivatallal egyetértésben, a legelőnyösebb ajánlattevő vállalkozónak kellett odaítélni. „*Az építési munkák teljesen szilárd anyagból, kőből és téglából, tehát vályogtéglá szigorú mellőzésével fogatosítandók*.” A segélyt a minisztérium a versenytárgyalási jegyzőkönyv és a vállalati szerződés hiteles másolat példányának felterjesztése után utalta ki a községnek.

A zalaötvői iskola tervrajza 1929-ből

A kedvezőtlen gazdasági viszonyok következtében a program utolsó szakaszában 1930/31-ben, az államkasszába már gyéribben befolyó köl-

csön-visszatérítések miatt a hangsúlyt országosan az engedélyezett építkezések megindítására, illetve befejezésére kellett helyezni, újabb építkezésekre a minisztérium nem adott támogatást.

A klebelsbergi kultúrpolitika eredményeit nehéz lenne felsorolni. Népiskolák tömegének építése mellett számos intézkedést tett a felsőoktatás és a tudományos élet újjászervezése terén is. Sikerült jelentős anyagi eszközöket mozgósítani a szellemi beruházások érdekében. Míg a századfordulón az állami költségvetés 3-4 %-ával rendelkezett a kultusztárca, a húszas évek második felétől ez az arány több mint 10 %-ra nőtt. Klebelsberg kultuszministersége alatt, 1928-ban dolgozták ki azt a törvényjavaslatot, mely szerint a meglévő hatosztályos elemi népiskolákat nyolcosztályos népiskolákká szervezték volna át, mely utóbbira két éves továbbképző iskolák épültek volna. Így a tankötelezettség felső határa 16 éves korig tolódott volna ki. A tervezet gyakorlatba való átültetését azonban megakadályozta a gazdasági válság. A miniszter véleménye az volt, hogy *„amikor az ország ilyen súlyos helyzetben van, mint most, a törvényhozás terén nem nyargalhatunk az események elé.”*

1934-ben, két évvel a miniszter halála után Klebelsberg- emléktérmet nyílt az Országgyűlési Múzeumban, ahol a nevével fémjelzett program eredményeit megőrző kiállításon mutatták be az iskolaépítési programban megvalósult intézmények fényképeit. A múzeum nevében Dr. Hollós Bálint országgyűlési elnöki tanácsos körlevéllel fordult Zala vármegye Tanfelügyelőjéhez is, hogy az ez idő alatt épült, bővült iskolák fényképeit juttassa el a múzeumba. *„A múzeum birtokában vannak már gr. Klebelsberg által életre hívott kulturális objektumok legtöbbszörének fotográfiái. Szabadjon tehát arra kérem a Tanfelügyelő Urat, hogy amennyiben módjában áll, méltóztatásuk a fennhatósága alatt álló népiskolákról egy-egy fényképet az Országgyűlési Múzeumnak eljuttatni”* – olvashatjuk a felhívásban. Zala megyéből a vármegyei tanfelügyelő körlevére 33 településről érkezett válasz, többségében az iskolák fényképeivel, melyeket továbbítottak a múzeumnak.

(Cs. E.)

CSENDŐRSORTÚZ PACSÁN

A két világháború közötti gazdasági világválság Magyarországon az agráriumot érintette a legsúlyosabban. Az 1931-től kibontakozó pénzügyi válság már nemcsak az egy-két holdas törpebirtokosokat sodorta csődbe, hanem a több tíz holdas nagygazdákat is ellehetetlenítette. A válság mélypontján, az 1932-es esztendőben olyannyira beszűkültek az értékesítési lehetőségek, hogy a gazdák nem tudták az egyébként is növekvő adókat fizetni. A hátralékosokkal szemben az állam az elárverezés eszközével élt, amely mindenütt az országban feszültséget gerjesztett.

A pacsai gazdák fizetéseképtelenségéhez a piaci értékesítés nehezülése mellett a korábbi rossz időjárás is hozzájárult, ugyanis 1931 augusztusában olyan jégverés érte a községet, amely a még lábon álló termést csaknem teljesen elpusztította. Mivel így megfelelő jövedelem híján a gazdák nem tudták a közadókat – a károk miatt elengedett földadó kivételével – leróni, a megyei pénzügyigazgatóság – szokás szerint – adóvégrehajtást rendelt el. Az elsőfokú eljárás eredménytelensége miatt a másodfokú végrehajtást 1932. január 4–6-ra tűzték ki, amit a község hátralékos lakóinak kérésére február 18-ra, a vásár napjára halasztottak.

Az ezt megelőző napon reggel meg is jelent a községben az illetékes nagykanizsai adóhivatal kiküldött tisztviselője, hogy megkezdje a végrehajtást. Tapasztalata révén addig el sem kezdte az eljárást, amíg egy csendőrijárőr nem állt a rendelkezésére. Így csak délután jutott ki a járőr kíséretében Pacsatüttős községrészbe, ahol három gazdától négy szarvasmarhát elhajtatott. Ezeket ideiglenesen, éjszakára Kohn Sándor pacsai gőzmalmának istállójába kötötték be. Az esetnek természetesen gyorsan híre kelt, a lakosság hangulata felfokozottá vált. Kohn nem sokkal később a községi jegyző segítségét kérte, mivel istállójának felgyújtásával fenyegették meg, amennyiben az állatok nem kerülnek vissza gazdáikhoz. A jegyzőnek látszólag sikerült a kocsmában megnyugtattania a végrehajtást szenvedőket, de reggelre mégis eltűntek a marhák a malom istállójából. Miután a jegyző az esetet jelentette a pénzügyigazgatóságnak, annak helyettes vezetője elrendelte a további adóvégrehajtási eljárás felfüggesztését Pacsán.

Nem így azonban Zalaszentmihályon, a szomszédos községben, ahol február 18-ra szintén kitűzték a végrehajtást azzal a céllal, hogy a lefoglalt jószágokat a pacsai vásárban elárverezik. Szentmihályon a dél-előtti folyamán a zalaegerszegi adóhivatal képviselői el is hajtottak két, köztartozását nem fizető gazdától összesen hét szarvasmarhát. Pacsára, a falu szélén álló állatvásártérre érve, már a helypénzszedő figyelmeztette a csendőrök kísérete végrehajtókat, hogy nagyon forró a hangulat.

Csendőrök az 1930-as években

Az intelem nem volt alaptalan, a több száz fős vásári tömeg – bekiabálások közepette – egyből megindult a végrehajtók felé. Azok – a csendőrök jelenléte ellenére – jobbnak látták, ha nem állnak ellent, és visszaadták a marhákat a tulajdonosaiknak. A dühössé vált tömeg azonban már nem érte be ennyivel, és egyre fenyegetőbb magatartást tanúsított, mire a végrehajtók a csendőrök fedezete mellett menekülésre fogták a dolgot. A lehető legkisebb feltűnést keresve, a kertek alatt próbálták meg a falu központjának irányába, biztonságosabb helyre menekülni. A tömeg azonban követte őket, részben a főúton, részben pedig szorosan nyomukban a kertek alatt. A menekülőknél a templomhoz érve – mivel nem volt tovább út – be kellett jönniük a pacsai főtérrre, ahol kirakodóvásár zajlott. Az állatvásártérről érkező tömeg ereje így megnőtt, a végrehajtók és a

csendőrök az iskola és a templom közé szorultak be. A csendőrök az adóvégrehajtót és hajcsárait az iskolába küldték, miközben valaki félreverte a templom harangját, támadásra buzdítva az összesereglett embereket. A tömegből egyre többen kezdték el kerítésléccel, üveg- és tégladarabokkal, valamint kövekkel dobálni a csendőröket, akik kilátásba helyezték a fegyverhasználatot. Mivel a hangulat ezután sem csillapodott, sőt egyre jobban felforrósodott, a csendőrök belelőttek a tömegbe.

A sortüzet követően ketten azonnal meghaltak, egy ember súlyos életveszélyes, egy pedig könnyebb sérülést szenvedett. A helyszínen lévők közül többeket azonnal letartóztattak, és megindult a nyomozás. A tragikus eseményeknek gyorsan híre ment és nagy port vert fel az országos politikai életben is.

Az ügyet elsőfokon a nagykanizsai törvényszék tárgyalta 1932 októberének elején. A vádlottak padján tizen ültek, akiket hatósági közeg elleni erőszak bűntettében, illetve vétségében találtak bűnösnek és egy hónaptól egy évig terjedő letöltendő börtön-, illetve fogházbüntetésre ítélték.

A fellebbezések után az ügy a pécsi ítélőtáblára, majd pedig – a további fellebbezések miatt – az akkori legfőbb bírósághoz, a kúriához került tárgyalásra. Összességében mind a két felsőbb bíróság enyhítette az ítéleteket. A kúria 1934 elején – két évvel az események után – mondta ki a végső verdiktet, nyolc hónapra mérsékelve a főbűnösnek talált személy büntetését és egyúttal valamennyi vádlottal szemben elengedte a mellékbüntetését.

(K. Cs.)

LENGYEL MENEKÜLTEK ZALÁBAN

A németek 1939. szeptember 1-jei, Lengyelország elleni támadásával kezdetét vette a második világháború. A túlerőben lévő támadók – a szovjetek aktív támogatásával – néhány hét alatt elfoglalták az országot. A lengyel hadsereg maradéka, valamint az otthonát elhagyó polgári lakosság csak a szomszédos – határait megnyitó – Romániába és Magyarországra menekülhetett.

A hozzánk érkező körülbelül 140 ezer lengyel katonai és polgári menekült elhelyezéséről kezdetben csak civil szervezetek és egyének, majd – a németek rosszallása ellenére – a kormányzat gondoskodott. A menekülteket formailag tábori körülményeket biztosító létesítményekbe internálták, de a helyi lakosság, és sokszor a hatóságok részéről is érzékelhető tüntető rokonszenv sokat enyhített a hontalanná váltak nehéz, szabadságukat is korlátozó helyzetén.

A kormányzat kezdetben nem akart Zala megyében menekülttáborokat felállítani, a balatoni üdülőterületek, illetve – szökéstől tartva – a jugoszláv határ közelsége miatt. Később azonban változott a szándék, így létesülhetett előbb Nagykanizsán, Újdörögden és Murakeresztúron, majd 1940 folyamán Zalaszentgróton, Zalabéren, Keszthelyen, Hévízen, Alsó- és Felsőzsiden, Zalaszántón, Karmacson és Nemesbükön katonák, valamint polgári személyek részére menekülttábor. Általában használaton kívüli, vagy nélkülözhető gyárépületek, kaszárnyák, különböző középületek és magánházak adtak ideiglenesen otthont a lengyel menekülteknek. Zala megye területén 1939. szeptember 19-től 1940. közepéig összesen 762 lengyel tiszt, 160 tisztjelölt, 325 altiszt és 4260 katoná, valamint 40 katonai családtag elszállásolását, ételmezését és egészségügyi ellátását biztosították, legnagyobb részüknek Nagykanizsán.

Már a menekültek ide való beérkezésével egy időben megkezdődött azok – lengyel megbízottak általi – szervezett kicsempészése Jugoszláviába, majd onnét a továbbjuttatásuk nyugati országokba, ahol csatlakozhattak a szerveződő lengyel ellenálláshoz. Az e szempontból kényes helyen fekvő, egyébként a külföldre szöktetés központjának számító nagykanizsai tábor, a nemzetközi – elsősorban a jugoszláv – politikai helyzet megváltozása miatt a belügyi hatóságok 1941. április 1-jén felszámolták. Különösen ekkor kerültek előtérbe a keszthelyi és a zalaszent-

gróti járás falvai, ahol már 1940 nyarán megtették a szükséges előkészületeket a lengyel menekültek fogadására.

Kezdetben az elhelyezés szempontjából szóba jöhető fogadósok, vilatulajdonosok vagy egyszerű magánosok ódzkodtak a menekültek befogadásától, féltve az idegenforgalomból származó bevételüket, de végül sikerült megtalálni a kompromisszumot. 1940 őszére a már említett kiszöktetések miatt jelentősen lecsökkent a zalai „táborokban” lévő, elsősorban katonakorú lengyelek száma. A nagykanizsai és más dunántúli táborokból a tiszti menekülteket Zalaszentgróton és Zalabéren helyezték el a Korona Szállóban, illetve a Guttman-kastélyban, valamint magánházakban. A szökésre csábító jugoszláv határtól való távolabbra helyezés a kormány semlegességi politikáját volt hivatva alátámasztani, mintegy hitelesebbé tenni azt a németek szemében.

Szentgróti lengyel menekültek a csáfordi szüreten 1941-ben

A Zala megyei katonai táborokból 1940 végén, 1941 elején egyre több menekültet helyeztek át polgári táborokba. A folytatódó illegális külföldre távozás miatt több kisebb tábort be kellett zárni, ezzel együtt állandósultak az átcsoportosítások. A Jugoszlávia megtámadásában részt vevő magyar csapatok az ide szökött, de továbbutazni már nem tudó len-

gyekek közül többeket visszakísértettek a magyarországi menekülttáborokba.

A hosszabb ideig Magyarországon maradt lengyelek kénytelenek voltak egy idő után munkalehetőség után nézni, hiszen a nem túl nagy összegű állami segély mellett szükség volt egyéb más jövedelemre is. A polgári menekültek képzettségüknek megfelelően vállalhattak munkát. A katonai menekültek közül eleinte csak a legénységi állományúak vállalhattak fizikai munkát, míg a tisztek később szellemi munkát végeztek. A katonákat később a mozgósítás és a hadigazdálkodás okozta munkaerőhiány miatt egyenesen kötelezték a munkavállalásra.

A Jugoszlávia elleni és még inkább 1941 júniusában a Szovjetunió elleni német támadás fokozott politikai aktivitást váltott ki, nemcsak a katonai, de a polgári menekültek körében is. Ezzel egy időben a magyar kormány, a német szövetségre való tekintettel, egyre több korlátozó intézkedést fogantatosított a lengyelekkel szemben, mint például az elhelyezési körülmények táborszerűségének erősítése, vagy a rádiók használatának korlátozása.

1941 végére a Magyarországon tartózkodó lengyel katonai és polgári menekültek száma a szervezett vagy spontán külföldre szökések következtében az eredeti létszám tizedére, tehát kb. 15 ezer főre csökkent. Politikai jelentőségük 1943 közepétől – a Kállay-kormány nyugati irányú külpolitikai kezdeményezései miatt – megnőtt, helyzetük némileg javult.

1944. március 19-től, a német megszállás okozta hatalomváltás után a lengyel menekültek sorsa is rosszabbra fordult. Az új kormány már nem mutatott irántuk türelmet, szervezeteiket, táboraikat feloszlatták, állami segélyezésüket beszüntették. Rövid ideig ugyan gondoskodott még róluk a Honvédelmi Minisztérium, de ekkor már aki csak tehetett, kibújt a hivatalos szervek látóköréből. A nyilas-puccs után pedig ugyanolyan üldözöttekké váltak, mint bárki más, akit a nyilasok az ellenségüknek szemeltek ki. Az elfogottak sorsa a deportálás, végül a halál lett, a háború végét már nagyon kevesen érték meg Magyarországon.

(K. Cs.)

AZ 1945-ÖS VÁLASZTÁSOK ZALÁBAN

Az 1944 végén Debrecenben megalakított Ideiglenes Nemzeti Kormány mögött álló politikai erők egyik legfontosabb feladata volt az új választójogi törvény előkészítése. A hatalmon lévő pártok egy minden eddiginél demokratikusabb törvényben gondolkoztak, amelynek előmunkálatait 1945 májusában kezdték el azzal a céllal, hogy még az év vége előtt lebonyolíthassák a nemzetgyűlési választásokat. A különböző elképzelésekből szeptemberre kristályosodott ki az a kompromisszumos javaslat, amelyet a hónap közepén emelt törvényerőre az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Az új választójogi törvény, a korábbiakhoz képest a legmesszebbmenően igyekezett biztosítani az általánosságot, a közvetlenséget, a titkosságot és az arányosságot.

Választási plakátok 1945-ből

A törvény értelmében csak pártlistákra lehetett szavazni, 12 ezer szavazat után járt az adott pártnak egy mandátum. Az országot 16 választókerületre osztották, melyek között Zala megye önmagában képezett egy kerületet. Mivel eleve kevés párt kapott működési engedélyt, ezért meglehetősen szűk volt a választási lehetőség. Végül hat párt (Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári

Demokrata Párt, Szociáldemokrata Párt és a Magyar Radikális Párt) kapott lehetőséget országosan a megmérettetésre, amelyek közül Zalában az MRP nem indult.

A választásokat 1945. november 4-ére tűzték ki, így az arra illetékes szervezeteknek, az összeíró (választási) bizottságoknak meglehetősen kevés idejük maradt arra, hogy a voksolást megelőző adminisztratív teendőket, így például a választásra jogosultak névjegyzékének összeállítását megfelelően elvégezzék. Ennek ellenére ez meglepően jól sikerült, viszonylag kevés volt a jogosnak mutakozó felszólamlás.

A választás adminisztratív szervezésével párhuzamosan országszerte elkezdődött a választási kampány. Zala megyében – az ország más területeihez hasonlóan – a leghatásosabb propagandát a nyilvános népgyűlések és a házi agitációk jelentették, mely téren az MKP és az FKGP volt a legélénkebb. A pártok, az általuk szervezett nagygyűléseken igyekeztek minél több „nagygyút” felsorakoztatni. A sort az MKP nyitotta meg szeptember 23-án, Rákosi Mátyást vonultatva fel Zalaegerszegen, aki egyben a párt – többek között – zalai listáját is vezette.

Az október 7-én, Budapesten – egyedüliként – lezajlott helyhatósági választás eredménye, az FKGP győzelme, mind a bal-, mind pedig a jobboldalon fokozta a kampány intenzitását. A helyi sajtó (Zala, Új Zala, Keszthelyi Újság) teljesen a baloldal, azon belül is az MKP érdekeit szolgálta, amely különösen a választási kampány hajrájában ütközött ki. A korteskedés október 21-én érte el a csúcspontját. Ez a vasárnap valószínűleg nagyüzem volt a pártok és korifeusaik részéről. Zalaegerszegen szinte forgószínpaddá alakult a Kazinczy tér, ahol Varga Béla (FKGP), Kovács Imre (NPP) és Marosán György (SZDP) tartott beszédet. Valamennyien pártjuk zalai lajstromjának vezetői voltak. Nagykanizsán, ugyanezen a napon, részben a megyeszékhelyivel azonos szereplőkkel folytak le a nagygyűlések.

1945. november 4-én reggel 7 órakor, a megye 687 szavazóköriében megkezdődtek a nemzetgyűlési választások. A szavazás minden különösebb incidens nélkül, teljesen rendben zajlott, mindössze néhány esetben merült fel olyan panasz, amelyet az illetékes választási bizottságnak jegyzőkönyveznie kellett.

A zalai választókerület 214.399 névjegyzékbe felvett választójából 194.842-en szavaztak. A Független Kisgazdapárt 144.527 érvényes sza-

vazatot kapott (75,13 %), amellyel fölényes győzelmet aratott. A Nemzeti Parasztpárt 9943 (5,17 %), a Polgári Demokrata Párt 1769 (0,92 %), a Magyar Kommunista Párt 13.941 (7,25 %), míg a Szociáldemokrata Párt 22.179 (11,53 %) voksot szerzett. Mivel 12.000 érvényes szavazat adott ki egy mandátumot, így az FKGP 12, az MKP és az SZDP 1-1 képviselői helyhez jutott a zalai kerületből. Ennek megfelelően a győztes párt listájáról bekerült a nemzetgyűlésbe: Varga Béla, Kováts Ferenc, Drózdly Győző, Békeffy Ferenc, dr. Bencze Imre, Németh Lajos, dr. Mangliár Károly, Cifra László, Magyar János, Meggyesi Ernő, Ledniczky Lajos és Filler László. Az MKP Rákosi Mátyást, az SZDP pedig Marosán Györgyöt delegálhatta az új törvényhozó testületbe. Néhány nappal később lemondott zalai mandátumáról Varga Béla és Marosán György – mivel más kerületben is győztek, és azt választották –, így vált képviselővé a lajstromokon soron következő Bedő Károly, illetve Dombay János.

A Zalában kialakult választási eredmény mélyebb okait elsősorban a térség gazdasági és társadalmi viszonyaiban lelhetjük meg. Az elaprózott kis- és törpebirtokon folytatott korszerűtlen, alacsonyan jövedelmező gazdálkodás, az ebből fakadó szegénység és kulturális elmaradottság, a nagyobb városok hiánya, amely a kis- és aprófalvak nagy tömegével párosult, a katolikus egyház óriási befolyása mind-mind egy konzervatív, keresztényi eszmeiséget hirdető agrárpártnak kedvezett. Ezzel párhuzamosan minden olyan elem hiányzott a térségből, amely egy baloldali, vagy pláne egy klasszikus polgári pártnak kedvezett volna.

Egy-egy település választási eredményének az átlagtól való eltéréésében több, jól kimutatható helyi jellegzetességnek volt szerepe. Ilyenek voltak például az adott településen meglévő pártszervezetek és azok kombinálódása, a nemzetiségi és vallási viszonyok, a település nagyság, a foglalkozási szerkezet, a női-férfi szavazatarány vagy a személyes szerep.

(K. Cs.)

A BALATON-FELVIDÉK ELCSATOLÁSA ZALÁTÓL

A történeti Zala vármegye kialakulásától kezdve a XX. század közepéig a mainál lényegesen nagyobb területet fogott át. A Magyarországtól 1920-ban elcsatolt Muravidék és Muraköz mellett Alsóörsig a Balatonfelvidék is Zala vármegye részét képezte. Közel 6000 km²-es területével Zala az ország nagy kiterjedésű megyéi közé tartozott.

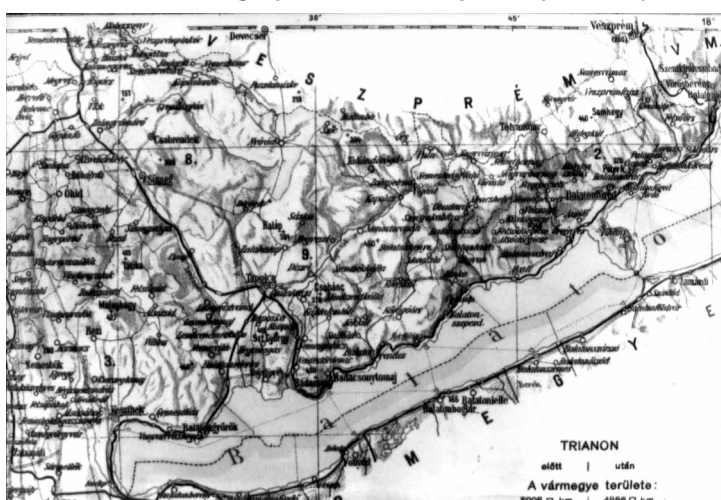
A nagy és főleg északkelet-délnyugati irányban hosszan elnyúló megyeterület azonban a közigazgatás fejlődésével egyre több problémát okozott. Az egykori Zala legkeletibb részének, Balatonfüred környékének gazdasági központját, piacát a közel fekvő Veszprém városa jelentette, itt adták el terményeiket és szerezték be a szükséges iparcikkeket. A természetes vonzáskörzetnek azonban ellentmondott a közigazgatási beosztás. A megye székhelye, Zalaegerszeg igen távol feküdt Füredtől és a járásszékhely, Tapolca sem gyakorolt e vidékre gazdasági vonzó hatást. Ráadásul Tapolca környéke is közelebb esett Veszprémhez, a két települést kiválóan kiépített állami út kötötte össze. A közigazgatási és gazdasági vonzáskörzetek egyezésének fontosságát a csopaki szőlőbirtokosok már egy 1790-es közgyűlési határozatukban is jelezték: *„szörnyű nagy kárára van mind a nemességnek, mind az adózó szegénységnek, hogy ezen része a nemes Vármegyének csak mind egy túró zsák, úgy csúszik a Balatony és Veszprém vármegye közé.”* A szőlőbirtokosok el is döntötték, hogy a következő országgyűlésen kérni fogják a tapolcai járás Veszprém vármegyéhez kerülését.

A kérdéses terület elcsatolása azonban nem történt meg. Az 1848-as forradalom utáni évtizedek a közigazgatás átalakulását és gyors fejlődését, valamint a szakigazgatási ágak differenciálódását indították el. Egyre feszítőbbé vált az ellentmondás a térség földrajzi helyzete, területi és települési kapcsolatrendszere, valamint közigazgatási beosztása között.

Ennek okán több kezdeményezés és kísérlet született a kedvezőtlen helyzet megváltoztatására vagy legalább javítására. 1851-ben például a soproni kerület (ide tartozott Zala megye is) vezetője a megye legkeletibb hat községét Veszprémhez csatolta, mely állapot 1860-ig állt fenn. 1873-ban pénzügyi és igazgatási okokból gróf Szapáry Gyula belügyi-

niszter nyújtott be az országgyűlésnek egy átfogó közigazgatási területi reformtervet, mely az egész tapolcai járás leválasztását tartalmazta, a javaslat azonban még tárgyalásra sem került, noha a vidék lakossága körében is folyamatosan jelen volt az igény a Veszprém vármegyéhez kerülésre.

Minden reformkísérletnél erősebb volt azonban a vármegyék komoly politikai hatalommal rendelkező hajdani köznemességének ellenállása. A nemesség évszázadok politikai harcaiban, a kapcsolatok, hagyományok és önérdék alapján megyénként szinte megbonthatatlan „családi egységek” állt össze. Ez alapján e „csoport” minden módon ellenállt az olyan reformoknak, mely megbontásukat eredményezte volna, így a vármegyék területi rendezésének is. Ennek szellemében olvashatjuk a Zala vármegyei közgyűlés egy 1889-es határozatában a következőket: „Azon kérdés, hogy Balaton Füred és vidéke Zalavármegyéből Veszprém vármegyébe átkebelezessék [...], megszűnt függő kérdés lenni akkor, midőn Zalavármegye valahányszor e kérdés felmerült, mindig következetesen kijelentette, hogy Balaton Füred és vidékének elcsatolásába beleegyezni semmi körülmények között nem hajlandó.”

A Balaton-felvidék a két világháború között

A vármegyei közgyűlés más módon is gyengíteni kívánta az elszakadási törekvéseket. A balatonfüredi járás kialakításával kívánták azokat a

területi problémákat orvosolni, melyek az érintett települések lakosságának elszakadási törekvéseit okozták. Fontos szerepet játszott a járás létesítésében az az előremutató szándék is, amely a közigazgatás közelebb hozatalával is segíteni próbált az itt élőkön, akiknek nagy részét súlyosan érintette a történelmi borvidéket pusztító filoxérajárvány. A járás felállítását a belügyminiszter azonban csak 1908-tól engedélyezte.

A megyék átfogó területi rendezése nem történt meg a két világháború közötti időszakban sem, a szakemberek részéről azonban ekkor sem volt reformkoncepciókban hiány. Főleg a '30-as években kapott komoly teret az a gondolat, hogy mivel a tó környéke földrajzilag, gazdaságilag, kulturálisan egybetartozó táj, összehangolt fejlesztése a legjobban úgy biztosítható, ha e terület közigazgatásilag is összetartozik. Eszerint tehát indokolt a Balaton vármegye kialakítása.

Balaton-felvidék problematikus helyzetének megoldása csak a II. világháború után történt meg. 1945 nyarán döntött Erdei Ferenc belügyminiszter a balatonfüredi járás nagy részének elcsatolásáról, amit az érintett községek képviselőtestületeinek döntő többsége üdvözölt és támogatott, viszont Zala közgyűlése erősen ellenzett. A kérdéses vidék 1946. január 1-jei hatállyal mégis Veszprém vármegyéhez került. Az 1950-es országos megyerendezés keretében tovább csökkent Zala területe, március 16-tól a tapolcai, sümegi és keszthelyi járásokat is Veszprémhez csatolták. E rendeletekkel Zala elvesztette teljes Balaton-partját, és sok olyan település került át a szomszéd megyéhez, melyek számára a Zalahoz tartozás sokkal kedvezőbb volt. A tó környékét tudatosan osztották be mindössze két megyéhez, a cél a minél kevesebb közigazgatási egységhez sorolás volt. Ezzel visszaköszöntek azok a területfejlesztési megfontolások, melyek a '30-as években már felmerültek. Keszthely és környéke kedvezőtlenülé vált helyzetének felismerése figyelhető meg viszont abban a korrekciós döntésben, mellyel 1979. január 1-jével a keszthelyi járást visszacsatolták Zala megyéhez, amely így ismét egy rövidebb tóparti szakaszhoz jutott.

(F. G.)

NÉPBÍRÓSÁG NAGYKANIZSÁN

„A népbírászkodás a nemzet pere megrontóival szemben” – írta a korabeli igazságügyminiszter. A „megrontók” megbüntetésének anyagi jogi hátterét a 81/1945. M. E. rendelet (NBR) már 1945 februárjában megalapozta, melyet még ez évben módosításaival együtt törvényerőre emeltek. Ez a jogszabály hozta létre a népbíróságokat, feladatukul elsősorban háborús és népellenes bűncselekmények elkövetőinek büntetőjogi felelősségre vonását határozva meg. A népbíróságok felállítása volt az első lépés az ún. „szocialista” bíróságok szervezése felé.

A népbírászkodást a magyar jogrendszerben egyszer már alkalmazott esküdtbíráskodás alapjain valósították meg. Az esküdtek mellett tevékenykedő hivatásos, szakképzett bíró feladata csupán a tárgyalás előkészítésére, vezetésére és az ítélet megszerkesztésére szorítkozott, a bűnöség és a büntetés mértéke kérdésében kizárólag a laikus népbírák határoztak. (A hivatásos bíró csak szavazategyenlőség esetén dönthetett.) Az NBR szerint a népbírósági ülnököket a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt párt – a Polgári Demokrata Párt, a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Szociáldemokrata Párt – helyi szervezetei delegálhattak. Az NBR 1945 májusi módosítása ugyanezt a jogot az Országos Szakszervezeti Tanács helyi szervezeteinek is megadta.

A politikai megbízhatóság szempontjai szerint válogatott ülnökök aktív döntéshozatalával félretolták a bírói pálya már a múlt században elfogadást nyert alapvető kellékeit, mint a kellő szakértelem, a rátermettség, a politikai-gazdasági függetlenség, a pártatlan, elfogulatlan, minden befolyástól mentes eljárás, a bírói tisztséghez méltó kifogástalan magatartás, a feddhetetlenség. Sok népbíró feladatát a fasiszta, vagy fasisztának tartott személyekkel való leszámolásban látta, melyhez a népbíróság intézménye szolgáltatta a megfelelő jogi keretet. Többségük semmiféle jogi szaktudással nem rendelkezett, döntéseiket politikai indíttatású prekonceptióik és több-kevesebb természetes judíciumuk szerint alakították ki.

Népbíróságot minden törvényszék székhelyén létesíteni kellett, így megynkben kettő is működött: Zalaegerszegen és Nagykanizsán.

A nagykanizsai működését 1945. május 15-én kezdte meg. A bírák alakuló ülésüket 1945. május 18-án tartották. Ez azonban – mint utóbb kiderült – a kisgazda képviselőt vitatott volta miatt nem bizonyult érvényesnek, így csak a kisgazdapárt helyi szervezetének törvényes megalakulását követő nap, május 22-én kerülhetett sor az első tárgyalási napra.

Nagykanizsa főtere 1945. július 1-jén

A bíróság alakuláskori hivatali létszáma csupán öt köztisztviselőből állt, melyből három volt hivatásos bíró. A törvényszék tapasztalt ítélőbírái nem szívesen vállaltak feladatot a népbíróság munkájában, így a hivatal első vezetője egy rendkívül fiatal, mindössze 32 éves törvényszéki bíró: dr. Gáspár Zoltán lett, aki e kinevezése előtt még három évi bírói gyakorlattal sem rendelkezett. Az ítélezésre nehezedő hatalmas társadalmi-politikai nyomás hatására már 1945 nyarán kérelmezte tisztségéből való felmentését és visszahelyezését a törvényszék állományába. Utóda szeptember közepétől Arató Antal, a helyi járásbíróság bírója lett. Arató sem kívánt megfelelni jogszabályokon túli más követelményeknek. Személye alig néhány hét elteltével támadások céltáblájává vált. Az ún. „Paál” ügyben hozott ítélet miatti – a csendőrt egy katonaszökevény agyonlövésében találták bűnösnek és ezért négyévi szabadságvesztésre ítélte a bíróság – rágalom hatására már decemberben kérte felmentését,

de végül csak 1946 április közepén helyezték vissza a járásbíróságra. Ezek után már körültekintőbben választottak vezetőt, Béres Sándor 1948 januárjáig, a népbíróság megszűnéséig volt e szerv elnöke.

A laikus ülnökök részvétele sem volt mindig zökkenők nélküli. Az öt szervezet (a Polgári Demokrata Pártnak Nagykanizsán helyi szervezete nem volt, így e helyekre a többiek soraiból sorsoltak tagokat) küldöttai között nem egyszer nagy műveltségi, ideológiai, mentalitásbeli különbség volt, ez sokszor nehezítette az együttműködést. Az első három hónapos ciklusra rendes tagnak például a kisgazdapárt egy ügyvédet, a kommunista párt egy sütősegédet, a parasztpárt egy járásbírósági alkalmazottat, a szocialista párt egy postafőtisztet, a szakszervezeti tanács pedig egy kőművessegédet delegált. Ezek az emberek aztán egykori politikai ellenfeleiket, haragosaikat a bírói pulpitusról látták viszont, s e körülmény nem egyszer valódi botrányt szült. Így az ún. „Riedelmayer” ügyben 1946 májusában, amikor a szakszervezeti népbíró és az egyik tanú között robbant ki vita arról, hogy a tanú jó kommunista-e. A tanú vallomása során megemlítette, hogy már 1944. évben kommunista érzelmű volt, mire a népbíró magából kikelve azt felelte, hogy *„nem jó kommunista, aki nyilas plakát letévése miatt feljelentéssel fenyegetett meg két asszonyt 1943. évben, és aki éppen a kérdező népbíróval fogadott német győzelemre 75 krémesbe és 2 üveg családi sörbe. Vezetőbíró a tárgyalást félbeszakította, végül a népbíró botját és kalapját véve eltávozott, mondván, hogy ő többet nem ül le a bírói székbe, mert neki a tanú a szemébe hazudott.”*

Nagykanizsán a népbíróság 1948. január 12-vel szűnt meg. Rövid, még három évig sem tartó működése során 792 személlyel szemben jártak el, de csak 415 marasztaló ítélet született. Az elítéltek 60 %-a 1 évig terjedő szabadságvesztés büntetést kapott. Halálos ítélet csak egy született, de az illető másodfokon végül kegyelemben részesült.

(H. Zs.)

„A DEMOKRÁCIA ÉLCSAPATAI”: AZ ÚTTÖRŐCSAPATOK

Az iskolán belüli és iskolán kívüli világnézeti nevelésre a Rákosi rendszer nagy gondot fordított. A központi szándékok szerint a pedagógusok „*a szocializmus építésének munkásai*”, akiknek haladéktalanul hozzá kellett fogni „*a reakció szólamiainak batástanításával*” az ifjúság demokratikus neveléséhez. „*A népi demokrácia, mely átalakította a magyar társadalmat, új feladat elé állította a magyar nevelőt is. A jobb magyar élet kialakításában munkája nem szorítkozhat csupán az iskola oktató és nevelő munkájára, hanem feladatává lesz az iskolán kívüli élet intenzívebb megismerése is*” – olvasható a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium körlevelében. Rájuk várt az iskolák államosításával, „*a népi iskolákban is megjelenő, a demokrácia élcsapatai: az úttörő csapatok*” megszervezése.

Ahogy a rendszer egésze szovjet mintára épült, úgy az 1946-ban megalakult első úttörő szervezetek is – gyakorlatilag a párt gyermekszervezetei – a szovjet pionír és Komszomol mozgalom másolatai voltak. 1947-től az iskolákban is alakulhattak szervezetei, az ifjúsági egyesületek felszámolása után pedig az általános iskolák egyetlen engedélyezett gyermekszervezete lett. Jelszava „*Előre!*”, indulójuk az „*Ej, haj száll az ének*”, célja pedig a 10-14 éves korosztály „*felkészítése az ifjúkommunista életre*”.

A zalai iskolákban 1948-ban hozták létre a „*múlthoz nem tapadó, abból csak a korszerű hagyományokat magáévá tevő*” ifjúsági szervezeteket. „*A mozgalom feladata, hogy úttörő pajtásainkat hazafiságra, a magyar demokrácia és annak vezére Rákosi Mátyás iránti határtalan szeretetre és odaadásra nevelje*” – tudjuk meg az Úttörő Mozgalom Országos Központja tájékoztatójából. A megalakulás azonban nem volt zökkenőmentes, mert „*a mozgalom eddigi mennyiségi készüledését gátolta a felekezeti, társulati és magániskolák politikai ellenállása*”. A szervezet jelképe a vörös nyakkendő volt, melynek viselésére az országos központ utasítása szerint „*minden csapat három legjobb tanulóparja, minden csapat legjobb őirse, minden csapat legjobb rajtanácsa*”, kapott engedélyt és általában olyan úttörő, aki felajánlását, tanulását, úttörő munkáját becsületesen, lelkiismeretesen elvégezte. Egy iskola egy csapatot alkotott, a csapaton belül osztályonként szerveződtek a rajok, a rajokból alakították „*a mozgalom szilárd alapját*”, az őrsöket. A városi

pártvezetéssel egyetértésben az iskolák igazgatói tettek javaslatot, kik a legalkalmasabbak, „ideológiailag legfejlettebbek” az úttörőcsapatok vezetésére. A kiválasztott pedagógusok órakedvezményben részesültek, mert vezetőképző tanfolyamokon, világnézeti értekezleteken, pedagógiai szemináriumokon kellett részt venniük, s a megszerzett „politikai és mozgalmi iskolázottságuk” birtokában kellett vezetni a rájuk bízott csapatot és tartani a kapcsolatot a helyi pártszervezetekkel. Nyaranta a legjobb úttörők balatoni táborozáson vettek részt, ahol „közösségi szellemben élnek, közös élményeken mennek keresztül, s válnak a népi demokrácia célkitűzéseinek, a békének, jólétnek harcosainá.”

Zalaegerszegi úttörők bemutatója 1949. május 1-jén

1948 júliusában ún. Köztársasági táborozás keretében a „világ pionírjai”, a legjobbak találkoztak a Balaton parton. Zala megyéből 25 úttörő és 2 vezető vett részt, olyanok, akik munkájukkal már bebizonyították, érdemesek a táborozásra. „A Köztársasági táborba jövő gyerekek hozzának magukkal tábori felszerelést, ami jelent csajkát, vagy edényt, amiből étkeznek, evőeszközt, mosdószerket, tisztítószereket, váltás fehéreneműt, fürdőruhát, melegruhát, és lehetőleg egyenruhát” – olvasható a gyermekek felkészülését segítő útmutatóban.

A szervezet legfontosabb sajtóorgánuma az általános iskolai korosztály „*demokratikus szellemű folyóirata*”, a Pajtás c. lap volt, – az úttörők is így szólították egymást – mely 1946-tól hetente jelent meg. Terjesztését Zalában is az őrök bevonásával a megyetitkárok végezték, az Úttörő Mozgalom Országos Központja pedig országos terjesztési verseny kiírásával is igyekezett népszerűvé tenni.

A mozgalom a diákok szabadidejét is megszervezte. Az őrök „*kultúr-munkája*” a karácsonyi szünetekben három témakör köré csoportosult: a Komszomol és a szocializmus, a jó tanulás és végül a karácsony. A felsorolás azonnal érthetővé válik, ha tudjuk, a Komszomol megalakulásának 1948-ban volt a 30-ik évfordulója. Ezért rendelte el a tankerületi főigazgató az általános iskolás gyermekek számára a „*Mivel nyerte meg rokonszenvedet a Komszomol?*” című fogalmazás megírását. Az év utolsó napján – egyben a téli szünet végén – iskolák körlevélben kaptak engedélyt, hogy az úttörőcsapatok „*Szilveszteri bulit*” tarthassanak. Az őrök fel díszítették a „*mulatság színhelyét*”, ahol az utasítás szerint a dekoráció „*fejezze ki a 3 éves terv eredményeit és köszöntse az 5 éves tervet*”.

Az úttörőmozgalom első éveiben a felnövekvő ifjúságot kellett a mozgalom szolgálatába állítani, hiszen „*abban a korban öleli fel a gyerekeket, amikor kezd bennük kialakulni az önálló gondolkodás. A mozgalomnak ki kell fejlesztenie a gyerekekben a társadalmi öntudatot, és hozzá kell segíteni őket, hogy helyes képet alkossanak maguknak a világról*”.

Valószínűleg az előbb említett helyes világnézet kialakítása vezette a miniszteriumot, amikor 1949-ben körlevélben értesítette a megyei tankerületi főigazgatót, hogy a „*demokratikus nevelés terén jó eredményt ért általános és népiskoláknak jutalmazásaként RAKOSI MÁTYÁS arcképét juttatom. Hívja fel a Tanfelügyelő Úr az iskolák igazgatóját, hogy az iskolaév ünnepélyes megnyitáskor a népi szervek bevonásával RAKOSI MÁTYÁS képét méltó keretek között az iskola erre legalkalmasabb helyén helyezze el*”.

(Cs. E.)

AZ ELSŐ ÖTÉVES TERV ZALÁBAN

A kommunista diktatúra kiépülése Magyarországon 1949-ben érte el azt a pontot, amikor képesnek mutatkozott arra, hogy átvegye a szovjet mintájú, öt éves ciklusokban gondolkozó népgazdasági tervezés rendszerét. A meglehetősen merev, a gazdaság egészére kiterjedő, részletesen lebontandó terv kidolgozását 1949 végére befejezték. Ennek jegyében az 1947. augusztus 1-jén – még alapvetően az újjáépítés koordinálása céljából – indított hároméves tervet két év és öt hónap elteltével gyorsan befejezettek nyilvánították, és ugyancsak ekkor, 1949 decemberének legvégén rajtaütésszerűen államosították a – eddig azt még elkerülő – kisüzemeket. Így a gazdasági élet nagyobbik, meghatározó része a kommunista vezetés irányítása alá került formailag is, és ezzel minden lényeges akadály elhárult az elől, hogy 1950. január 1-jével útjára indítsák Magyarországon az első ötéves tervet.

Az induláskor országosan még csak 51 milliárd forintra tervezett beruházási összegnek mindössze 2,4 %-a, azaz 1,24 milliárd forint jutott Zalára az 1950-1954 közötti tervciklusban, amely az arányait tekintve meglehetősen kevés volt. A zalai keretösszeg mintegy harmadát a mezőgazdaság és a falvak kapták volna gépállomások, villamosítás, lakás- és útépités formájában. Kiemelt helyen szerepeltek a városok, elsősorban a megyeszékhely fejlesztése. A térség iparosodottságát elsősorban a centrumokból kiindulva próbálták növelni, célként megjelölve a városi munkanélküliség felszámolását, és a városok lakosságának növelését, a helyi munkásság erősítése okán. A tervezett ipari létesítmények minősége és nagyságrendje eleve kizárta, hogy a megye két városán kívül máshol legyen a telephelyük. Kivételt ez alól – természetszerűségüknél fogva – az olajipari beruházások képeztek.

A végül megvalósult objektumok mellett több olyan tervezet is akadt, amely idővel lekerült a napirendről. Így például nem épült fel Zalaegerszegen a villanytelep, a finommechanikai gyár, a malom, valamint a gabonátároló. Nagykanizsán nem épült meg – többek között – a műanyaggyár és a fehérnemű-készítő üzem. Mindenhol erősen redukálódott, majdhogynem elmaradást szenvedett a lakásprogram.

Utólag vizsgálva az eseményeket, valóságos csoda lett volna, ha a tervciklus öt éve során minden úgy valósult volna meg, ahogy azt az

arra illetékesek megálmodták. Különösen az adott kor technikai színvonalán volt lehetetlen egy ilyen globális tervet hibátlanul végrehajtani. Erre valószínűleg – bármilyen fejlettségen is álljon – egyik társadalom sem lett volna (lesz) képes. A hibalehetőség tehát eleve kódolva volt, és ekkor még nem is beszéltünk a tervezéstől független, később előálló helyzetekről, amelyeket az élet illetve a nagypolitika produkált.

Az 1951-ben átadott zalaegerszegi ruhagyár

A koreai háború okozta világpolitikai válság tovagyűrűzésének egyik hullámfodra lett 1951 elején Magyarországon az iparfejlesztés erőltetett fokozása, amelynek során jelentősen megemelték a tervcélokat. Ráadásul a nagylengyeli olajmező, szintén 1951-es felfedezése zalai viszonylatban teljesen átírta az egyébként is egyre inkább boruló tervet, hiszen a gazdaság számára elemi fontossággal bíró kőolajmező gyors termelésbe állítását nem lehetett elhalasztani. Ettől kezdődően viszont a tervezés teljesen felborult, és egy, napi feladatok megoldásával küszködő, lényegében anarchisztikus tevékenységgé vált.

Az 1954. december 31-én lecsengetett első ötéves terv eredményei teljes pontossággal – az előbbiekből következően – szinte megállapíthatatlanok. Annyi bizonyos, hogy a megye iparában, elsődlegesen az olajbányászat felfuttatásának köszönhetően, a nehézipar vált meghatározó-

vá, amely ezután az összes ipari termelési értékből 66,9 %-kal, míg a foglalkoztatottak számából 61,2 %-kal részesedett. Ugyanerre az időre a könnyűipar a termelési érték 20,2 %-át mondhatta magáénak. A harmadik legnagyobb ágazat, az élelmiszeripar a termelési érték 9,5 %-át, az ipari foglalkoztatottaknak pedig a 7,9 %-át adta.

Mennyiségében látványos – ám minőségében igen gyatra – előrelépés történt a falvak villamosítása terén. A terv az volt, hogy 1954 végére minden zalai falut bekapcsolnak a villamos hálózatba. Ez a szocializmus (kommunizmus) építésének szimbólumául is szolgáló hadművelet azonban nem érte el a tervezett végcélét. A tervidőszak kezdetekor mindössze 17 zalai településen (1950 utáni közigazgatási területen) volt lehetőség villanyvilágításra, amely szám az 1950. év végére 70-re emelkedett. A következő évben már megtört a villamosítás lendülete, mivel csak 22 települést kapcsoltak be a hálózatba, de 1952-ben már 36-ot. Ezután valószínűleg másra kellett a pénz, mivel 1953-ban 9, míg az utolsó évben már csak 5 újabb településen gyulladhatott fel a villany. Mindemellett hozzátartozik az igazsághoz, hogy egy falu villamosítása korántsem jelentett teljes körű bedrótozást, mivel sok esetben az csak az adott falu központi részén valósult meg, mellőzve a külterületeket, vagy közigazgatásilag összevont település esetén a távolabbi községrészeket.

Számszerűen mérhetők még az oktatásügyben esett változások, különösen az épületállomány tekintetében. Az általános iskolai tantermek száma 737-ről 800-ra emelkedett, míg a középiskolai tantermek száma 50-ről 46-ra csökkent, amely adatok összességükben a zalai oktatásügynek az ötéves terv szempontjából való mellőzöttségét mutatják. A népművelés rovatában, a mozival ellátott települések száma a tervidőszak idején 23-ről 135-re, a kultúrotthonnal ellátottak száma pedig 34-ről 147-re emelkedett. Ez azonban korántsem jelentette azt, hogy ennyi új mozi vagy kultúrház épült volna, hiszen ezeket legnagyobbbrészt kocsmákból, régi egyesületi, egyleti székházakból, vagy egyéb már meglévő köz- és volt magánépületekből alakították ki.

Az egészségügyben az oktatásügyhöz hasonlóan nem történt Zala megyét illetően áttörés az első ötéves terv időszakában, hiszen a kezdeti 752-es megyei ágyszám csak az utolsó évben emelkedett 866-ra.

(K. Cs.)

KULTÚRA ÉS OKTATÁS ZALÁBAN AZ 1950-ES ÉVEKBEN

1948. szeptember 16-án elhangzott rádióbeszédében Révai József meghirdette: „*A szocializmust a kultúra területén is fel kell építeni! Biztosítani kell a munkásosztály vezető szerepét nemcsak a gazdasági életben, a kormányzatban, hanem a kultúrában és az ideológiában is.*” Az uralkodó pártelit a feltételeket „*megteremtette*”, hiszen 1949-re lezajlott az iskolák, könyvkiadók, mozik államosítása, az egyesületek feloszlata, a többpárti sajtó felszámolása. A kommunista vezetés számára még egy „*nagy falat*” volt hátra: az egyházak visszaszorítása, a vallásos emberek számának csökkentése, hogy a kommunista ideológia egyeduralmát érvényesíthesse. Ennek első lépése, az egyházi vezetők elleni koncepciók peres elindításával megtörtént, majd az iskolákban a fakultatív hitoktatás bevezetésével folytatódott. Később a vallásos ünnepek egy részét eltörölték, a Mikulásból így lett Téalapó, a karácsonyból fenyőünnep, augusztus 20-ból, Szent István király ünnepéből alkotmány napja. Sikerült lerakni a kulturális átnevelés „*alapjait*”.

Zala megye általános és közép iskoláiban is az úttörőmozgalom és a DISZ hirdette a marxizmus eszméit. Az 1950-es tanévre kiadott új tanterv célkitűzése az volt, hogy az iskola „*tanulóifjúságunkat Népköztársaságunk öntudatos, fegyelmezett állampolgárává, a dolgozó nép hűséges fiává, a szocializmus építőjévé nevelje*”. A pedagógusokra hárult az a feladat, hogy megfelelő világnézeti neveléssel „*az iskola padjait elhagyó növendékek magas politikai öntudattal rendelkezzenek*”, a megyei pártszervezet munkatársai pedig gyakori ellenőrzéseik során győződtek meg arról, hogy, az oktatás marxista-leninista szellemben folyik e.

Az iskolán kívüli népművelés fontos területét megyénkben is a „*kulturális nevelőmunka új szervezeti formája*”, a művelődésotthoni hálózat kiépítése, üzemi, vállalati kultúracsoporthoz megszervezése jelentette. A megyében 1951. augusztus 20-án már a 100. kultúrotthonot avatták fel, melynek munkatervét a felsőbb politikai szervek előírásai alapján a következőkben határozták meg: tömegoktatás, politikai oktatás, az ifjúság materialista nevelése, tudományos körök munkájának kialakítása. Ezekben az években, nagy számban alakultak népitánc-csoportok, színjátszó- és báb

együttesek, kórusok, dalkörök. A megyében, 1951-ben 4620 „kultúr munkás” irányításával 151 állandó és 214 alkalmi csoport működött. Műsoraikban a napi politika dicsőítésén túl csasztuskákkal üdvözölték a begyűjtésben élenjárókat, pellengérré állították a „népnyomó kulákokat”, repertoárjukból eltűntek a „művészietlen, polgári ideológiájú, giccses darabok”, helyettük szovjet szerzők műveivel léptek fel.

Zalaegerszezen a művelődés területén elért eredményekről a megyei pártvezetés így számolt be: „*Városunk dolgozói soha nem látott mértékben tesszük magukévá pártunk kultúrpolitikájának célkitűzéseit, egyre inkább felismerik, hogy a műveltség többé nem a kiváltságos osztályok monopóliuma. Felszámoltuk a Horty-rendszer bűneiként itt maradt kultúrnyomort, és megteremtettük új alapjait városunk szocialista kulturális életének ...*”.

A neszelei tsz kultúrháza

A diktatórikus hatalomgyakorlás – mely az élet minden területét magába foglalta – vezetett az 1956-os forradalom kirobbanásához. A forradalom leverését követően 1957. március 27-én, a Megyei Tanács újjalakuló ülésén a megye vezetői a művelődéspolitikai fontosságát hangsúlyozva megállapították: „*közlekedésünket az értelmiségi vonal felé át kell formálni, le kell közelejünk menni, ki kell kérni véleményüket, és vitatkozni kell velük ...*”. A korai kádárizmus éveiben a kulturális és nevelőmunkában továbbra is a

pedagógusokra hárult a legtöbb feladat, rendszeres továbbképző szemináriumokon kellett részt venniük, hiszen az iskolai nevelés nem volt elég eredményes, még érezhető volt a szülői ház „klerikális hatása”.

1959-ben a megyei vezetés kijelentette, „*az értelmiség megbecsülése már nem szólam, hanem élő valóság*”. Ennek némileg ellentmond az a jelentés, melyből kiderül, hogy a megye 8 középiskolájában tanító 148 pedagógusból 31 főt soroltak származása, az „*ellenforradalomban*” való aktív részvétele és kijelentései miatt az ellenséges elemekhez, közülük 14 fő szerepelt operatív nyilvántartásban. Az ellenséges magatartás az alábbiakban nyilvánult meg: nacionalista eszmei áramlatok, idealista világnézet, az ifjúság befolyásolása és vallásos nevelése. Tehát ebben az időszakban, Zalában, a középiskolai tanárok 25 %-a volt állandó megfigyelés alatt.

A kultúrának szabadságra van szüksége, ezt azonban a rendszer nem biztosított, képviselőit a „*nép nevében*” fosztották meg attól. Az 50-es évek kontraszelekciós politikájának eredményeként, mely a munkásosztály pozíciójának megerősítését célozta, a „*korábbi*” értelmiség háttérbe szorult, a szakképzettséget igénylő állásokban, a pártfunkciókban egyaránt képzetlen pártmunkások voltak, a felső vezetésbe is aluliskolázott, káderszem-pontok szerint kiválasztott vezetők kerültek. Az egyetemi, főiskolai felvételinél előnyöket élveztek a munkás-paraszt származású gyerekek, ezzel egyidejűleg csökkent a városi középrétegek, alkalmazottak gyerekeinek aránya. A minden rétegre kiterjedő politikai bizalmatlanság tulajdonképpen az értelmiségi funkció devalválódását eredményezte.

(Cs. E.)

BEGYŰJTÉSI PANASZLEVELEK ZALÁBÓL

A sztálinista hatalomgyakorlás hazai időszakát súlyos gazdasági kudar-
cok jellemzik. A tervgazdálkodás bevezetésével a háttérbe szorított piac-
gazdaság helyébe agyonszervezett, agyontervezett, az államigazgatási szer-
vek által irányított begyűjtési rendszert léptettek. Amikor a mezőgazda-
sági szakmai egyesületek felszámolásával 1949-re a parasztság érde-
képviselő nélkül maradt, szabaddá vált az út függetlenségének felszá-
molásához. Rákosiék politikájának következtében a parasztság terhei
1948-tól ugrásszerűen megnöttek, több közterhet viseltek, mint 1938-ban,
s ez 1953-ra megháromszorozódott. A teljesíthetetlen követelések behaj-
tását az erőszakos szervekkel összefonódott hatóságok voltak hivatva ki-
kényszeríteni. Nem voltak tekintettel rossz termésátlagra, hasznavehe-
tetlen vetőmagra, nem számított az életkor, a betegség. A nemteljesítést,
vagy késlekedést büntették többek közt a beadási kötelezettség felemel-
ésével, pénzbírsággal kivételével, helyszíni elszámoltatással – transz-
ferállással – ami alatt részben a hírhedt padlássöprest kell értenünk, de je-
lentette a lakás ingóságainak lefoglalását és elhurcolását is. Legsúlyo-
sabb a letartóztatás és az internálás volt. 1948-1955 között kb. 400.000
parasztot ítéltek el, főleg a közellátás veszélyeztetése címén. „*Kénysze-
ríteni kell a parasztot, hogy többet áldozzon a szocializmus építéséért ...*” jelentette
ki Rákosi 1950 novemberében. A Zalaegerszegi Járásbíróság jelentése
alapján öt hónap alatt 1952. január 1. és május 15. között a megye 93
településéről 292 személy ellen kezdeményeztek eljárást „*közellátási
bűncselekmény*” miatt. Közülük 205 embert sújtottak hosszabb – rövidebb
börtönbüntetéssel, pénzbírsággal, vagyonelkobzással.

A teljesíthetetlen beadási terhek, a rossz életkörülmények miatt alá-
zatos hangú panaszlevelekkel fejezhette ki a parasztság elkeseredését az
igazságtalan rendszerrel szemben.

Megyei Begyűjtési Osztálynak

Zalaegerszeg

*Mély tisztelettel fordulok az elvtársakhoz, melyet gyermeki kötelességemnek tar-
tok. Az Apám érdekében egy kis panasszal fordulok az illetékes elvtársakhoz.*

Apám Kalamár Kálmán 72-dik életévében van, Anyám sem sokkal fiatalabb és csak a két öreg él együtt, 8 hold földön gazdálkodnak. A tavasz folyamán megkapták a szociális kedvezményt és a nyár folyamán már ők a beadást teljesítették úgy baromfi, mint tojás, tej, búza, rozs, zab terményből. Csak az őszi terményből nem tudták, mert az még a földben volt. És ezek után szeptember hónapban visszavonták a szociális kedvezményt, ok nincs rá, hogy miért. Elvették tőlük a beadási könyvet, ezek után odajártak hozzájuk autóval és két zsák terményt elvittek tőlük 62 kg búzát és 46 kg rozsot, és ezért egy fillért sem kaptak. Új beadási könyvet adtak nekik és újabb beadást kellett nekik teljesíteni úgy baromfi, mint tojás és tejből. Az Apámnak volt igazolása az orvostól – és erre volt tejbeadási kedvezmény – mert Apám gyomorbeteg és tejre van szüksége táplálkozási szempontból. Ezt az igazolást is elkobozták tőle a tanácsba, és az őszi termény beadását is felemelték. Az évi adóját is kifizette Apám.

Erre kérném az illetékes elvtársakat, hogy az ügyet, amit a fenti soraimban fel-említettem lennének szívesek minél előbb kivizsgálni.

Lasztonya, 1954. december

Ehvtársi üdvözléssel: Kalamár István

Begyűjtés a zalaegerszegi tsz-ben

Megyei Begyűjtési Hivatal

Zalaegerszeg

Alulírott, de itt is megnevezett Lutár Jánosné Liszó 32. sz. alatti lakos azáltal a kérelemmel fordulok a Megyei Begyűjtési Hivatalhoz, hogy liszói 33-as számon nyilvántartott beadási könyvemben kimutatott 1953 évi 706 kg szemestengeri hátralékomat elengedni szíveskedjék. Kérelmem támogatására tisztelettel előadom, 13 holddal rendelkező kisbirtokos vagyok. Férjem elhalt, így leányommal ketten gazdálkodunk. 1954 évi kivetésem 749 kg, így együttesen 14 q 55 kg szemestengerit kellene beszállítanom. Ez a kivetés gazdasági romlásunkat okozná, mivel az idei termésünk a jégkár folytán nagyon gyenge és behettesíthető terménnyel is kevéssel rendelkezem. Ezután a kivetés után még baromfit sem tudnék tartani. Ez év júliusában beszállítottunk egy 117 kg súlyú setést, mivel 70 kg előző évi hátralékom volt. Ezek után 64 éves, beteges, orvosi kezelés alatt álló asszony vagyok. 1952 augusztusában 1 év börtönbüntetést kaptam, amit le is töltöttem. Leányom a 89 éves, ágyban fekvő édesanyámmal maradt, aki állandó gondozásra szorult, a munkát tőle csak részben tehetné. Mivel gabonavetőmaggal nem rendelkezett őt is 1952 ősszel 1 hónapra letartóztatták. 1953 évben gabonát csak 450 kg-t tudtunk leadni, a kukoricabátralék a gabona helyett van, és most is csak vetőmaggal rendelkezem.

Kérésemet megújítom, maradok tisztelettel:

Özv. Lutár Jánosné Liszó

Nemcsak a Megyei Begyűjtési Hivatalhoz érkeztek panaszos levelek, hanem a begyűjtési miniszterhez, a pártközponthoz, Rákosihoz, vagy Hegedüs Andrásához is. A levelekre történt válaszokból mindig kiderült, hogy a megyei, járási, városi begyűjtési osztályok jól bontották le a központi tervszámokat, a hátralékot törölni nem lehet.

A beadás rendszerében a Nagy Imre-kormány enyhe könnyítést hozott, de véglegesen csak az 1956-os forradalom hatására számolták fel azt.

(Cs. E.)

RÁKOSI 60. SZÜLETÉSNAPIJÁNAK ZALAI ÜNNEPLÉSE

A második világháború utáni rövid ideig tartó koalíciós időszak felszámolása 1949 nyarára befejeződött, a kommunista hatalomátvétellel a Rákosiék vezette MDP egyeduralmává vált.

A hatalmat Rákosi és szűkebb köre képviselték, könyörtelenül félreállították azokat, akik akadályt jelenthettek hatalmuk gyakorlásában. Ebben a szovjet típusú rendszerben minden a propaganda tárgyává vált: az oktatás, az ipari és mezőgazdasági termelés, az irodalom, a művészetek és a szabadidő is.

A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága 1951 őszén határozatot hozott a párt főtitkára – Rákosi Mátyás – közelgő születésnapjának megünneplésére. Az ünnep forgatókönyvének mintájául a Szovjetunióban 1949. december 21-én Sztálin hetvenedik születésnapjára rendezett ünnepségsorozat szolgált. Amikor Rákosi Mátyás – Sztálin legjobb magyarországi tanítványa – 1952. március 9-én betöltötte hatvanadik életévét, országra szóló, nagy ünnepségeket rendeztek. Szobrok, képek, Rákosi plakátok borították be a hivatali helyiségek falát, az üzletek kirakatait. A Szépirodalmi Könyvkiadó prózai és költői antológiát adott ki „Magyar írók Rákosi Mátyásról” címmel. „*Harminchárom magyar író mondta el ebben a kötetben mindazt, ami életüket, munkásságukat elszakíthatatlanul Rákosi elvtárs életéhez, tevékenységéhez fűzi.*” Az ünnepség csúcspontját az Operaházban rendezett ünnepi ülés és műsor jelentette, ahol megjelent mindenki, aki a politikai, gazdasági, kulturális elithez tartozott. Nyitóbeszédében e szavakkal köszöntötte a hatvanéves ünnepeltet az akkori miniszterelnök: „*Széttéphetetlen egységbe kovácsol bennünket a hű szeretet a legelső magyar ember, Rákosi Mátyás iránt.*”

Zalában is, már hetekkel a nagy esemény előtt felhívások jelentek meg a sajtóban, körlevelek érkeztek az intézményekhez, vállalatokhoz a „Nagy Testvér” születésnapjának méltó megünneplésére. Üzemek, vállalatok, hivatalok dolgozóinak munkafelajánlásaitól volt heteken keresztül hangos a helyi sajtó, „*izgalmas vetélkedőket*” szerveztek, dicsőhimnuszokat zengtek a beadásban előljárókról, a 800 %-ot teljesítő sztahanovistákról, akik a „*munkaverseny mozgalom legmagasabb formáját*” érték el. A megyei és városi

tanács dolgozói is igyekeztek megfelelni a nagy kihívásnak: marxista-leninista önképzéssel, szovjet irodalmi művek olvasásával, a Szabad Nép előfizetésével és sok, ezekhez hasonló, „komoly” fizikai és szellemi megterhelést jelentő feladat 100 %-on felüli teljesítésével készültek az ünnepre. Jelszavakban sem volt hiány: *„Munkaversennyel is barcoljunk a békéért!, Fokozni kell az éberséget!, A párt egyik legjobb fegyvere az agitáció!”*

Rákosi Zalaegerszegen 1949. május 1-jén

Rákosi tiszteletére Zalaegerszegen 11 olvasókör, és 90 fővel sztahnovista szakkör alakult, összejöveteleiken az ünnephez méltóan a legfrissebb olvasmányélményt, a Rákosi-per anyagát vitatták, beszéltek meg, s hogy a városban minél többen megismerjék *„szeretett vezéréink”* illegálitásban eltöltött éveit, a hangoshíradón keresztül is ismertették azt. A Járási Kultúrházban több száz látogató nézte meg a *„Rákosi élete és barcai”*, valamint a *„Szovjetunió élete és tájai”* című kiállítást, a könyvtárban pedig *„Sztálin nevével épül a világ”* címmel könyvkiállítás és irodalmi előadás várta az érdeklődőket. A városi népnevelők számára Rákosi elvtárs élete volt a példa, kellő buzgalommal és öntudattal végezték *„kulturagitációs”* munkájukat, agitáltak a *„versenymozgalom fokozására”*, mert ezzel tudtak méltóképpen hozzájárulni az ünnephez. A tanácsi vezetés körlevelekben utasította az apparátus, valamint a vállalatok, üzemek dolgozóit, hogy a

nagy napra készüljenek Rákosit köszöntő versekkel, köszöntsék fel a begyűjtésben élenjárókat, a tsz-ek és a dolgozó parasztok legjobbjait. A felhívásra néhány fűzfapoétának sikerült a nagy vezért dicsőítő, egyszerű „rímekbe” szedett, népdalokat utánzó nótát költeni. Íme közülük egy:

Rákosi elvtárs köszöntése

*Rákosi elvtárs születésnapja van, / felé fordul ma mindenki arccal.
Azt barsogják: Te vagy példaképünk, / sejt a nyomodba bátran, bizony lépünk.
Sejt Te vagy nekünk apánk s jó barátunk, / Békefrontján Veled bátran állunk.
Te vezetted Árpád újult népét, / Sztálin elvtárrsal megvéded a békét.*

A Megyei Tanács Népművelési Osztályának vezetője valószínűleg elégedett volt a csasztuskákkal, mert elrendelte: „*a megküldött három Rákosi köszöntőt az üzemi kultúrcsoportja tanulja be és azt az üzemi dolgozói részére Rákosi elvtárs születésnapjának megünneplésén műsorukban használják fel a jó munkások felköszöntésére. Március 9-én reggel zenés ébresztő lesz, az üzemi kultúrbrigádok ezeknek a köszöntőknek az éneklésével a város utcáin vonuljanak végig, és az üzemi élenjáró dolgozóit köszöntsék fel saját lakásukon*”.

A mindent átjáró zsarnokság a „*rajongó szeretet*” sok, ezekhez hasonló megnyilvánulásra készített százezreket, hiszen a legkisebb ellenállással szemben állandóan készen állt az éber hatalom apparátusa. Ehhez csak annyit fűzhetünk Illyés Gyula szavaival: „*... hol zsarnokság van, mindenki szem a láncban...*”

(Cs. E.)

„ARCUKON A FELSZABADULTSÁG DERŰJE” – ZALAI FALVAK 1956-BAN

„A budapesti ifjúság megdöntötte azt a rendszert, amely a falu földműves lakosságát is pusztulással fenyegette” – olvasható a Zala Megyei Forradalmi Bizottság 1956. november 4-i felhívásában. Az 1956-os események vidéki megmozdulásainak egyik legfontosabb kiváltó oka az MDP 1949-1956 közötti erőszakos, szélsőséges gazdaságpolitikája volt, ami teljesen felborította a parasztagzdálkodás több évtizeden át működő rendszerét.

Az 1956. október 23-án kitört budapesti forradalom híre felkavarta a vidéki településeket is. A zalai falvak lakosságát a Szabad Európa rádió híradásai hozták lázba, faluszerre folyt a hírek izgatott megbeszélése. Az asszonyok a boltban, a férfiak a falusi nyilvánosság hagyományos fórumán, a kocsmákban tárgyalták meg a történeteket. Október 24. és 30. között a megye szinte minden településén a forradalom tüzétől áthatva, azonos „forratókönyv” szerint zajlottak az események. Felszabadult hangulatú, tüntető felvonulásokat szerveztek az iskola, vagy a tanácsháza előtt, ahol a közösség köztiszteletben álló tagja felolvasta a helybéliek forradalmi követeléseit, elszavalták a Nemzeti dalt, elénekelték a Himnuszt. „Száz és száz torokból hangzott fel a kiáltás: Szabad, független Magyarországot!” – tudósított a megyei lap a falvakban történt eseményekről. Ezeken a népgyűléseken a közigazgatás faláról leverték a kommunista jelképeket, az állami zászlóból kivágták a címet. Sok helyen feltörték a tanácsházát, párthelyiséget, az állami gazdaságok irodáját, megtaposták, összetörték a gyűlölt Rákosi, Lenin, Sztálin képeket, s elégettek szinte minden nyilvánartást, gazdalajstromot, ami a begyűjtés keserves éveire emlékeztette őket. Előfordult, hogy a helyi párttitkár igyekezett megmenteni a múlt relikviáit, s amikor sikerült megakadályozni, hogy egy Lenin szobrot földhöz vágjanak, ezt kiáltotta: „Éljen Lenin!”, mire a dulakodók közül valaki visszakibálta: „Hazudsz, megbukott, többet már nem él!” A kommunista jelképek módszeres elpusztítása a falvak népe számára a régi rendszer egyszer s mindenkorra való teljes eltörlését jelentette, ami után szükség-szerűen csak a megújulás, sorsuk jobbrafordulása következhetett. „Október 23-a előtt a paraszt végezte munkáját, mert végeznie kellett, de ha valaki jobban megnézte az eke szarva fölő hajló arcot, észrevehette, hogy a paraszt ked-

vetlenül végezte munkáját. Most is láttunk szántó-vető parasztokat. Arcukon a felszabadultság derűje ült” – olvasható az Új Zala 1956. október 30-i számában.

A bázakerettyei sovjet emlékmű lerombolása 1956. október 26-án

A felvonulást követő napokban – október 30-ára, a megye településeinek 80%-án – megalakultak a forradalom helyi szervezetei: a községi forradalmi tanácsok, nemzeti bizottságok, nemzetőrségek. A forradalom testületeiben a helyi társadalom szinte minden csoportja képviseltette magát. Nem tekintették ellenségnek a tanácsai rendszert és annak képviselőit. A község bizalmát élvező, a forradalmi helyzetben helytálló vb titkárt megtartották, s számos helyen a volt tanácselnökök is bekerültek a forradalmi testületek vezetésébe. A nemzeti tanácsok gondoskodtak a zavartalan közellátásról, közbiztonságról, a közigazgatás zavartalan működéséről. Alapvető feladatnak tekintették a község rendjének és biztonságának megőrzését. A rendfenntartó feladatokat a nemzetőrség látta el, karszalaggal ellátott tagjai teljesítettek szolgálatot, de a közösség önfegyelme miatt szerepük a forradalom néhány napja alatt sok esetben csak jelképes volt. A gyűléseken felhívások hangzottak el arról, hogy a lakosok tartózkodjanak az egyéni bosszúállástól. Voltak települések, ahol a párttitkárt, tanácselnököt – mint a bukott rendszer

képviselőit – korábbi sérelmeik miatt felelősségre vonták, sok helyen téglával bedobálták ablakaikat, ajtajukat megrugdosták, súlyos bánatalom azonban senkit sem ért.

A forradalom napjaiban a megye több településén feloszlottak a tsz-ek, a korábban felajánlott földet, mezőgazdasági eszközöket tulajdonosaik visszavették. „*A valóságban a helyzet az, hogy az elkeseredett tömeg egyszerűen széthordja a dolgokat, a szövetkezet felbomlik*” – jelentette a letenyei küldött a Zala Megyei Forradalmi Bizottság november 3-i, utolsó ülésén.

A községi forradalmi tanácsok döntöttek a budapesti forradalmárokat megsegítő élelmiszer-szállítmányok elindításáról is. Köztudott, a zalai falvakból megrakott teherutók, lovasszekerek indultak útnak Budapestre. Október 31-ig a megye területéről a lakosság mintegy 6-7 tehergépkocsi élelmiszert gyűjtött össze. November 1-jén Iklódbördőce község 950 kg burgonyát, 200 kg babot, 80 kg fejeskáposztát, 30 kg lisztet, 20 kg gesztenyét, 120 db baromfit, 4 kg zsírt, 1 kg étolajat, 400 kg almát, és 1 kg mákot küldött a budapesti forradalomban résztvettek megsegítésére.

Az 1956-os forradalom, a vidék forradalma egy megalázott, emberi és nemzeti érzéseiben megbántott nép felháborodásának elemi erejű kitörése volt. A szovjet megszállást követően letartóztatási hullám söpört végig megyénkben is. A megtorlás nem kerülte el a vidéki megmozdulások vezetőit, résztvevőit sem. 1956. november 4. és 1957. december 31. között 439 személy ellen emeltek vádat. Az ügyészség jelentése szerint a vádlottak mintegy 30 %-a volt falusi: tsz-tag, kis- és középparaszt, valamint kulák.

(Cs. E.)

BOSSZÚ ÉS MEGTORLÁS 1956 UTÁN

1956. november 4. után a restaurált hatalom véres elégtételt vett. Emberek ezreit internálták, állították bíróság elé. A cél nem a forradalom alatti magatartásuk tisztázása és megítélése, hanem a társadalom megfélemlítése volt. Ha igaz a költő 1919 utáni Magyarországról szóló megállapítása, miszerint „*Fortélyos félelem igazgat*”, akkor ez sokszorosan igaz volt az '56 utáni Magyarországra.

A megtorló hatalom nem válogatott az eszközökben. A már az ősz folyamán létrejött karhatalmi alakulatok (pufajkások) járták a megye városait és falvait. A volt ÁVH-sokból, katonatisztekéből, rendőrökből, pártmunkásokból, vállalati vezetőkől verbuválódott egységek a legváratlanabb időpontokban jelentek meg egyik vagy másik településen, ahol szinte válogatás nélkül verték meg, illetve tartóztatták le az embereket. Gyakran elég volt egy rosszakaró besúgása ... A túlkapások olyan méreteket öltöttek, hogy a december 15-én kinevezett új megyei rendőrkapitány is kénytelen volt egy, a pártbizottsághoz küldött jelentésében szóvá tenni azokat.

**Pék József, a Megyei Forradalmi Bizottság volt titkára
a börtönben 1957-ben**

A fizikai megfélemlítés mellett az egzisztenciális lehetetlenné tétel szintén szerepelt az eszköztárban. Sokakat fegyelmivel, vagy mindenféle eljárás nélkül állásukból elbocsátottak. A megye rendőri szerveitől az ősz folyamán 9 tisztet és 39 tiszthelyettest bocsátottak el az „*ellenforradalom*

alatti bűnös magatartás, vagy kompromittáltság miatt". Rajtuk kívül további 34 személyt „saját kérésére” bocsájtottak el a rendőrség kötelékéből. Hasonlóan jártak el a „bűnös pedagógusokkal” szemben is. „Ellenforradalmi magatartásuk miatt” elbocsátottak még a tanév folyamán: 1 óvónőt, 16 általános iskolai nevelőt, egy gyógypedagógiai nevelőt, 5 gimnáziumi tanárt, egy tanítóképző intézeti tanárt, egy diákotthoni nevelőt – összesen 25 főt. További 8 főt áthelyeztek, alacsonyabb munkakörbe.

A bírói karból 17-en távoztak, közülük 4 fő „saját kérelmére”.

A szülők vélt, vagy valóságos tettei miatt a gyermekekre is büntetés várt. Sokakat egy életre megnyomorítottak azzal, hogy egyszerűen megtagadták tőlük a továbbtanulási lehetőséget. 1957 júliusában a Nagykanizsán végzett általános iskolai tanulók közül 186-an kérték felvételüket a város valamelyik középiskolájába. Közülük 14 lett elutasítva, mégpedig „szülei ellenforradalmi tevékenysége” miatt. 86 érettségizett tanuló kérte egyetemi felvételét. Közülük a fenti okra való hivatkozással 7 tanulót elutasítottak. Az erről jelentést tevő pártmunkás fontosnak tartotta megjegyezni: „*Véleményünk az, hogy azok a tanulók, akik főbhangoskodók voltak az ellenforradalom alatt és szülei is ilyen magatartást tanúsítottak, nem is jelentkeztek továbbtanulásra. Ezért tűnik úgy, hogy kevés lett volna elutasítva. Csak olyanokat engedünk továbbtanulni, akik politikai és tanulmányi előmenetele megfelelő*”.

Ezek a retorziók a bosszú enyhébb megnyilvánulásai voltak. A tél folyamán és '57 tavaszán megindultak a tömeges letartóztatások. '57 márciusáig mindenféle vádemelés nélkül mintegy 120 embert helyeztek „biztonsági őrzés” alá. Januártól megindultak a bírósági eljárások is. Egy 1958 márciusában készült ügyészégi jelentésből tudjuk, hogy 1956. november 4. és 1957. december 31. között a rendőrség 208 esetben folytatott a forradalomban való részvétellel gyanúsítottak ellen nyomozást. Az ügyészség ezen időszakban 124 ügyben 439 személy ellen emelt vádat. A jelentés szerint a megvádoltak 30 %-a munkás, 31,4 %-a tsz-tag és közepparaszt, 7,5 %-a értelmiségi, 4,8 %-a volt tőkés, kulák, 1,8 %-a pedig munkakerülő, csavargó. Közülük a bíróság '58 márciusáig 269 személy ellen hozott jogerős elmarasztaló ítéletet. Az elítéltek közül 71 fő tudomásul vette a bíróság döntését, a többiek fellebbezéssel éltek. A jogerősen elítéltek átlagéletkora 36,5 év volt. Köztük a legfiatalabb 16 éves, a legidősebb 72 éves volt. Feltűnően magas volt az alapvetően mezőgazdasági jellegű Zalaiban a szakmunkás elítéltek száma. Ők túlnyomó

többségében a nagyobb településekről, így Zalaegerszegről, Nagykanizsáról, Lentiből, Zalaszentgrótról, valamint a zalai „olajos” falvakból kerültek az őket elítélő bíróság elé. Ugyancsak magas volt az önálló földbirtokkal rendelkező gazdálkodók száma is. Ők voltak azok, akiknek sikerült átvészelnii a „kuláklisztás” időket, akik ellent tudtak állni az erőszakos tsz-szervezéseknek. Ugyancsak magas számban képviseltették magukat az értelmiségiek. Falusi tanítók és lelkészek, az olajipar magasán képzett mérnökei a megye középiskolái és tanítóképzőjének tanárai, orvosok, ügyvédek

A forradalom utáni kádári propaganda igyekezett az események résztvevőit a régi rend haszonélvezőinek (tőkés, földbirtokos, csendőr stb.), vagy lumpen elemeknek beállítani. Ebbéli igyekezetük azonban csupán propagandaszólam maradt. A hatalomnak is be kellett látnia, hogy azok támadtak ellene, akikre hivatkozva hatalmukat gyakorolták.

Az elítéltek döntő többsége legkésőbb 1963 tavaszán szabadult. A szabadulás azonban legtöbbjüknek csak a börtön falaitól való szabadulást jelentette. A rendszer továbbra is ellenségként kezelte őket. Számukra csak a rendszerváltás hozta meg a rehabilitáció lehetőségét.

(K. I.)

A VÁROSKÖRNYÉKEK KIALAKÍTÁSA ZALÁBAN

Magyarország középkori eredetű, hagyományos közigazgatási területi egységei a (vár)megyék és a járások. Az önkormányzattal rendelkező megyerendszer napjainkig fennmaradt, a járási rendszer azonban a hatvanas évektől egyre inkább veszített jelentőségéből, majd – egy sajátos átmeneti igazgatási formának, a városkörnyéknek adva át helyét – megszűnt.

Az államszocializmus első másfél évtizedében az erős központosítás, az államosítási és társadalmisítási törekvések még rengeteg feladatot róttak a járásokra. A '60-as évek második felétől azonban szerepük rohamosan csökkent, melyben szerepet játszott a mezőgazdaság kollektivizálásának lezárulása, az újonnan bevezetett, jóval nagyobb vállalati szabadságot biztosító gazdaságirányítási rendszer, s legfőképpen a községi tanácsok önállósága erősítésének célkitűzése.

A közlekedési hálózat fejlődésével a járások száma is csökkent, mert lehetővé vált nagyobb közigazgatási területi egységek kialakítása. Először a valódi központ nélküli járásokat számolták fel, melyek településeit nem fogta össze erős kapcsolatrendszer. Ezek közé tartozott Zala megyében a letenyei (1970.), majd a zalaszentgróti járás (1979-ben, a keszthelyi járás visszakerülésével).

1971-től megszűntek a járási tanácsok, az újonnan szervezett járási hivatalok a megyei tanácsok kihelyezett szakigazgatási szerveivé váltak. A további feladatszűkülés miatt már reális célként vetődött fel a kétszintű közigazgatás megteremtése, vagyis a járási rendszer megszüntetése.

A társadalmi-gazdasági viszonyok alapvető megváltozása, az urbanizáció felgyorsulása és a területfejlesztési politika előtérbe kerülése miatt folyamatosan nőtt az igény a város és vonzáskörzete egyre erősebb szálakkal összefűzött egységének összehangolt, együttes kezelésére.

A járási közigazgatási szint teljes kiiktatása komoly költségvetési megtakarítást jelentett. A kétszintű közigazgatásra való áttérés lényege, hogy a községi tanácsok közvetlenül a megyei hatóságokkal érintkeznek, vagyis a járási funkciókat átveszik. A községi szervek gyengébb fejlettsége miatt azonban átmeneti időszakra szükségessé vált a fejlettebb – városi vagy egyes nagyközségi – települési tanácsok közreműködése. A járási

A járási rendszer megszüntetésére és a városkörnyékek teljes kialakítására 1984. január 1-jétől került sor. Eddig az időpontig Zala megyében több városkörnyéket nem szerveztek, a már fennállókat sem bővítették. Mindössze annyi változás történt, hogy Bagola, Bajcsa és Mik-lósfá 1982-ben egyesült Nagykanizsával, így a városkörnyék településeinek száma 13-ra csökkent.

1984. január 1-jétől Zala megyében hat városkörnyék (zalaegerszegi, nagykanizsai, keszthelyi, lenti, zalaszentgróti), illetve városi jogú nagyközség-környék (letenyei) alakult meg. Az MSZMP Zala megyei Bizottsága szerint „*a vonzásközpontok megfelelően tükrözik a megye településhálózatának sajátosságait, jól épülnek a tényleges gazdasági, ellátási, közlekedési kapcsolatokra, igazodnak az adott térség földrajzi, demográfiai, történelmi sajátosságaiboz. A vonzásközpont szerepét betöltő települések és a hozzájuk tartozó községek között sokoldalú, kölcsönös kapcsolatok érvényesülnek.*”

A felállított hat városkörnyék területi struktúrája nem sokban tér el az 1950-ben kialakított hat járásétól. Komolyabb kivételt mindössze a zalaszentgróti és keszthelyi városkörnyékek esetében tapasztalhatunk, mivel Keszthely és környéke Zalához való 1979-es visszacsatolása után az egyértelműen a Balaton-parti város vonzáskörzetében elhelyezkedő falvak városkörnyékébe nyertek besorolást.

Felvethető az a kérdés, hogy szükség volt-e újra megnövelni a területi egységek számát, visszaállítani a letenyei és zalaszentgróti igazgatási körzetet. Egyfelől vitatható, mert sem Letenye térségi pozíciója és szerepe Nagykanizsával szemben, sem Zalaszentgróté Keszthellyel, illetve Zalaegerszeggel szemben nem erősödött, ami indokolhatta volna városkörnyék szervezését. Másfelől viszont az elgondolásban szerepet játszottak településhálózat-fejlesztési, ezen keresztül pedig területfejlesztési megfontolások. Mindkét település olyan vidéken helyezkedik el, ahol jelentős számú községnek nincs igazi központja, illetve túl messze található. E falvak elnéptelenedésének megakadályozását és megfelelő fejlődését segíti elő egy jelentősebb település központtá válásának támogatása. Zalaszentgrótot 1984. január 1-jével várossá nyilvánították, Letenye pedig városi jogú nagyközségként szintén joggal számíthatott belátható időn belül a városi címre.

(F. G.)

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	5
Piacok, vásárok, sokadalmak a középkori Zalában.....	7
Zalai nemesasszonyok a középkorban.....	10
Kiskertek, gyümölcsösök a középkori Zalában.....	13
Malmok a középkorban.....	16
Rablók, gyűjtogatók, hatalmaskodók a középkorban.....	19
Nagyságos és vitézlő urak.....	22
Egy főúri család a XVI. században.....	25
„A tekintetes vármegye”.....	29
Zrínyi és a török.....	32
Egyházi élet a XVIII. század elején.....	35
Padányi Bíró Márton, az ellenreformátor.....	38
Tűzvész Sümegen 1779-ben.....	41
A falu jegyzője II. József korában.....	44
A város és gimnáziuma.....	47
Börtönlázadás Zalaegerszegen 1796-ban.....	50
Pálóczi Horváth Ádám válópere.....	53
„Közbátorság” Zalában a XVIII. század végén.....	56
Bíróválasztás Kanizsán a XVIII. században.....	59
Tapolcai és kővágóórsi egyesült zsidó község statutumai.....	62
Hajószerencsétlenség a Balatonon 1796-ban.....	65
Viharfelhők a füredi színház felett.....	68
A „bűnös” cifraszűr.....	71
Széchenyi és a zalai könyvtárépítők.....	74
Magyarosítás a reformkori Muraközben?.....	77
Zalaegerszeg botrányos bíróválasztása.....	80

Nagykanizsa első képviselője.....	83
A szabadságharc keszthelyi ágyúí.....	86
A felülről kinevezett „képviselőt”	89
Zalai községek önkormányzata a polgári korban	92
Polgári közigazgatás Zala megyében	95
Nagykanizsa és Kiskanizsa vitái	98
Keszthely küzdelme a törvényszékért	101
A nagykanizsai törvényszék vezetői	104
Zalaegerszeg és Ola egyesítése	107
A közjegyzői tevékenység kezdetei Zalában	110
Helységnévadás a századfordulón.....	113
A bakónaki „ellenforradalom” 1919-ben.....	116
Egerszeg építésze az 1920-as években.....	119
Iskolaépítések Zalában a két világháború között	122
Csendőrsortűz Pacsán.....	125
Lengyel menekültek Zalában.....	128
Az 1945-ös választások Zalában	131
A Balaton-felvidék elcsatolása Zalától	134
Népbíróság Nagykanizsán.....	137
„A demokrácia élcsapatai”: az úttörőcsapatok	140
Az első ötéves terv Zalában.....	143
Kultúra és oktatás Zalában az 1950-es években.....	146
Begyűjtési panaszlevelek Zalából.....	149
Rákosi 60. születésnapjának zalai ünneplése	152
„Arcukon a felszabadultság derűje” – zalai falvak 1956-ban.....	155
Bosszú és megtorlás 1956 után	158
A városkörnyékek kialakítása Zalában	161

Ára: 500,- Ft

1999 szeptemberében – államalapításunk ezredik évfordulójára emlékezve – történelmi cikksorozat indult a Zalai Hírlap hasábjain „Zalai Millennium” címmel. A hetente egy alkalommal megjelenő 52 részes sorozat szerzői a Zala Megyei Levéltár tudományos munkatársai voltak. Ki-ki a maga szűkebb kutatási területéről egy-egy időszak vagy témakör legújabb – eddig kevésbé ismert – tudományos eredményeiről igyekezett röviden, közérthető stílusban beszámolni. Nem összefüggő megyetörténetet írtunk, inkább csak olyan eseményeket, jelenségeket, vagy folyamatokat villantottunk fel, illetve próbáltunk meg érzékeltetni, melyek – megítélésünk szerint – a szűkebb szakmai közvéleményen túl is érdeklődésre tarthatnak számot. Cikksorozatunkat a Zalai Hírlap számos olvasója kísérte figyelemmel, és a kedvező visszhang nyomán határoztuk el, hogy írásainkat – Zala megye millenniumi emléknapjára, 2000. augusztus 19-ére – összegyűjtve, önálló kötetben is kiadjuk.